

ISSN 2786-7188 (Print)
ISSN 2786-7196 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ»

ІНКЛЮЗІЯ І СУСПІЛЬСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 2(7), 2024

Видавничий дім
“Гельветика”
2024

Випуск 2(7) журналу «Інклюзія і суспільство»
затверджено Вченою радою НРЗВО
«Кам'янець-Подільський державний інститут»,
Протокол № 2 від 19.09.2024.

Засновник і видавець:
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Виходить 3 рази на рік
Заснований у червні 2022 року

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1183 від 11.04.2024 року.

Інклюзія і суспільство : науковий журнал / редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Петруха Н. М. (заст. гол. ред.), Топорівська Я. В. (заст. гол. ред.) та ін.
Кам'янець-Подільський : Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2024. Вип. 2(7). 112 с.

Головний редактор

Тріпак Мар'ян Миколайович, доктор економічних наук, доцент, ректор, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна.

Заступники головного редактора

Петруха Ніна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту в будівництві, Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна

Топорівська Ярослава Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Редакційна колегія

Алексєєв Олександр Олексійович, доктор педагогічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Гуменюк Ірина Леонітівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Жаркова Ірина Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Лаврук Олександр Валерійович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, в.о. проректора з науково-педагогічної роботи, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Лучик Василь Єфремович, доктор економічних наук, професор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна;

Лучик Світлана Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна;

Марчак Тетяна Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Мірошніченко Валентина Іванівна, доктор педагогічних наук, професор, начальниця кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна;

Осадченко Тетяна Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна;

Прокопишин Оксана Степанівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Львівський національний університет природокористування;

Раєвська Яна Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту психології та соціальних наук, завідувач кафедри психології, Міжрегіональна Академія Управління персоналом;

Резнік Надія Петрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України;

Тушко Клавдія Юрївна, доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького;

Савчин Мирослав Васильович, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Стахова Олена Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», Україна;

Столяренко Ольга Борисівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна

Стецько Микола Васильович, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу, Західноукраїнський національний університет;

Супрун Дар'я Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної психології та медицини факультету спеціальної та інклюзивної освіти, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;

Удич Зоряна Ігорівна, кандидат педагогічних наук, доцентка, керівниця інклюзивно-ресурсного центру, доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Щербяк Юрій Адамович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет;

Natallia Hanssen, PhD, Professor Special Needs Education, Nord University, Bodo, Norway.

Наукова рада:

Шевцов А. Г. (голова) – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН; **Anetta Zielińska** – Dr hab., Prof.; **Дем'янишин В. Г.** – доктор економічних наук, професор; **Івашук І. О.** – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України; **Лапушняк Г. С.** – доктор економічних наук, професор; **Обнявко О. В.** – кандидат економічних наук, доцент; **Тулай О. І.** – доктор економічних наук, професор.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення AntiPlagiarism.NET.

Адреса редакції:

вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32300

ISSN 2786-7188 (print)

ISSN 2786-7196 (online)

© Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2024

© «Інклюзія і суспільство», 2024

© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2024

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

ТРІПАК М. М., МАРЧУК І. П., ФЕДОРЧУК В. М., КОМАРНІЦЬКА Л. М., ПЕТРУХА Н. М. ТЕОРІЯ МНОЖИННОГО ІНТЕЛЕКТУ Г. ГАРДНЕРА В КОНТЕКСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ЦЕНТРІ НРЗВО «КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ».....	7
МАРУНЧАК О. В. ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....	17

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

ВОРОТИНЦЕВА О. О. МЕНЕДЖМЕНТ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ НА РІВНІ ГРОМАДИ: РОЛЬ ТА МІСЦЕ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ.....	23
КОВШАР О. В., КУЦ К. М. ОРГАНІЗАЦІЯ ТЬЮТОРСЬКОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ ДО ШКОЛИ.....	30
КРИМЧАК Л. Ю. ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ФАХІВЦІВ У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОРАНЕНИМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ.....	36
ПАВЛИШИНА Н. Б., КУЗАВА І. Б. СТРЕСОСТІЙКІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ.....	43
ПАЛИЛЮЛЬКО О. М., ГУМЕНЮК І. М. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У СФЕРІ ОСВІТИ: ВІД ФІЛАНТРОПІЇ ДО ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ.....	48
ПЕТРОЧКО Ж. В., СЛОЗАНСЬКА Г. І., КРИНИЦЬКА І. П. ПОТРЕБА ТА ПРІОРИТЕТИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ.....	53
ШЕВЧУК О. В., СЕМЕНИШЕНА Р. В. ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ІНКЛЮЗИВНУ ОСВІТУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	61

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ЖУК О. В. ДИЗАЙН ДЛЯ ЛЮДСТВА: ВПЛИВ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ НА САМОСПРИЙНЯТТЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ У СУСПІЛЬСТВІ.....	67
КЛИМЕНКО І. С. ОСОБЛИВОСТІ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПОСТРАЖДАЛИХ ОСІБ: АНАЛІЗ ДАНИХ ТА ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	74
КОМАРНІЦЬКА Л. М., ЗАВАДСЬКА І. М. ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН.....	82

МИХАЛЬСЬКИЙ А. В., МИХАЛЬСЬКА Ю. А. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО РЕАГУВАННЯ ДІТЕЙ НА ХРОНІЧНІ СОМАТИЧНІ ЗАХВОРЮВАННЯ	88
НОВАК М. В. ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ РОБОТИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	95
РОМАНОВСЬКА Л. І., ОЛІЙНИК К. С. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ.....	102

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

TRIPAK M. M., MARCHUK I. P., FEDORCHUK V. M., KOMARNITSKA L. M., PETRUHA N. M. THE THEORY OF MULTIPLE INTELLIGENCES BY H. GARDNER IN THE CONTEXT OF THE EDUCATIONAL PROCESS AT THE INCLUSIVE CENTER OF EDUCATIONAL AND REHABILITATION INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION «KAMIANETS-PODILSKYI STATE INSTITUTE».....	7
MARUNCHAK O. V. INNOVATIVE APPROACHES TO ENSURING LABOR SAFETY IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION.....	17

PEDAGOGICAL SCIENCES

VOROTYNTSEVA O. O. MANAGEMENT OF INCLUSIVE EDUCATION AT THE COMMUNITY LEVEL: THE ROLE AND PLACE OF INCLUSIVE RESOURCE CENTERS.....	23
KOVSHAR O. V., KUTS K. M. ORGANIZATION OF TUTORING SUPPORT FOR CHILDREN WITH SEN IN THE FORMATION OF READINESS FOR SCHOOL.....	30
KRYMCHAK L. Yu. PREVENTION OF PROFESSIONAL BURNOUT OF SPECIALISTS IN THE PRACTICE OF SOCIAL WORK WITH WOUNDED MILITARY SERVANTS.....	36
PAVLYSHYNA N. B., KUZAVA I. B. STRESS RESISTANCE IN THE CONDITIONS OF WAR AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIAL TEACHERS.....	43
PALILYULKO O. M., HUMENIUK I. M. HISTORICAL DEVELOPMENT OF SOCIAL WORK IN THE FIELD OF EDUCATION: FROM PHILANTHROPY TO PROFESSIONALIZATION.....	48
PETROCHKO Zh. V., SLOZANSKA H. I., KRYNYTSKA I. P. THE NEED AND PRIORITIES OF THE PROVISION OF SOCIAL REHABILITATION SERVICES FOR CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE TERRITORIAL COMMUNITY.....	53
SHEVCHUK O. V., SEMENYSHENA R. V. THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON INCLUSIVE EDUCATION: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	61

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

ZHUK O. V. HUMANITY-CENTERED DESIGN: THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT ON THE SELF-PERCEPTION OF PEOPLE WITH DISABILITIES IN SOCIETY.....	67
KLYMENKO I. S. FEATURES AFFECTING THE MEDICAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF AFFECTED PERSONS: DATA ANALYSIS AND PRACTICAL RECOMMENDATIONS.....	74

KOMARNYTSKA L. M., ZAVADSKA I. M. GENDER IDENTITY AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON.....	82
MYKHALSKYI A. V., MYKHALSKA Yu. A. PECULIARITIES OF CHILDREN'S PSYCHOLOGICAL RESPONSE TO CHRONIC SOMATIC DISEASES	88
NOVAK M. V. INFLUENCE OF PROFESSIONAL STRESS ON THE EFFICIENCY OF REHABILITATION WORK OF SOCIAL WORKERS.....	95
ROMANOVSKA L. I., OLIYNYK K. S. SOCIO-ECONOMIC METHODS OF SOCIAL WORK UNDER MODERN CONDITIONS.....	102

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 376:159.954.2:378.091.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-1>

Мар'ян Миколайович ТРПАК,
доктор економічних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
ректор,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: tmm.75@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6924-5469

Ігор Петрович МАРЧУК,
Народний депутат України,
Голова Наглядової ради
Навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: marchuk@rada.gov.ua

Віктор Миколайович ФЕДОРЧУК,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: vmfedorchuk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5650-4713

Людмила Миколаївна КОМАРНІЦЬКА,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри професійної та спеціальної освіти,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: kob-1974@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314

Ніна Миколаївна ПЕТРУХА,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту в будівництві,
Київський національний університет будівництва і архітектури України
E-mail: nninna1983@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3805-2215

ТЕОРІЯ МНОЖИННОГО ІНТЕЛЕКТУ Г. ГАРДНЕРА В КОНТЕКСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ЦЕНТРІ НРЗВО «КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ»

У статті акцентовано увагу на тому, що студентоцентроване навчання відводить студенту роль активного партнера в освітньому процесі, який наполегливо вибудовує власну індивідуальну траєкторію фахової інклюзивної освіти. При цьому з боку викладача надається відповідна підтримка стосовно навчання з врахуванням конкретних потреб та індивідуальних особливостей кожного студента.

Визначено мету статті як здійснення аналізу та узагальнення існуючих відомостей щодо трактування особливостей та потенціалу множинного інтелекту з погляду його застосування в процесі інклюзивного навчання.

Заслуговує уваги те, що, згідно з теорією Г. Гарднера, інтелект охоплює здатність створювати та вирішувати проблеми, створювати продукти або надавати послуги, які цінуються в культурі чи суспільстві. Важливою умовою реалізації цього процесу є врахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти з особливими потребами та побудова сучасної парадигми їхнього гармонійного розвитку в інклюзивному просторі.

Згідно з теорією множинного інтелекту виокремлено низку здібностей, які утворюють вербальний, логіко-математичний, візуальний, кінестетичний, міжособистісний, внутрішньо-особистісний, музичний, натуралістичний та екзистенційний типи інтелекту.

Визначено, що ступінь розвитку того чи іншого інтелекту залежить від частоти його використання в житті. Чим частіше це відбувається, тим більша ймовірність сформуванню певний тип інтелекту, тим краще він буде розвиватися. Тому важливо при організації навчально-професійної підготовки майбутніх фахівців з особливими освітніми потребами використовувати сучасні технології навчання, принцип студентоцентризму, фасилітацію, які враховують їхні потреби, мотиви, здібності, особливості множинного інтелекту та інші індивідуально-психологічні особливості.

Ключові слова: інклюзивний центр, студентоцентризм, теорія множинного інтелекту, інтелект, множинний інтелект.

Marian Mykolaiovych TRIPAK,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Honored Education Worker of Ukraine, Rector,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: tmm.75@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6924-5469

Ihor Petrovych MARCHUK,

People's Deputy of Ukraine,
Head of the Supervisory Board of
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: marchuk@rada.gov.ua

Victor Mykolaiovych FEDORCHUK,

PhD in Psychology, Associate Professor,
Professor at the Department of Social Work,
psychology and socio-cultural activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: vmfedorchuk@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5650-4713

Liudmyla Mykolaivna KOMARNITSKA,

PhD in Philology,
Associate Professor at the Department of Professional and Special Education,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: kob-1974@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314

Nina Mykolaivna PETRUHA,

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Construction Management,
Kyiv National University of Construction and Architecture
E-mail: nninna1983@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3805-2215

THE THEORY OF MULTIPLE INTELLIGENCES BY H. GARDNER IN THE CONTEXT OF THE EDUCATIONAL PROCESS AT THE INCLUSIVE CENTER OF EDUCATIONAL AND REHABILITATION INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION «KAMIANETS-PODILSKYI STATE INSTITUTE»

The article emphasizes that student-centered learning assigns the student an active role as a partner in the educational process, allowing them to actively build their own individual trajectory in professional inclusive education. At the same time, the teacher provides appropriate support in learning, taking into account the specific needs and individual characteristics of each student.

The purpose of the article is defined as the analysis and synthesis of existing knowledge regarding the interpretation of the features and potential of multiple intelligences from the perspective of their application in the process of inclusive education.

It is noteworthy that, according to H. Gardner's theory, intelligence encompasses the ability to create and solve problems, produce products or provide services that are valued by culture or society. A crucial condition for implementing this process is considering the individual characteristics of learners with special needs and constructing a modern paradigm for their harmonious development in the inclusive space.

According to the theory of multiple intelligences, several abilities are highlighted, which form verbal, logical-mathematical, visual, kinesthetic, interpersonal, intrapersonal, musical, naturalistic, and existential types of intelligence.

It is determined that the degree of development of a particular type of intelligence depends on the frequency of its use in life. The more often it is used, the more likely it is that a specific type of intelligence will develop and improve. Therefore, it is important to use modern educational technologies, the principle of student-centeredness, and facilitation in organizing the educational and professional training of future specialists with special educational needs, taking into account their needs, motivations, abilities, multiple intelligences, and other individual psychological characteristics.

Key words: *inclusive center, student-centeredness, theory of multiple intelligences, intelligence, multiple intelligences.*

Вступ. Стрімкий розвиток науково-технічних, інформаційних та економічних процесів ставлять перед сучасною освітою необхідність підготовки фахівців такого рівня, які здатні бути конкурентоспроможними на ринку праці. Крім цього, шлях європейської та світової інтеграції, який обрала Україна, обумовлює необхідність інтенсивних змін та реформ у сфері освіти, метою якої є досягнення рівня кращих світових стандартів. Це передбачає оптимізацію процесу навчання, де науково-педагогічні працівники не тільки спираються на сучасні педагогічні технології, але, в першу чергу, враховують індивідуальні особливості студентів з особливими освітніми потребами. Так, у НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут» студентоцентричний підхід до навчання в інклюзивному освітньому просторі здійснюють на основі якого положення «Про студентоцентризм у системі забезпечення якості освіти».

Для нашого педагогічного колективу керівництвом до дії є особливості студентоцентризму, які виокремлені вченими, а саме: проголошення студента центральною фігурою освітнього середовища закладу вищої освіти, що свідомо й самостійно обирає власну освітню траєкторію, несе відповідальність за свої навчальні досягнення, поєднує навчання та науково-дослідну роботу, має можливість, використовуючи надані закладом ресурси, задовольнити освітні потреби та інтереси; визначає пріоритетну ціль освітньої діяльності – сформованість результатів навчання студентів; передбачає підвищення рівня вмотивованості, активності, автономності, професійної налаштованості та рефлексії студентів; урізноманітнює освітні функції викладача; трансформує освітню взаємодію студентів і викладачів у партнерську площину; забезпечує узгодженість між навчанням та викладанням через розроблення й постійне оновлення освітніх програм, спрямованих на формування компетентностей і результатів навчання студентів; спонукає до використання активних та інтерактивних методів, сучасних форм і засобів навчання; передбачає систематичний моніторинг якості освітніх послуг; націлює фахову підготовку у закладах вищої освіти на успіх і конкурентоспроможність студентів на ринку праці [3].

Крім того, в НРЗВО «КПДІ» студентоцентрований підхід побудований на принципах гуманістичної психології, що передбачає доброзичливі стосунки між учасниками навчального процесу, уміння викладача використовувати спеціальні соціально-психологічні, дидактичні прийоми й особистісно-рольовий підхід (міні-лекції, мозковий штурм, психогімнастичні вправи, рольові ігри, метод дискусії, притчі, метафори, арт-терапію тощо) [12].

Ми вважаємо, що одним із важливих способів побудови інклюзивного навчального процесу є теорія множинності інтелекту (ТМІ) американського психолога Говарда Гарднера, яка була

вперше опублікована у 1983 році у роботі «Структура розуму: теорія множинного інтелекту» як новаторська теорія пізнання інтелекту людини. В її основі лежить припущення про велику кількість різних талантів або знань, що здатні збагатити життя людини та допомогти їй ефективно взаємодіяти з навколишнім світом.

Теорія множинного інтелекту отримала всесвітнє визнання як одна з найбільш новаторських теорій пізнання інтелекту людини. Вона стверджує, що люди мислять і вчаться багатьма різноманітними способами. Згідно з цією теорією, людина має не єдиний, так званий «загальний» інтелект, а низку здібностей, які утворюють вербальний, логіко-математичний, візуальний, кінестетичний, міжособистісний, внутрішньо-особистісний, музичний, натуралістичний та екзистенційний типи інтелекту [1]. Кожен із цих типів інтелекту має свою структуру, функції, форми існування, а отже, є особливим потенціалом для розвитку. Гарднер наголошував, що різні типи інтелекту рідко працюють незалежно. Вони використовуються одночасно і доповнюють один одного в залежності від того, як люди розвивають власні здібності або вирішують проблеми. Розглянемо особливості кожного з названих вище типів інтелекту [14].

Міжнародне визнання ТМІ стало вершиною її розвитку. Наразі теорія є частиною освітньої картини більшості націй світу. У деяких випадках її вплив зафіксовано на державному рівні, у інших – він є більш локальним, в індивідуальних школах, де вчителі застосовують її до унікальних вимог їх власної культури.

Зауважимо, що використання теорії Г. Гарднера притаманне навчальному процесу в таких країнах як Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, Данія, Ірландія, Нідерланди [16].

У Женеві престижна міжнародна організація бакалаврату (International Baccalaureate (IB) Organization), що пропонує програми 600000 студентам у 128 країнах, нещодавно визнала роль Г. Гарднера. Психолог здійснив вплив на зміну поглядів щодо викладання та способів навчання. Визнано, що всі студенти мають сильні та слабкі сторони (в першу чергу з особливими освітніми потребами – доповнено нами), які мають бути підтримані для розкриття їх потенціалу» [15].

Проблему формування інтелекту майбутньої еліти суспільства досліджували О. Бахтіна, І. Зязюн, Т. Савченко, К. Фоменко, М. Холодна, Д. Ушаков та ін. [5].

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз та узагальнення існуючих відомостей щодо трактування особливостей та потенціалу множинного інтелекту з погляду його застосування в інклюзивному просторі НРЗВО «КПДІ».

Завдання статті – показати його реалізацію як сучасного та креативного підходу в підготовці здобувачів освіти з особливими освітніми потребами.

Методи дослідження. Застосовано теоретичні методи – *аналіз, синтез, узагальнення* наукових, навчально-методичних джерел для з'ясування сутності основних категорій дослідження, концептуальних засад теорії множинного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність урахування в процесі навчання численних індивідуальних здібностей дітей (здобувачів з особливими освітніми потребами – доповнено нами) обстоювали багато педагогів і психологів, але про множинність власне інтелекту заговорив уперше саме Говард Гарднер. У чому ж полягає особливість його наукового доробку, порівняно з іншими теоріями цього напрямку? Висловлюємо думку, що саме завдяки застосуванню мультифакторності й міждисциплінарності як основних методологічних підходів, Г. Гарднер досяг плідних висновків у дослідженні інтелекту. Міждисциплінарність легко давалася йому завдяки багаторічній спеціалізації на кількох предметних галузях одночасно: педагогіки, нейропсихології, культурології, соціології, нейробіології [6, с. 12].

У цьому контексті заслуговують на увагу розроблені ним міждисциплінарні критерії, яким має відповідати кожна здібність людини. Ці критерії охоплюють декілька предметних галузей:

- *психологію*: наявність певної історії розвитку здібностей, яку виявляють звичайні та обдаровані індивіди в міру досягнення зрілості;
- *антропологію*: усвідомлення того, як розвиваються різні здібності, заохочуються або ігноровані в різних культурах;
- *культурологію*: існування символічних систем, в яких закодовані різні значення (наприклад, мова, обчислення, карти);

– *біологічні науки*: виявлення того, що здібності мають певну еволюційну історію та представлені в певних нейронних структурах [8].

Г. Гарднер визначив поняття «інтелект» як визначальну характеристику всіх людей (кожен із нас володіє всіма видами інтелекту); якість, на основі якої люди відрізняються один від одного (жодні дві людини не володіють абсолютно однаковими інтелектуальними профілями); спосіб виконання людиною пізнавальної задачі з урахуванням власних інтересів.

Основні положення його теорії у виразнюються в таких твердженнях:

- Кожна людина має всі види інтелекту, розвинені різною мірою.
- Різні види інтелекту та рівень їх розвитку створюють унікальний інтелектуальний профіль людини, відрізняючи її від інших.
- Рівень розвитку різних видів інтелекту людини є змінним і динамічним у процесі її життя.
- Види інтелекту взаємодіють у різних поєднаннях один із одним.
- Види інтелекту розвиваються завдяки різним видам діяльності.
- Види інтелекту – це потенціали, які можна активувати у процесі діяльності.
- Усі види інтелекту рівноцінні [7].

Ми вважаємо, що Г. Гарднер здійснив вагомий внесок у розвиток психологічної науки, він вивчив структуру інтелекту людини і з'ясував, що цим критеріям цілком відповідають *дев'ять рівноцінних здібностей, які він називає інтелектами*. При побудові інклюзивного навчального процесу у «КПДІ» враховується те, що різні типи інтелекту здобувачів освіти з особливими освітніми потребами рідко працюють незалежно. Вони під час освітнього процесу використовуються одночасно і доповнюють один одного у міру того, як здобувачі освіти розвивають власні здібності або вирішують проблеми в інклюзивному просторі.

Для нас керівництвом до дії є визначення особливостей кожного з 9 типів інтелекту [11], про які мова йде в джерелах [4; 7; 9; 10; 13; 14]:

Вербальний/лінгвістичний інтелект передбачає здатність індивіда розуміти та маніпулювати словами та мовами. Вважається, що кожен володіє цим інтелектом на певному рівні. Сюди входить читання, письмо, говоріння та інші форми усного та письмового спілкування. Вчителі можуть покращити вербальний/лінгвістичний інтелект своїх учнів, змусивши їх вести журнали, грати в ігри в слова та заохочувати обговорення. Люди з сильними риторичними та ораторськими навичками, такі як поети, письменники та адвокати, демонструють сильний мовний інтелект. Деякі приклади – Т.С. Елліот, Майя Анжелу та Мартін Лютер Кінг-молодший. Традиційно лінгвістичний інтелект та логічний/математичний інтелект високо цінуються в освітніх та навчальних середовищах.

Логічний/математичний інтелект відноситься до здатності людини працювати з даними: збирати та організувати, аналізувати та інтерпретувати, укладати та прогнозувати. Особи, сильні в цьому інтелекті, бачать закономірності та відносини. Ці індивіди орієнтовані на мислення: індуктивну та дедуктивну логіку, нумерацію та абстрактні візерунки. Бути сильним у цьому інтелекті – часто означає прогнозувати значні наукові здібності. Саме такий інтелект вивчав і задокументував Піаже. Вчителі можуть посилити цей інтелект, заохочуючи використання мов комп'ютерного програмування, діяльності, що потребує критичного мислення, піагетинських когнітивних вправ на розтяжку, науково-фантастичних сценаріїв, логічних головоломок та завдань тощо. Деякі приклади реальних людей, які обдаровані цим інтелектом, – Альберт Ейнштейн, Нілс Бор та Джон Дьюї.

Візуальний/просторовий інтелект передбачає здатність формувати та маніпулювати ментальною моделлю. Особи, сильні в цій галузі, мають розвинене просторове і образне мислення. Люди з таким інтелектом, як правило, найлегше вчаться з візуальних презентацій, таких як фільми, фотографії, відео та демонстрації, використовуючи моделі та реквізит. Вони люблять малювати або ліпити свої ідеї і часто висловлюють свої почуття і настрої через мистецтво. Ці особистості часто мріють, уявляють і прикидаються. Вони добре вміють читати діаграми та карти і насолоджуються вирішенням лабіринтів і головоломок. Вчителі можуть сприяти цьому інтелекту, використовуючи діаграми, графіки, графічні організатори, відео, колір, художню діяльність, каракулі, мікроскопи та програмне забезпечення для комп'ютерної графіки. Його можна охарактеризувати як діяльність правої половини

мозку. Пабло Пікассо, Боббі Фішер та Джорджія О'Кіф – деякі приклади людей, обдарованих цим інтелектом.

Тілесний/кінестетичний інтелект притаманний людям, які обробляють інформацію через відчуття, які вони відчувають у своєму тілі. Ці люди люблять пересуватися, торкатися людей, з якими вони розмовляють, і діяти. Вони добре володіють м'язовими навичками; насолоджуються всіма видами спорту та фізичними навантаженнями. Вони часто виражають себе за допомогою танцю. Вчителі можуть заохочувати зростання в цій галузі інтелекту за допомогою дотику, почуття, руху, імпровізації, «практичної» діяльності та погойдування, міміки та фізичних вправ на розслаблення. Деякі приклади людей, обдарованих цим інтелектом, – Майкл Джордан, Мартіна Навратілова і Джим Керрі.

Музичний інтелект полягає в здатності розуміти, створювати та інтерпретувати музичні символи, тембр, ритм тощо, а також здатність створювати музику. Вчителі можуть інтегрувати в свої уроки завдання, які заохочують учнів до музичної діяльності, відтворювати музику для всього класу. пропонувати завдання щодо створення текстів пісень про матеріал, який викладається на уроці. Композитори та інструменталісти – особистості з силою в цій сфері. Вольфганг Амадей Моцарт і Луї Армстронг можуть бути прикладами.

Міжособистісний інтелект. Хоча Г. Гарднер класифікує міжособистісні та внутрішньоособистісні інтелекти окремо, між ними існує багато взаємодій, і вони часто групуються разом. Міжособистісний інтелект – це здатність інтерпретувати та реагувати на настрої, емоції, мотиви та дії інших. Міжособистісний інтелект також вимагає хороших навичок спілкування та взаємодії, здатності проявляти співпереживання до почуттів інших людей. Вчителі можуть заохочувати зростання міжособистісного інтелекту, розробляючи уроки, які містять групову роботу та плануючи спільні навчальні заходи. Радники та соціальні працівники – це професії, які вимагають сили в цій галузі. Деякі приклади людей з цим інтелектом: Ганді, Рональд Рейган та Білл Клінтон.

Внутрішньоособистісний інтелект, простіше кажучи, – це здатність пізнати себе. Це інтерналізована версія міжособистісного інтелекту. Щоб проявити силу у внутрішньоособистісному інтелекті, людина повинна вміти розуміти власні емоції, мотиви та усвідомлювати власні сильні та слабкі сторони. Вчителі можуть призначати рефлексивні заходи, такі як ведення журналів для пробудження внутрішньоособистісного інтелекту учнів. Важливо зазначити, що цей інтелект передбачає використання всіх інших. Індивід повинен використовувати свої інші інтелекти, щоб повністю висловити свій внутрішньоособистісний інтелект. Ті, хто часто асоціюється з цим інтелектом, – Зигмунд Фрейд, Платон або Вірджинія Вульф.

Натуралістичний інтелект бачиться у тих, хто визнає та класифікує рослини, тварини та мінерали, включаючи оволодіння таксономіями. Вони цілісні мислителі, які розпізнають зразки й цінують незвичайне. Вони знають про такі види, як флора і фауна навколо них. Вони помічають природні та штучні таксономії, від динозаврів до водоростей, від автомобілів до одягу. Вчителі можуть найкраще сприяти цьому інтелекту, використовуючи взаємозв'язки між системами видів та класифікаційну діяльність. Важливо заохочувати вивчення взаємовідносин, закономірностей та порядків, а також порівнювати, досліджувати зв'язки з реальним життям та науковими питаннями. Чарльз Дарвін і Джон Мьюір – приклади людей, обдарованих таким чином [11].

Екзистенціальний інтелект. У 1999 році Г. Гарднер погодився розширити список видів інтелекту, додавши «екзистенціальний» (existential) інтелект як здатність мислити філософськи. Гіпотеза екзистенціального інтелекту була вивчена дослідниками освіти. Екзистенціальний інтелект передбачає здатність індивіда використовувати колективні цінності та інтуїцію для розуміння інших та навколишнього світу. Люди, інтелектуальний профіль яких вирізняється цим видом інтелекту, зазвичай бачать загальну картину подій і явищ. Філософи, богослови та тренери з життєвого успіху належать до тих, які, за Г. Гарднером, виявляють високий рівень екзистенціального інтелекту [7].

Заслуговує не менш уваги те, що, згідно з теорією Гарднера, інтелект охоплює здатність створювати та вирішувати проблеми, створювати продукти або надавати послуги, які цінуються в культурі чи суспільстві. Нижче перераховані аспекти моменти його теорії:

- Всі людські істоти володіють усіма дев'ятьма інтелектами різною мірою.
- Кожна людина має різний профіль інтелекту.
- Освіта може бути покращена шляхом оцінки профілів інтелекту студентів та відповідного проєктування заходів.
- Кожен інтелект займає різну ділянку мозку.
- Дев'ять інтелектів можуть працювати разом або незалежно один від одного.
- Ці дев'ять інтелектів можуть визначити людський вид [11].

На думку М. Лещенко та В. Гринько, для науково-педагогічних працівників важливу цінність становить те, що Г. Гарднер згадував (на початку 2016 року), про можливість виокремити педагогічний інтелект, «що дозволяє нам успішно вчити інших людей» у інтерв'ю, яке давав для «Big Think» (веб-портал, який містить інтерв'ю, мультимедійні презентації та відеозаписи круглих столів із видатними діячами з різних наукових областей) [7].

Сьогодні тисячі педагогів та сотні шкіл США керуються теорією множинного інтелекту, і на успішну діяльність багатьох із них, окрім досвіду першопроходців, вплинула самовіддана праця Томаса Армстронга (Thomas Armstrong) – науковця, педагога, виконавчого директора Американського інституту навчання та розвитку людського потенціалу. Томас Армстронг більше сорока років присвятив дослідженню й поширенню педагогічної діяльності, що ґрунтується на ідеях Г. Гарднера [7].

Зарубіжні педагоги і психологи розробили низку посібників за теорією «множинного інтелекту» Г. Гарднера. Поширеним є посібник Т. Армстронга «Множинні розумові здібності в класі», присвячений підготовці майбутніх учителів до педагогічної діяльності у світовій мережі шкіл «множинного інтелекту» («множинних здібностей») [2].

Так, Т. Армстронг звертає увагу на особливості взаємодії вчителя з учнем (педагога зі студентами – доповнено нами), як з освітнім простором, наповненим калейдоскопом їхніх «множинних здібностей». Він розробив послідовність педагогічних дій вчителя в учнівському класі «множинних здібностей», запропонував зміст навчання і способи оцінювання навчальних досягнень учнів, що виявилось сприятливим для педагогічної діагностики окремих профілів обдарованості у «множинному інтелекті» учня [8].

На основі багаторічної педагогічної практики ми поділяємо думку Г. Гарднера, що багато студентів, не обдарованих лінгвістичними чи математичними здібностями, можуть володіти іншими природними схильностями. Але часто у них немає шансу проявити свої здібності, тому що увагу на індивідуальні відмінності та таланти звертають в кращому разі на позааудиторних і додаткових заняттях, в гуртках у позанавчальний час за умови наявності бажання у студентів та викладачів [1, с. 73].

На нашу думку, важливим є те, що Г. Гарднер акцентує увагу на рівні розвитку того чи іншого інтелекту, який залежить від частоти його використання в житті. Чим частіше це відбувається, тим більша ймовірність сформувати певний тип інтелекту, тим краще він буде розвиватися. Насправді, всі типи інтелекту пов'язані між собою. Якщо розвивати один з них, інші, суміжні з ним, також будуть розвиватися [4].

Тому при плануванні освітнього процесу науково-педагогічні працівники нашого закладу вищої освіти будують заняття таким чином, щоб зацікавити усіх здобувачів, в тому числі з особливими освітніми потребами. Також педагоги включають в навчальну програму завдання за різним рівнем складності, інтерактивні методи, вправи, які привабливі для всіх здобувачів освіти, цим самим допомагають студентам використовувати сильні сторони і компенсувати слабкі сторони їх інтелекту.

Ми переконані в тому, що НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут» дозволяє успішно рухатися вперед практика використання викладацьким складом, зокрема, інтерактивних методів навчання, які частково перегукуються з методами, запропонованими М. Гусаком під час навчання в межах теорії множинного інтелекту: «керована образність» («guided imagery»); читання із застосуванням абстрактних символів та формул; народний та креативний танок, ритміка; метод зворотного зв'язку («giving and receiving feedback»); мовчазний метод роздуму («silent reflection method»); метод «активна уява»; метод складання плану («outlining»); рольова гра; презентації, колективні проєкти, індивідуальні проєкти, індивідуальне чи колективне вивчення, дослідження певних фактів, сис-

тематизація відповідної інформації та презентація основних положень і висновків щодо досліджуваного факту; ведення журналів, особистих щоденників; креативне письмо; метод графічних зображень («graphic organizers»); метод фокусування та концентрування («focusing / concentration skills»); метод пантоміми («gestures»); метод розповіді; імпровізована розповідь («impromptu speaking»); метод малюнку; драматизація; «музична композиція»; сумісне вивчення («cooperative learning»); спілкування один-на-один («person-to-person communication»); «стратегії мислення»; поезія; метод самопізнання («know thyself»); метод проблемного малюнка («problem-solving drawing»); складання карти особистості («mind mapping»); силогізми; «мозковий штурм» тощо [2].

Тут доречно згадати про «Золоте правило» дидактики Я. Коменського, яким керуються педагоги НРЗВО «КПДІ», яким передбачено сприймання, обробка і відтворення інформації відразу всіма органами чуттів учнів (здобувачів освіти – доповнено нами). Педагог покликаний поєднувати практичні методи з наочними і словесними, оскільки різні здобувачі освіти мають різні домінуючі або взаємодоповнювані інтелекти: практичний, емоційний (естетичний), академічний [8].

Цінним є те, що при побудові освітнього процесу в інклюзивному просторі інституту в контексті студентоцентризму та множинного інтелекту, використовуються особливості педагогічної фасилітації, які передбачають: спрямованість на створення умов для саморозвитку, самокорекції та розкриття власного потенціалу всіх учасників освітнього процесу, перетворення процесу навчання у колективну творчість. Тобто, педагогічна фасилітація забезпечує високий рівень засвоєння знань, набуття якісних умінь і навичок студентів.

Фасилітацію як базову модель реалізації навчального процесу в руслі множинного інтелекту визначаємо як людино-центристський підхід до педагогічної діяльності, метою якого є створення в інклюзивному просторі психологічних умов, які спонукають студентів до самопізнання, саморозвитку, особистісного зростання та професійного самовдосконалення.

Отож, науково-педагогічні працівники «КПДІ» при організації навчально-професійної підготовки майбутніх фахівців з особливими освітніми потребами володіють сучасними технологіями навчання, які враховують потреби, мотиви, здібності, особливості інтелекту та інші індивідуально-психологічні особливості здобувачів освіти.

Висновки і пропозиції. Запропонована теорія множинного інтелекту, яка вже здобула велику популярність і довіру в багатьох країнах світу, орієнтуватиме вітчизняних науково-педагогічних працівників на розвиток індивідуальних здібностей здобувачів освіти. Заняття, які проводяться зі студентами з особливими освітніми потребами і побудовані на положеннях теорії множинного інтелекту, є не тільки цікавими, але й продуктивними як для здобувачів освіти, так і для самих викладачів.

Аналіз зарубіжного досвіду щодо впровадження теорії множинного інтелекту Г. Гарднера показав, що педагогам варто будувати заняття в різних формах, методах, з використанням різних засобів, відповідно до індивідуальних особливостей та інтересів здобувачів освіти, стимуляції всіх видів їхньої інтелектуальної активності, створюючи відповідний інклюзивний освітній простір для розвитку та самореалізації творчих ідей.

Основними напрямками реалізації теорії множинного інтелекту Г. Гарднера в нашому закладі вищої освіти є врахування індивідуальних та пізнавальних особливостей здобувачів освіти з особливими освітніми потребами та відповідна побудова навчального процесу, який забезпечує оптимізацію інклюзивного навчання. Крім цього, для активізації множинного інтелекту в інклюзивному освітньому просторі та отримання максимального результату, у роботі зі здобувачами освіти використовуються інтерактивні методів навчання, фасилітація і студентоцентричний підхід.

Подальшого дослідження потребує проблема використання теорії множинного інтелекту в практичній підготовці здобувачів в умовах особистісно орієнтованої освіти.

Застосування теорії множинного інтелекту в освітньому процесі може стати фундаментом для побудови у майбутньому успішної кар'єри здобувачами освіти з особливими освітніми потребами, яким вдасться максимально реалізувати свій особистісний та професійний потенціал.

Література:

1. Гарднер Г. Множинні інтелекти. Теорія у практиці: хрестоматія. Київ : Мегатайп, 2004. 288 с.
2. Гусак М.Г. Теорія множинного інтелекту як підстава особистісно зорієнтованого навчання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2011. № 3 (13). С. 12.
3. Заболоцька О.С., Ніколаєва І.М. Студентоцентризм як тренд сучасної освіти. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-194-29-33> (дата звернення: 04.04.23).
4. Кудлай О. В., Макарчук А. А., Білоусова Н. В. Теорія множинного інтелекту Говарда Гарднера у дидактичному контексті. *Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 2. 137 с. С. 131-135
5. Культурний інтелект : монографія / за наук. ред. А. К. Солодкої. Миколаїв : ФОП Швець В.М., 2016 244 с.
6. Лавриченко Н. Множинний інтелект і обдарованість у теоретичній моделі Говарда Гарднера. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 4 (58). С. 11–12.
7. Лещенко М., Гринько В. Зарубіжний досвід використання теорії множинного інтелекту Говарда Гарднера в навчальному процесі. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/uploads/2018/04> (дата звернення: 10.07.24).
8. Методика діагностики практичного інтелекту учнівської молоді [Текст] : методичний посібник / В. П. Тименко, А. В. Малиношевська та ін. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України. 2017. 156 с.
9. Множинний інтелект в контексті якісної освіти XXI століття. URL: <http://inloveforteaching.blogspot.com/p/xxi.html> (дата звернення: 10.07.24).
10. Множинний інтелект: від теорії до практики. URL: <https://osvita.ua/school/method/1740/> (дата звернення: 10.07.24).
11. Сценарій множинного інтелекту. URL: <https://ukrayinska.libretxts.org> > (дата звернення: 10.07.24).
12. Тріпак М.М., Федорчук В.М. Студентоцентричний підхід у системі підготовки фахівців : Міжнародна науково-практична конференція «Соціальні та культурні Європейські студії: соціальні інновації для України», м. Київ, 26 квітня 2023 року. 245 с. С. 199–204.
13. Тріпак М.М., Федорчук В.М. Множинний інтелект в контексті студентоцентричного підходу до навчання : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму» (м. Кам'янець-Подільський, 19 травня 2023 року) / НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2023. 278 с. С. 272–274
14. Трухан-Базалійська Т.Л., Місечко О.Є. Застосування теорії множинного інтелекту як засобу індивідуалізації іншомовної підготовки фахівців сфери туризму. URL: http://confcontact.com/2012edu/tom2/29_Trukhan_Bazaliyska.htm (дата звернення: 10.07.24).
15. Armstrong, Thomas. Multiple intelligences in the classroom / Thomas Armstrong. – 3rd ed. Теорія множинного інтелекту Г. Гарднера та потреби сучасної освіти. URL: https://skemman.is/bitstream/1946/1485/1/adal_adal.pdf (дата звернення: 10.07.24).
16. Gardner, H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 2011. 440 pp. URL: https://skemman.is/bitstream/1946/1485/1/adal_adal.pdf (дата звернення: 10.07.24).
17. Gardner H. Multiple intelligences and education. URL: <http://www.infed.org/thinkers/gardner.htm> (дата звернення: 10.07.24).
18. Gardner H. Seven Steps to Intelligence. URL: <http://www.newhorizons.org> (дата звернення: 10.07.24).

References:

1. Gardner, H. (2004). *Mnozhyynni intelektu. Teoriia u praktytsi: khrestomatiia [Multiple intelligences. Theory in practice: a textbook]*. Kyiv : Mehataip. 288 s. [in Ukrainian].
2. Husak, M.H. (2011). *Teoriia mnozhyynnoho intelektu yak pidstava osobystisno zoriientovanoho navchannia [The theory of multiple intelligence as the basis of personally oriented education]*. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. № 3 (13). S. 12. [in Ukrainian].
3. Zabolotska, O.S., & Nikolaieva, I.M. *Studentotsentryzm yak trend suchasnoi osvity [Student-centrism as a trend of modern education]*. Retrieved from: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-194-29-33> (data zvernennia: 04.04.23). [in Ukrainian].
4. Kudlai, O.V., Makarchuk, A.A., & Bilousova, N.V. (2018). *Teoriia mnozhyynnoho intelektu Hovarda Hardnera u dydaktychnomu konteksti. [Howard Gardner's theory of multiple intelligences in a didactic context]*. *Psykhologo-pedahohichni nauky*. № 2. 137 s. S. 131–135 [in Ukrainian].
5. *Kulturnyi intelekt : monohrafiia. [Culture intelligence: monograph]*. (2016). / za nauk. red. A. K. Solodkoi. Mykolaiv : FOP Shvets V.M., 244 s. [in Ukrainian].
6. Lavrychenko, N. (2016). *Mnozhyynni intelekt i obdarovanist u teoretychnii modeli Hovarda Hardnera [Multiple intelligences and giftedness in Howard Gardner's theoretical model]*. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. № 4 (58). S. 11–12 [in Ukrainian].

7. Leshchenko, M., & Hryenko, V. *Zarubizhnyi dosvid vykorystannia teorii mnozhynnoho intelektu Hovarda Hardnera v navchalnomu protsesi [Foreign experience of using Howard Gardner's theory of multiple intelligences in the educational process]*. Retrieved from: [https://pedscience.spu.edu.ua/uploads/2018/04 \(data zvernennia: 10.07.24\)](https://pedscience.spu.edu.ua/uploads/2018/04/data_zvernennia_10.07.24). [in Ukrainian].
8. *Metodyka diahnostryky praktychnoho intelektu uchnivskoi molodi [Tekst] : metodychnyi posibnyk [Methods of diagnosing the practical intelligence of schoolchildren [Text]: methodical manual]*. (2017). / V. P. Tymenko, A. V. Malynoshevska ta in. Kyiv : Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. 156 s. [in Ukrainian].
9. *Mnozhynnyi intelekt v konteksti yakisnoi osvity XXI stolittia [Multiple intelligence in the context of quality education of the XXI century]*. Retrieved from: <http://inloveforteaching.blogspot.com/p/xxi.html> (data zvernennia: 10.07.24). [in Ukrainian].
10. *Mnozhynnyi intelekt: vid teorii do praktyky. [Multiple intelligence: from theory to practice]*. Retrieved from: <https://osvita.ua/school/method/1740/> (data zvernennia: 10.07.24) [in Ukrainian].
11. *Stsenarii mnozhynnoho intelektu [Scenario of multiple intelligence]*. Retrieved from: <https://ukrayinska.libretxts.org> (data zvernennia: 10.07.24) [in Ukrainian].
12. Tripak, M.M., & Fedorchuk, V.M. (2023). *Studentotsentrychnyi pidkhid u systemi pidhotovky fakhivtsiv : Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia «Sotsialni ta kulturni Yevropeïski studii: sotsialni innovatsii dlia Ukrainy» [Student-centric approach in the system of training specialists: International Scientific and Practical Conference "Social and Cultural European Studies: Social Innovations for Ukraine"]*. m. Kyiv, 26 kvitnia 2023 roku. 245 s. S. 199–204 [in Ukrainian].
13. Tripak, M.M., & Fedorchuk, V.M. (2023). *Mnozhynnyi intelekt v konteksti studentotsentrychnoho pidkhodu do navchannia : materialy VII Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii «Innovatsii partnerskoi vzaïemodii osvity, ekonomiky ta sotsialnoho zakhystu v umovakh inkluzii ta prahmatychnoi reabilitatsii sotsiumu» [Multiple intelligence in the context of a student-centered approach to learning: materials of the VII International Scientific and Practical Conference "Innovations of Partnership Interaction of Education, Economy and Social Protection in the Conditions of Inclusion and Pragmatic Rehabilitation of Society"]*. (m. Kamianets-Podilskyi, 19 travnia 2023 roku) / NRZVO «Kamianets-Podilskyi derzhavnyi instytut», 2023. 278 s. S. 272–274 [in Ukrainian].
14. Trukhan-Bazaliiska, T.L., & Misechko, O.Ie. *Zastosuvannia teorii mnozhynnoho intelektu yak zasobu indyvidualizatsii inshomovnoi pidhotovky fakhivtsiv sfery turyzmu [Application of the theory of multiple intelligences as a means of individualization of foreign language training of specialists in the field of tourism]*. Retrieved from: http://confcontact.com/2012edu/tom2/29_Trukhan_Bazaliyska.htm [in Ukrainian].
15. Armstrong, Thomas. *Multiple intelligences in the classroom* / Thomas Armstrong. 3rd ed. Teoriia mnozhynnoho intelektu H. Hardnera ta potreby suchasnoi osvity. Retrieved from: https://skemman.is/bitstream/1946/1485/1/adal_adal.pdf [in English].
16. Gardner, H. (2011). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books. 440 pp. Retrieved from: https://skemman.is/bitstream/1946/1485/1/adal_adal.pdf (data zvernennia: 10.07.24) [in English].
17. Gardner, H. *Multiple intelligences and education*. Retrieved from: <http://www.infed.org/thinkers/gardner.htm>. [in English].
18. Gardner H. *Seven Steps to Intelligence*. Retrieved from: <http://www.newhorizons.org> [in English].

УДК 331.45:004

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2>

Оксана Василівна МАРУНЧАК,
викладач вищої категорії,
Відокремлений структурний підрозділ
Кам'янець-Подільський фаховий коледж,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: marunchak1972@gmail.com

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій питання забезпечення безпеки праці набуває нового значення. Традиційні методи охорони праці стають менш ефективними в умовах цифровізації виробництва та управління. Інноваційні підходи, такі як автоматизовані системи моніторингу, інформаційні системи управління ризиками та використання віртуальної реальності для навчання, стають ключовими елементами сучасних стратегій забезпечення безпеки праці. Впровадження автоматизованих систем моніторингу дозволяє оперативно відстежувати небезпечні умови праці, ідентифікувати потенційні ризики та вживати швидких заходів для їх усунення. Ці системи оснащені сенсорами та аналітичним програмним забезпеченням, здатні забезпечити більш високий рівень безпеки, ніж традиційні методи.

Метою дослідження є визначення ефективності впровадження інноваційних підходів до забезпечення безпеки праці в умовах цифрової трансформації у закладах вищої освіти.

Наукова новизна цієї статті полягає у впровадженні інноваційних підходів до забезпечення безпеки праці в умовах цифрової трансформації, що включає автоматизовані системи моніторингу, інформаційні системи управління ризиками та використання технологій віртуальної реальності (VR) для навчання працівників. Використання мікроконтролерів ESP-32 для збору даних з різних сенсорів, що передаються на сервер через HTTPS, забезпечує ефективний контроль за виробничими процесами. Інтеграція даних з різних джерел для комплексного аналізу та прийняття рішень дозволяє ефективно планувати заходи з охорони праці та відстежувати їх виконання. Аналітика великих даних допомагає виявляти тренди та передбачати потенційні небезпеки. Використання VR-технологій для навчання працівників створює реалістичні моделі робочих середовищ та небезпечних ситуацій, що покращує засвоєння знань і навичок.

Впровадження інноваційних підходів до забезпечення безпеки праці в умовах цифрової трансформації є необхідним кроком для підвищення ефективності та безпеки виробничих процесів. Автоматизовані системи моніторингу, інформаційні системи управління ризиками та використання VR-технологій для навчання створюють нові можливості для забезпечення безпечних умов праці та зниження рівня професійних ризиків. Ці інноваційні методи дозволяють швидко реагувати на небезпечні умови, ефективно планувати заходи безпеки та підвищувати рівень обізнаності працівників, що в кінцевому результаті сприяє покращенню загального рівня безпеки на підприємствах.

Ключові слова: *техніка безпеки, автоматизовані системи, інформаційні системи, VR.*

Oksana Vasylivna MARUNCHAK,
Lecturer of the Highest Category,
Separate Structural Subdivision
Kamianets-Podilskyi Professional College,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: marunchak1972@gmail.com

INNOVATIVE APPROACHES TO ENSURING LABOR SAFETY IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

In the modern context of rapid digital technology development, the issue of labor safety is acquiring new significance. Traditional methods of occupational safety become less effective under the conditions of production and management digitalization. Innovative approaches, such as automated monitoring systems, risk management information systems, and the use of virtual reality for training, are becoming key elements of modern strategies for ensuring labor safety. The implementation of automated monitoring systems allows for the prompt tracking of hazardous working conditions, identifying potential risks, and taking quick measures to eliminate them. These systems are equipped with sensors and analytical software capable of providing a higher level of safety than traditional methods.

The purpose of the study is to determine the effectiveness of implementing innovative approaches to ensuring labor safety in the context of digital transformation in higher education institutions.

The scientific novelty of this article lies in the implementation of innovative approaches to ensuring labor safety in the context of digital transformation, which includes automated monitoring systems, risk management information systems, and the use of virtual reality (VR) technologies for employee training. The use of ESP-32 microcontrollers to collect data from various sensors, transmitted to the server via HTTPS, ensures effective control over production processes. The integration of data from various sources for comprehensive analysis and decision-making allows for effective planning of occupational safety measures and tracking their implementation. Big data analytics helps identify trends and predict potential hazards. The use of VR technologies for employee training creates realistic models of working environments and hazardous situations, improving the acquisition of knowledge and skills.

The implementation of innovative approaches to ensuring labor safety in the context of digital transformation is a necessary step to improve the efficiency and safety of production processes. Automated monitoring systems, risk management information systems, and the use of VR technologies for training create new opportunities for ensuring safe working conditions and reducing professional risks. These innovative methods allow for a quick response to hazardous conditions, effective planning of safety measures, and increasing employee awareness, which ultimately contributes to the improvement of overall safety levels in enterprises.

Key words: *safety engineering, automated systems, information systems, VR.*

Вступ. У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій питання забезпечення безпеки праці набуває нового значення. Традиційні методи охорони праці стають менш ефективними в умовах цифровізації виробництва та управління. Інноваційні підходи, такі як автоматизовані системи моніторингу, інформаційні системи управління ризиками, та використання віртуальної реальності для навчання стають ключовими елементами сучасних стратегій забезпечення безпеки праці.

Впровадження автоматизованих систем моніторингу дозволяє оперативно відстежувати небезпечні умови праці, ідентифікувати потенційні ризики та вживати швидких заходів для їх усунення. Ці системи, оснащені сенсорами та аналітичним програмним забезпеченням, здатні забезпечити більш високий рівень безпеки, ніж традиційні методи.

Інформаційні системи управління ризиками забезпечують інтегрований підхід до управління безпекою праці, об'єднуючи дані з різних джерел для комплексного аналізу та прийняття рішень. Вони дозволяють більш ефективно планувати заходи з охорони праці та відстежувати їх виконання, що сприяє зниженню кількості нещасних випадків та професійних захворювань.

Використання віртуальної реальності для навчання працівників з питань безпеки праці відкриває нові можливості для підвищення їх обізнаності та підготовки. VR-технології дозволяють моделювати небезпечні ситуації у безпечному середовищі, що сприяє кращому засвоєнню знань та навичок.

Метою дослідження є визначення ефективності впровадження інноваційних підходів до забезпечення безпеки праці в умовах цифрової трансформації у закладах вищої освіти. Основні завдання включають:

- 1) аналіз сучасних методів та технологій, що використовуються для забезпечення безпеки праці;
- 2) дослідження впливу автоматизованих систем моніторингу та управління ризиками на рівень безпеки працівників і студентів;
- 3) оцінку ефективності використання VR-технологій для навчання з охорони праці;
- 4) розробку рекомендацій щодо впровадження цих інноваційних підходів у практику закладів вищої освіти для підвищення безпеки та покращення умов праці.

Наукова новизна цієї статті полягає у впровадженні інноваційних підходів до забезпечення безпеки праці в умовах цифрової трансформації, що включає автоматизовані системи моніторингу, інформаційні системи управління ризиками та використання технологій віртуальної реальності (VR) для навчання працівників. Основні аспекти новизни полягають у такому:

1. Автоматизовані системи моніторингу:
 - використання мікроконтролерів ESP-32 для збору даних з різних сенсорів (температура, вологість, тиск), що передаються на сервер через HTTPS та доступні з будь-якого пристрою через веб-браузер;
 - застосування мікросервісної архітектури для легкої розширюваності та віддаленого доступу до даних моніторингу, що забезпечує ефективний контроль за виробничими процесами.

2. Інформаційні системи управління ризиками:

- інтеграція даних з різних джерел для комплексного аналізу та прийняття рішень, що дозволяє ефективно планувати заходи з охорони праці та відстежувати їх виконання;
- використання аналітики великих даних для виявлення трендів та передбачення потенційних небезпек, що дозволяє розробляти проактивні заходи для їх запобігання.

3. Використання технологій віртуальної реальності (VR):

- створення детальних та реалістичних моделей робочих середовищ та небезпечних ситуацій для підвищення обізнаності працівників;
- навчання працівників у безпечному середовищі, що дозволяє краще засвоювати знання та навички без ризику для здоров'я.

4. Комплексний підхід до забезпечення безпеки праці:

- розробка рекомендацій щодо впровадження інноваційних підходів у практику закладів вищої освіти, що сприяє зниженню рівня професійних ризиків та покращенню умов праці.

Ці аспекти новизни підтверджують, що впровадження інноваційних технологій у систему безпеки праці в умовах цифрової трансформації не лише покращує загальний рівень безпеки, але й відкриває нові можливості для підвищення ефективності виробничих процесів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ активно використовує автоматизовані системи моніторингу для підвищення ефективності та безпеки виробництва. Зменшення участі людини у виробничих процесах вимагає надійних систем, що швидко реагують на порушення. Використання мікроконтролерів ESP-32 дозволяє збирати дані з датчиків вологості, температури, тиску та перешкод, що передаються на сервер через HTTPS. Ці системи доступні з будь-якого пристрою через веб-браузер та використовують мікросервісну архітектуру для легкого розширення. Віддалений доступ до даних моніторингу забезпечує ефективний контроль за виробничими процесами [7–9].

Для виробництва харчових продуктів важливо контролювати кліматичні умови, швидкість виготовлення та тиск. Датчики зчитують відповідні дані, які передаються на сервер для аналізу та реагування на критичні відхилення. Розроблена система дозволяє зберігати та аналізувати дані в реальному часі, що покращує безпеку та ефективність виробництва [3].

Такі системи забезпечують ефективний контроль за виробничими процесами, зберігаючи та аналізуючи дані, що сприяє підвищенню безпеки та ефективності виробництва. Сучасні технології допомагають інтегрувати інформаційні та комунікаційні системи з виробничими пристроями, що підвищує точність і швидкість реагування на виробничі виклики [4].

Впровадження автоматизованих систем моніторингу дозволяє оперативно відстежувати небезпечні умови праці, ідентифікувати потенційні ризики та вживати швидких заходів для їх усунення. Ці системи оснащені сенсорами та аналітичним програмним забезпеченням, здатні забезпечити більш високий рівень безпеки, ніж традиційні методи. Наприклад, використання мікроконтролерів ESP-32 дозволяє збирати дані з датчиків вологості, температури, тиску та інших параметрів, які передаються на сервер через HTTPS, забезпечуючи доступність з будь-якого пристрою через веб-браузер.

Таблиця 1

Аналіз сучасних методів та технологій забезпечення безпеки праці

Метод/Технологія	Опис	Переваги
Автоматизовані системи моніторингу	Використання сенсорів для відстеження параметрів середовища (температура, вологість, рівень газів), надання оперативних сповіщень у реальному часі.	Безперервна робота та точні дані в реальному часі.
Інформаційні системи управління ризиками	Інтеграція даних з різних джерел для комплексного аналізу та прийняття рішень, що допомагає ефективно планувати заходи з охорони праці та відстежувати їх виконання.	Ефективне планування та відстеження заходів безпеки, проактивне запобігання небезпекам.
Мобільні додатки	Дозволяють працівникам швидко отримувати інформацію про безпеку, повідомляти про небезпечні ситуації та доступ до інструкцій з безпеки.	Швидкий доступ до інформації про безпеку та повідомлення про небезпечні ситуації.

Продовження таблиці 1

Аналітика великих даних	Аналіз інцидентів та виявлення трендів для передбачення потенційних небезпек та розробки проактивних заходів.	Прогнозуюча аналітика для проактивного запобігання небезпекам.
Віртуальна реальність	Застосування Х/І-технологій для навчання працівників, моделюючи небезпечні ситуації у безпечному середовищі.	Реалістичні тренувальні сценарії без ризику для здоров'я.

У таблиці 1 описано методи та технології забезпечення безпеки праці, включаючи автоматизовані системи моніторингу, інформаційні системи управління ризиками, мобільні додатки, аналітику великих даних та віртуальну реальність (VR) [10].

Інформаційні системи управління ризиками забезпечують інтегрований підхід до управління безпекою праці, об'єднуючи дані з різних джерел для комплексного аналізу та прийняття рішень. Вони дозволяють більш ефективно планувати заходи з охорони праці та відстежувати їх виконання, що сприяє зниженню кількості нещасних випадків та професійних захворювань. Завдяки аналітиці великих даних можна виявляти тренди та передбачати потенційні небезпеки, що дозволяє розробляти проактивні заходи для їх запобігання [1].

Таблиця 2

Оцінка ефективності використання VR-технологій для навчання з охорони праці

Параметр	Опис	Переваги
Реалістичність навчання	Створення детальних і реалістичних моделей робочих середовищ та небезпечних ситуацій.	Краще розуміння ризиків та правильних дій у надзвичайних ситуаціях.
Зниження ризиків	Навчання без ризику для здоров'я працівників, особливо важливо для небезпечних умов.	Практика без реального ризику, важлива для роботи з небезпечними матеріалами.
Підвищення залученості	Інтерактивність і захопливість процесу підвищують залученість працівників.	Краще засвоєння матеріалу завдяки активному залученню.
Можливість повторного навчання	Необмежені повторення навчальних сесій без додаткових витрат.	Працівники можуть тренуватися до впевненості у своїх діях.
Персоналізація навчання	Адаптація програм до потреб кожного працівника, врахування рівня знань і досвіду.	Підвищення ефективності навчання завдяки індивідуальному підходу.
Оцінка знань та навичок	Можливість відстеження і оцінки дій працівників у реальному часі.	Негайний зворотний зв'язок і коригування навчального процесу.

У таблиці 2 наведено аналіз ефективності використання VR-технологій для навчання з охорони праці. Вона описує ключові параметри, включаючи реалістичність навчання, зниження ризиків, підвищення залученості працівників, можливість повторного навчання, персоналізацію навчальних програм та оцінку знань і навичок. Кожен параметр супроводжується описом та зазначеними перевагами, такими як краще розуміння ризиків, практика без реального ризику, активне залучення працівників, безмежні можливості для тренувань, індивідуальний підхід та негайний зворотний зв'язок [5–7].

Використання віртуальної реальності (VR) для навчання працівників з питань безпеки праці відкриває нові можливості для підвищення їх обізнаності та підготовки. VR-технології дозволяють моделювати небезпечні ситуації у безпечному середовищі, що сприяє кращому засвоєнню знань та навичок. Наприклад, створення детальних і реалістичних моделей робочих середовищ та небезпечних ситуацій дозволяє працівникам краще розуміти ризики та правильні дії у надзвичайних ситуаціях [2].

У блок-схемі описано послідовність кроків для впровадження інноваційних підходів у закладах вищої освіти з метою підвищення безпеки та покращення умов праці (рис. 1).

Висновки. Впровадження інноваційних підходів до забезпечення безпеки праці в умовах цифрової трансформації є необхідним кроком для підвищення ефективності та безпеки виробничих процесів. Автоматизовані системи моніторингу, інформаційні системи управління ризи-

Рис. 1. Послідовність кроків для впровадження інноваційних підходів

ками та використання VR-технологій для навчання створюють нові можливості для забезпечення безпечних умов праці та зниження рівня професійних ризиків. Ці інноваційні методи дозволяють швидко реагувати на небезпечні умови, ефективно планувати заходи безпеки та підвищувати рівень обізнаності працівників, що в кінцевому результаті сприяє покращенню загального рівня безпеки на підприємствах.

Література:

1. Білоус І.І. Поняття соціальної безпеки та її роль в системі національної безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2019. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6955>. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.3.41.
2. Білоус І.І. Поняття соціальної безпеки та її роль в системі національної безпеки держави. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6955>.
3. Доронін І.М. Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем. *Інформація і право*. 2019. № 1. С. 29–36.
4. Електронний документообіг: пам'ятка для роботодавця від Держпраці. URL: <https://www.kadrovik.ua/novyny/elektronnyj-dokumentobig-pam-yatka-dlya-robotodavtsya-vid-derzhpratsi>.
5. Електронний документообіг: пам'ятка для роботодавця від Держпраці. URL: <https://www.kadrovik.ua/novyny/elektronnyj-dokumentobig-pam-yatka-dlya-robotodavtsya-vid-derzhpratsi>.
6. Корольков В.В., Дейкун О.М. Система державного адміністрування національної економічної безпеки України. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8422>.
7. Мотайло О.В. Система національної безпеки держави. URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/16-2020/32.pdf>.
8. Роль хмарних обчислень у зберіганні даних електронного навчання. URL: <https://cluelabs.com/blog/роль-хмарних-обчислень-у-зберіганні-д/>.
9. Східне міжрегіональне управління Державної служби України з питань праці. URL: <https://smu.dsp.gov.ua/news/iak-stvoryty-elektronnyi-dokumentobih-v-systemi-upravlinnia-okhoronoiu-pratsi>.
10. Центральне міжрегіональне управління Державної служби з питань праці. URL: <https://kyiv.dsp.gov.ua/novyny/pratsivnykam-kotelni-pro-vymohy-bezpeky-pratsi-pid-chas-ekspluatatsii-posudyn-shcho-pratsiuiut-pid-tyskom/>.

References:

1. Bilous, I.I. (2019). Ponjattja social'noni bezpeky ta yiyi roly v systemi nacional'noyi bezpeky derzhavy [The Concept of Social Security and Its Role in the State's National Security System]. *Efektivna ekonomika*. № 3. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6955>. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.3.41 [in Ukrainian].
2. Bilous, I.I. Ponjattja social'noyi bezpeky ta yiyi rol' v systemi nacional'noyi bezpeky derzhavy [The Concept of Social Security and Its Role in the National Security System of the State]. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6955> [in Ukrainian].
3. Doronin, I.M. (2019). Cyfrovij rozvytok ta nacional'na bezpeka u konteksti pravovyh problem [Digital Development and National Security in the Context of Legal Issues]. *Informacija i pravo*. № 1. S. 29–36 [in Ukrainian].

4. Elektronnyj dokumentoobig: pam'jatka dlja robotodavcja vid Derzhpraci. Retrieved from: <https://www.kadrovik.ua/novyny/elektronnyj-dokumentoobig-pam-yatka-dlya-robotodavtsya-vid-derzhpratsi> [in Ukrainian].

5. Elektronnyj dokumentoobig: pam'jatka dlja robotodavcja vid Derzhpraci. Retrieved from: <https://www.kadrovik.ua/novyny/elektronnyj-dokumentoobig-pam-yatka-dlya-robotodavtsya-vid-derzhpratsi> [in Ukrainian].

6. Korol'kov, V.V., Dejkun, O.M. Systema derzhavnogo administruvannja nacional'noyi ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Electronic Document Management: A Guide for Employers from the State Labor Service]. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8422> [in Ukrainian].

7. Motajlo, O.V. Systema nacional'noyi bezpeky derzhavy [The National Security System of the State]. Retrieved from: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2020/16-2020/32.pdf> [in Ukrainian].

8. Rol' hmarnyh obchyslen' u zberiganni danyh elektronnoho navchannja [The Role of Cloud Computing in the Storage of E-Learning Data]. Retrieved from: <https://cluelabs.com/blog/rol'-hmarnyh-obchyslen'-u-zberiganni-d/> [in Ukrainian].

9. Shidne mizhregional'ne upravlinnja Derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny z pytan' pratsi [East Interregional Directorate of the State Labor Service]. Retrieved from: <https://smu.dsp.gov.ua/news/iak-stvoryty-elektronnyi-dokumentobih-v-systemi-upravlinnia-okhoronoiu-pratsi> [in Ukrainian].

10. Central'ne mizhregional'ne upravlinnja Derzhavnoyi sluzhby z pytan' pratsi [Central Interregional Directorate of the State Labor Service]. Retrieved from: <https://kyiv.dsp.gov.ua/novyny/pratsivnykam-kotelni-pro-vymohy-bezpeky-pratsi-pid-chas-ekspluatatsii-posudyn-shcho-pratsiuiut-pid-tyskom> [in Ukrainian].

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.018.43:37.018.44

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-3>

Олена Олександрівна ВОРОТИНЦЕВА,
завідувач ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти,
Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти;
аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
E-mail: vorotyntsevaoo@zakinppo.org.ua
ORCID: 0000-0002-0684-850X

МЕНЕДЖМЕНТ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ НА РІВНІ ГРОМАДИ: РОЛЬ ТА МІСЦЕ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ

У статті описано нормативно-правове регулювання надання якісних освітніх послуг здобувачам освіти з особливими освітніми потребами на рівні громади крізь призму процесу децентралізації та зміни у парадигмах спрямування діяльності управлінців щодо мешканців об'єднаних територіальних громад, які потребують підтримки. Акцентовано увагу на міжвідомчій співпраці медиків, освітян та працівників соціальних служб в інклюзивній освіті; практичному досвіді участі педагогічних працівників інклюзивно-ресурсних центрів у процесі проведення комплексної оцінки розвитку особи, яка є підґрунтям для якісних рекомендацій батькам (особам, що їх замінюють), педагогам, спеціалістам щодо проектування індивідуальної освітньої траєкторії особи з особливими освітніми потребами, надання базової соціальної послуги супроводу дитини під час інклюзивного навчання, участі у команді психолого-педагогічного супроводу, реалізацію якісних освітніх послуг здобувачам освіти з освітніми труднощами на всіх рівнях. У зв'язку із військовою агресією російської федерації, підвищенням інвалідизації в суспільстві, екологічних, ментальних та фізичних факторів у будь-який момент у громаді може з'явитися особа з особливими освітніми потребами, тому роль інклюзивно-ресурсних центрів як осередку консолідації зусиль щодо підтримки кожного, хто потребує підтримки в освітньому процесі, важко переоцінити.

***Ключові слова:** децентралізація, об'єднана територіальна громада, інклюзивно-ресурсний центр, базові соціальні послуги, міжвідомча співпраця, інклюзивна освіта, індивідуальна освітня траєкторія.*

Olena Oleksandrivna VOROTYNTSEVA,
Head of the Resource Center for Inclusive Education Support,
Zakarpattia Institute of Postgraduate Pedagogical Education;
Postgraduate Student, Department of Special and Inclusive Education,
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
E-mail: vorotyntsevaoo@zakinppo.org.ua
ORCID: 0000-0002-0684-850X

MANAGEMENT OF INCLUSIVE EDUCATION AT THE COMMUNITY LEVEL: THE ROLE AND PLACE OF INCLUSIVE RESOURCE CENTERS

The article describes the regulatory and legal regulation of the provision of quality educational services to students with special educational needs education at the community level through the prism of the process of decentralization and changes in the paradigms of directing the activities of managers in order to direct the activities of residents of united territorial communities who need support. Attention is focused on interdepartmental cooperation of doctors, educators and social service workers in inclusive education; practical experience of the participation of pedagogical workers of inclusive resource centers in the process of carrying out a comprehensive assessment of the development of a person, which is the basis for quality recommendations to parents (persons who replace them), teachers, specialists regarding the design of an individual educational trajectory of a person with special educational needs, the provision of basic social services accompanying a child during inclusive education, participating in a team of psychological and pedagogical support, providing high-quality educational services to students with educational difficulties at all levels. In connection with the military aggression of the russian federation, increasing disability in society, environmental, mental and physical factors, a person with special educational needs may appear in the community at any moment, therefore the role of

inclusive resource centers as a center of consolidation of efforts to support anyone who needs support in the educational process is difficult to overestimate.

Key words: *decentralization, united territorial community, inclusive resource center, basic social services, interdepartmental cooperation, inclusive education, individual educational trajectory.*

Актуальність проблеми. У зв'язку із військовою агресією російської федерації, підвищенням інвалідизації у суспільстві, екологічних, ментальних та фізичних факторів у будь-який момент у громаді може з'явитися людина з особливими освітніми потребами (ООП). Це не стосується лише осіб дитячого віку. Після виконання бойових завдань додому, до мирного життя повертаються й ще будуть повертатися військові, які зазнали поранень, мають посттравматичний синдром, психологічні, психічні чи фізичні проблеми, але виявляють бажання здобувати освіту. Тобто вони є потенційними отримувачами послуг інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), а також інших інституцій у територіальній громаді (ТГ). Тому актуальність теми менеджменту інклюзивної освіти на рівні громади та участі у ньому ІРЦ лише буде зростати.

Аналіз досліджень і публікацій. Станом на сьогодні Україна – одна з небагатьох держав світу, в якій організація інклюзивної освіти забезпечена нормативною базою на всіх рівнях: від позашкільної до вищої. Звичайно, правове регулювання постійно потребує вдосконалення та змін, що викликані у тому числі й воєнним станом, безперервним прогресом українського суспільства до загальної інклюзивної культури та наслідками, що з цим пов'язані.

Науковці А. Колупаєва, О. Таранченко [3], А. Панченко, Н. Кравчук [6] та інші розкривають у своїх працях особливості та недоліки управління організацією інклюзивної освіти на державному, регіональному рівні та рівні закладів освіти. Н. Компанець [4] та І. Малишевська також приділяють увагу менеджменту інклюзивної освіти на рівні ТГ: розвитку партнерства з іншими організаціями, які працюють у соціальній і медичній галузях щодо задоволення потреб осіб з ООП [5]. Але, незважаючи на ґрунтовні наукові дослідження та розвідки, питання менеджменту інклюзивної освіти на рівні ТГ потребують подальших уточнень та рекомендацій щодо міжвідомчої співпраці.

Мета і завдання статті – описати організаційну модель менеджменту інклюзивної освіти для осіб з ООП на рівні громади.

Методи дослідження: аналіз законодавчих актів України і фахової літератури з інклюзивної освіти, реформи децентралізації, аналіз досвіду міжвідомчої співпраці надання якісних послуг особам з ООП на рівні ТГ, узагальнення, моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними офіційного порталу «Україна. Інклюзія» станом на середину червня 2024 року створено 438167 висновків про комплексну оцінку розвитку особи, функціонує 7573 заклади з інклюзивним навчанням [7]. Отже, з геометричною прогресією кількість здобувачів освіти зі встановленими освітніми труднощами збільшується, а тенденція до того, що цей процес буде тривати й надалі, цілком очевидна. Інтеграція інклюзії у всі сфери життя все більш затребувана, особливо в освіті. Такий процес беззаперечно потребує професійного управління та менеджменту на всіх рівнях. У науковій, методичній літературі, відповідних звітних документах фігурують такі рівні менеджменту інклюзивної освіти: рівень держави, рівень громади, рівень закладу освіти, іноді рівень дитини (здобувача освіти).

Об'єкт роботи – рівень громади у процесі менеджменту інклюзивної освіти.

Суб'єкт – діяльність інституцій громади в адмініструванні інклюзивної освіти.

Розглянемо такий процес з огляду на розподіл функцій та управління ресурсами крізь призму децентралізації, в ході міжвідомчої співпраці засновника, закладів освіти (ЗДО, ЗЗСО, ІРЦ), медицини та соціального захисту для реалізації надання якісних освітніх послуг для здобувачів освіти з освітніми труднощами, які є жителями ТГ чи внутрішньо переміщеними особами (ВПО), що вимушені були змінити місце проживання й опинилися у тій чи іншій громаді, а також роль ІРЦ у цьому процесі.

Саме децентралізація сприяє та гарантує більш якісні послуги для жителів ТГ завдяки передачі політичної, фінансової та адміністративної влади від центрального уряду до місцевих (районних/міських) органів влади. Завдяки цій реформі, наприклад, відбувається розподіл та використання освітньої та «інклюзивної» субвенції: облдержадміністрації здійснюють розподіл субвенцій між обласним бюджетом та бюджетами ТГ пропорційно до кількості осіб з ООП,

які здобувають освіту у відповідних закладах освіти на місцях, кількості асистентів учителів, педагогічних працівників ІРЦ. Тобто відбувається розширення делегування: повноваження делегуються на найнижчий рівень управління.

Концепція децентралізації сприяла реструктуризації закладів охорони здоров'я (забезпечення доступності первинної медичної допомоги (ПМД)); передачі повноважень у сфері соціальних послуг громадам – максимально близько до отримувачів цих послуг. Згідно із Законом України «Про соціальні послуги» [10], визначено 18 базових соціальних послуг, які надаються саме на рівні громад, у тому числі супровід під час інклюзивного навчання (асистент дитини); в освіті зростає вплив ТГ на формування локальної освітньої політики. Відтепер ТГ відповідають за розвиток освіти на місцях.

Відбулася зміна у парадигмах щодо ставлення до осіб у громаді, які потребують підтримки. Акцентність діяльності інституцій стала в ТГ багатовекторною: від дитиноцентрованого та сімейноцентрованого до громадоцентрованого спрямування активностей. У кожній людині, сім'ї, яка стикнулася з певною проблемою (повідомлення батькам про фізичний чи/або ментальний стан дитини, наслідки війни, вимушене переміщення, складні життєві умови і т.п.), настає поворотний (дезорганізаційний) момент, так звана «точка відліку». Виникають питання: «За що це мені?», «Чому?», «Куди бігти?», «До кого звертатися?», «Хто допоможе?»... Допомога на державному рівні та рівні громади має стати організаційним фактором. Мають бути виставлені пріоритети.

Життя – це спілкування. Комунікація з жителями ТГ, доступна інформаційна політика щодо надання будь-яких послуг чи допомоги має бути максимально наближеною до потреб кожного. У цьому і є основна суть процесу децентралізації. Завдяки інформуванню, координації та інтеграції послуг та ресурсів на місцях батьки (законні представники) чи власне особа з ООП, наприклад, приймають рішення, за якою освітньою траєкторією рухатися (якщо це стосується освітньої сфери). Взаємозалежність, міжвідомча співпраця на рівні ТГ висвітлена у таблиці 1.

Як бачимо зі зведеної таблиці, роль ІРЦ у системі менеджменту інклюзивної освіти на рівні громади важко переоцінити [1].

Засновниками ІРЦ є представницькі органи місцевого самоврядування територіальних громад, районні, міські, районні у містах (у разі їх утворення) ради. ІРЦ є установою, що утворюється з метою забезпечення права осіб з ООП на здобуття освіти, шляхом проведення КО та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу [9]. Хоча й досі існують стереотипи щодо їх діяльності, а й інколи тиск з боку засновників, чим мають займатися ІРЦ. Фахівці (консультанти) ІРЦ не встановлюють/підтверджують діагноз, це не «розвивайка», не установа, яка надає психологічну підтримку, займається організацією та проведенням замовлень та закупівлі обладнання для ЗО за «інклюзивною субвенцією», не займається укладенням цивільно-правових угод (ЦПУ) про надання корекційно-розвиткових занять (КРЗ), не логопедичний пункт. Одним з основних завдань ІРЦ є збір та інтерпретація інформації про особливості розвитку особи з метою визначення її ООП та визначення її освітніх труднощів [9]. Батьки (законні представники) чи сама особа (повнолітня) вирішують, як вчинити з інформацією від ІРЦ (висновком про КО). Висновок про КО є одним з обов'язкових документів для влаштування дитини у заклади інституційного догляду та виховання дітей, що здійснюється у закладах із цілодобовим перебуванням (будинки дитини, дитячий будинок, школи-інтернати різних типів, будинки-інтернат, НРЦ тощо).

Наразі ще існує полеміка щодо потреби ТГ в ІРЦ. Ми переконані, що вони потрібні. Але є і суперечності, наприклад, чи потрібен ІРЦ у кожній невеликій громаді? Можливо, оптимальним рішенням було б співфінансування одного ІРЦ декількома громадами? Це б істотно зекономило кошти освітньої субвенції та ІРЦ мав би повну завантаженість.

Переваги для громади, яка планує відкрити ІРЦ на своїй території:

- фінансування від держави оплати праці педагогічних працівників ІРЦ (освітня субвенція);
- працевлаштування педагогів/психологів громади;
- можливість утримання ІРЦ в умовах співфінансування з іншими ТГ;
- можливість надання платних послуг (наприклад, КО за відповідними розрахунками);
- доступність, надання послуг безпосередньо в ЗО чи безпосередньо за місцем проживання;

Таблиця 1

Міжвідомча співпраця на рівні громади для надання якісних освітніх послуг для осіб з ООП

Рівень громади	
Засновник (органи місцевого самоврядування)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Утворює ІРЦ, ЦНСП, ПМД. 2. Приймає рішення про відкриття інклюзивного класу (групи) на основі заяви батьків дитини з ООП чи самої особи з ООП, яка досягла повноліття, за запитом керівника ЗО. 3. Забезпечує створення у закладі освіти інклюзивного освітнього середовища, універсального дизайну та розумного пристосування (ст. 25 Закону України «Про освіту»). 4. Забезпечує відповідно до законодавства створення в закладі освіти безперешкодного середовища для учасників освітнього процесу, зокрема для осіб з особливими освітніми потребами (ст. 25 Закону України «Про освіту»). 5. Закладають у бюджет витрати на оплату асистентам вихователів ЗДО, витрати на утримання ІРЦ (крім зарплати педагогічним працівникам), оплату базової соціальної послуги «супровід дітей під час інклюзивного навчання (асистент дитини)».
ІРЦ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проведення комплексної оцінки розвитку осіб з ООП. 2. Формування висновку про комплексну оцінку розвитку особи з ООП. 3. Надання корекційно-розвиткових послуг для осіб з ООП дошкільного віку, які не охоплені навчанням, а також особам з ООП, що здобувають освіту за індивідуальною формою навчання (педагогічний патронаж). 4. Надання рекомендацій щодо навчання осіб з ООП для педагогів; визначення потреби в асистенті учня та/або супроводі дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі (групі), послуги «перекладач з жестової мови».
Заклади охорони здоров'я	<ol style="list-style-type: none"> 1. Діяльність ПМД. 2. Консультації та супровід здобувачів освіти з ООП вузькопрофільними фахівцями. 3. Включення осіб з ООП у державні програми (наприклад, забезпечення відповідними лікарськими препаратами). 4. Робота ЛКК (довідка ЛКК необхідна для організації навчання за індивідуальною формою навчання). 5. Формування індивідуальної програми реабілітації для осіб з інвалідністю.
Установи/заклади соціального захисту	<ol style="list-style-type: none"> 1. Діяльність центру надання соціальних послуг. 2. Надання базової соціальної послуги «супровід дитини під час інклюзивного навчання (асистент дитини)». 3. Робота центрів раннього втручання (пілотний проєкт Міністерства соціальної політики у межах національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні).
Засновник (органи місцевого самоврядування)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Несе разом з керівником ЗО відповідальність за організацію, стан та якість інклюзивного навчання. 2. Здійснює контроль за недопущенням привілеїв чи обмежень (дискримінації) за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками
ІРЦ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Педагогічні працівники ІРЦ є обов'язковими учасниками команд психолого-педагогічного супроводу у ЗДО та ЗЗСО (на інших рівнях освіти – за запитом)
Заклади охорони здоров'я	<ol style="list-style-type: none"> 1. Періодичність огляду, проведення ЛКК.
Установи/заклади соціального захисту	<ol style="list-style-type: none"> 1. Звітність щодо надання послуги. 2. Моніторинг надання базової послуги соціальним працівником відповідно до договору.
Організація і забезпечення роботи	
Моніторинг, контроль	

Продовження таблиці 1

Управління ресурсами	Інформаційними	Засновник	<p>1. Походження про відкриття інклюзивних груп, класів.</p> <p>1. Висновок про комплексну оцінку розвитку дитини з ООП;</p> <p>2. Відповідна документація фахівців ІРЦ (підготовка звітної та аналітичної інформації про результати діяльності інклюзивно-ресурсного центру)</p>
	Інформаційними	Заклади охорони здоров'я	<p>1. Відповідна документація, у т. ч. про стан здоров'я особи, індивідуальний план реабілітації дитини з інвалідністю.</p>
	Інформаційними	Установи/заклади соціального захисту	<p>1. Договір про надання базової соціальної послуги «супровід дітей під час інклюзивного навчання (асистент дитини)», відповідна документація щодо надання послуги.</p>
	Інформаційними	Засновник	<p>1. Адміністрування електронних реєстрів, веб-сайтів.</p> <p>2. Управління впровадженням інклюзивної освіти (створення ІРЦ; організацію інклюзивного навчання у відповідних класах, групах)</p>
	ІРЦ	ІРЦ	<p>1. Адміністрування електронних реєстрів, веб-сайтів.</p> <p>2. Забезпечення участі фахівців у включенні особи з ООП у життя громади.</p> <p>3. Допомога(консультування, співпраця) з фахівцям, які працюють з особою з ООП в освітньому середовищі</p>
	Інформаційними	Заклади охорони здоров'я, соціального захисту	<p>1. Адміністрування електронних реєстрів, веб-сайтів.</p> <p>2. Забезпечення участі фахівців у включенні особи з ООП у життя громади.</p> <p>3. Допомога(консультування, співпраця) з фахівцям, які працюють з особою з ООП в освітньому середовищі</p>
	Фінансовими	Засновник (органи місцевого самоврядування)	<p>1. Контролюють розподіл і використання освітньої субвенції.</p> <p>2. Забезпечує фінансування підготовки закладу освіти відповідно до вимог щодо безперешкодного та безбар'єрного доступу, до відкриття інклюзивних класів/груп, у т. ч. на зарплату асистентам вихователів.</p> <p>3. За потреби перерозподляє кошти освітньої субвенції між ЗО.</p> <p>4. За потреби вводить додаткові ставки учителів-дефектологів.</p> <p>5. Здійснює: оплату праці працівників ІРЦ, які не є педагогічними працівниками (педагогічні працівники фінансуються з освітньої субвенції); нарахування на оплату праці; оплату предметів матеріалів, обладнання та інвентаря для ІРЦ; послуг (крім комунальних); комунальних послуг ІРЦ; відряджень фахівців ІРЦ.</p>
	Фінансовими	ІРЦ	<p>Можливість надання платних послуг (наприклад, КО за відповідними розрахунками).</p>
	Фінансовими	Заклади охорони здоров'я, соц. захисту	<p>Соціальні виплати на дітей з інвалідністю, соціальні і медичні послуги для дітей з інвалідністю і з ООП</p>

- підвищення кваліфікації педагогів ЗО у роботі зі здобувачами освіти з ООП;
- допомога та підтримка батьків (у висновку є рекомендації як для них, так і для фахівців);
- зняття соціальної напруги в ТГ та підвищення довіри та статусу голови громади.

Не залишаємо осторонь можливостей різних форм співробітництва ТГ щодо діяльності ІРЦ. Незважаючи на підтримку держави, не кожна ТГ може чи хоче відкрити ІРЦ. Відповідно до Закону України «Про співробітництво територіальних громад» послуги можуть надаватися в громадах на умовах спільної діяльності та співфінансування [11]. Положенням про ІРЦ визначено, що кілька засновників можуть прийняти спільне рішення про утворення ІРЦ та укласти договір про спільну діяльність або засновницький договір у порядку, визначеному законодавством [9].

Погоджуємося з Віктором Сальковим, експертом з питань інклюзивної освіти проекту DECIDE, щодо запропонованих моделей діяльності ІРЦ на умовах співфінансування, які склалися в Україні в умовах децентралізації [2]:

1. Спроможні громади самі забезпечують фінансування ІРЦ.
2. Співфінансування відбувається рівними частинами незалежно від кількості дітей, які проживають у ТГ.
3. Співфінансування відбувається пропорційно до кількості дітей, які проживають у ТГ.
4. Шляхом утворення філії ІРЦ на території іншої ТГ з умовою її утримання.

Ще раз наголосимо про можливість надавати платні послуги, які відповідно до Постанов КМУ [9; 11] ІРЦ додатково до співфінансування може їх надавати. Умовою для введення платних послуг є внесення змін до Статуту ІРЦ, розробка переліку таких послуг, проведення калькуляції їх вартості та відповідне затвердження переліку засновником. Заключення ЦПУ з фахівцями інших ІРЦ щодо надання й іншого функціоналу, наприклад, участь у комплексній оцінці, проведення діагностики за методиками РЕР-3, CASD, WISC-IV, Leiter-3, CONNERS-3. Фінансове та соціальне стимулювання фахівців ІРЦ на рівні ТГ також є мотиваційним важелем для підвищення якості виконання професійних завдань.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, спроможні громади мають обов'язково фінансувати діяльність ІРЦ для забезпечення права на якісну та доступну освіту кожному жителю ТГ, що сприятиме підвищенню добробуту кожної сім'ї в ній. Інклюзивність громади має стати показником її статусності, добробуту. Сприяння кожному здобути освіту/ професію/ професійні навички для подальшої успішної соціалізації, незважаючи на особливості розвитку, фізичного, ментального чи/або психологічного стану, – це далекоглядне «капіталовкладення» у рівноправних жителів громади, майбутніх платників податків, а не лише реципієнтів видатків з місцевого чи державного бюджету. Для подальших досліджень у галузі спеціальної освіти, з особливим акцентом на роль та місце ІРЦ, можна розглянути кілька перспективних напрямів, наприклад, провести порівняльний аналіз практики менеджменту та результати інклюзивної освіти у різних громадах для визначення найкращих результатів та здобутків для подальшого їх впровадження; дослідити потреби у професійному розвитку педагогічних працівників, які працюють у ІРЦ, ефективні стратегії для підвищення їх професійних компетентностей; визначити ефективні шляхи для підвищення залучення та співпраці громад у функціонуванні ІРЦ, підкреслюючи важливість партнерства з місцевими організаціями та стейкхолдерами.

Література:

1. Воротинцева О.О. Участь фахівців інклюзивно-ресурсних центрів на різних рівнях менеджменту інклюзивної освіти. *Сучасний менеджмент: тенденції, проблеми та перспективи розвитку* : тези доп. міжн. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 14 квітня 2021 р.). Дніпро, 2021. С. 301–303.
2. Інклюзивна освіта: консультація експерта проекту DECIDE (відео). *Швейцарсько-український проект DECIDE*. URL: <https://decide.in.ua/inklyuzyvna-osvita-konsultacziya-eksperta-proyektu-decide-video/>.
3. Колупаєва А., Таранченко О. Освітньо-професійна програма підвищення кваліфікації працівників інклюзивно-ресурсних центрів. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. Т. 1, № 90. С. 18–27. URL: <https://doi.org/10.33189/ectu.v1i90.13>.
4. Компанець Н. Структура управління інклюзивною освітою. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2021. Т. 104, № 4. С. 82–91. URL: <https://doi.org/10.33189/ectu.v104i4.92>.

5. Малишевська І.А. Теоретико-методичні основи підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища : монографія. Умань : «ВПЦ» Візаві, 2018. 386 с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/12829>.

6. Панченко А., Кравчук Н. Управління закладом загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням в умовах нової української школи. *Освітологічний дискурс*. 2019. № 1–2 (24–25), 297–308. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/195383177.pdf>.

7. Портал ІРЦ. URL: <https://ircenter.gov.ua/>.

8. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 796 станом на 24 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-п#Text>.

9. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 р. № 545 станом на 6 верес. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-п#Text>.

10. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

11. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII станом на 4 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.

References:

1. Vorotintseva, O.O. (2021). Uchast' fakhivtsiv inklyuzyvno-resursnykh tsestriv na riznykh rivnyakh menedzhmentu inklyuzyvnoyi osvity. Suchasnyu menedzhment: tendentsiyi, problemy ta perspektyvy rozvytku [Participation of specialists from inclusive resource centers at different levels of inclusive education management]. In *Modern management: Trends, issues, and development prospects: Proceedings of the international scientific-practical conference* (pp. 301–303). Dnipro [in Ukrainian].

2. Inklyuzyvna osvita: konsultatsiya eksperta proyektu DECIDE (video). Shveytsarsko-ukrayins'kyi proyekt DECIDE [Inclusive education: expert consultation of the DECIDE project (video). The Swiss-Ukrainian DECIDE project]. Retrieved from: <https://decide.in.ua/inklyuzyvna-osvita-konsultatsiya-eksperta-proyektu-decide-video/> [in Ukrainian].

3. Kolupaieva, A., & Taranchenko, O. (2020). Osvitn'o-profesiyna prohrama pidvyshchennya kvalifikatsiyi pratsivnykiv inklyuzyvno-resursnykh tsestriv [Educational and professional development program for staff of inclusive resource centers]. *Special Child: Education and Upbringing*, 1(90), 18–27. <https://doi.org/10.33189/ectu.v1i90.13> [in Ukrainian].

4. Kompanets, N. (2021). Struktura upravlinnya inklyuzyvnoyu osvitoyu [Management structure of inclusive education] *Special Child: Education and Upbringing*, 104(4), 82–91. <https://doi.org/10.33189/ectu.v104i4.92> [in Ukrainian].

5. Malyshevska, I.A. (2018). Teoretyko-metodychni osnovy pidhotovky fakhivtsiv psykholoho-pedahohichnoho profilyu do roboty v umovakh inklyuzyvnoho osvitn'oho seredovyscha [Theoretical and methodological foundations for training specialists of psychological and pedagogical profile for work in inclusive educational environments]: Monograph. Uman: “VPTs” Vizavi. Retrieved from: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/12829> [in Ukrainian].

6. Panchenko, A., & Kravchuk, N. (2019). Upravlinnya zakladom zahal'noyi seredn'oyi osvity z inklyuzyvnyim navchanniam v umovakh novoyi ukrayins'koyi shkoly. Osvitlohichnyy dyskurs [Managing a secondary education institution with inclusive education in the context of the new Ukrainian school], *Educational Discourse*, 1–2(24–25), 297–308. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/195383177.pdf> [in Ukrainian].

7. Portal IRTS. Portal Inklyuzyvno-resursnykh tsestriv [IRC portal. (n.d.). Portal of Inclusive Resource Centers]. Retrieved from: <https://ircenter.gov.ua/> [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennya pereliku platnykh posluh, yaki mozhut' nadavatysya zakladamy osvity, inshymy ustanovamy ta zakladamy systemy osvity, shcho nalezhat' do derzhavnoyi i komunal'noyi formy vlasnosti [On approval of the list of paid services that can be provided by educational institutions, other institutions and institutions of the education system belonging to the state and communal forms of ownership: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 08/27/2010 No. 796] (2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-п#Text> [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro inklyuzyvno-resursnyy tsentr [On the approval of the Regulation on the inclusive resource center: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 12, 2017 No. 545] (2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-п#Text> [in Ukrainian].

10. Pro sotsial'ni posluhy: Zakon Ukrayiny [On social services: Law of Ukraine dated 17.01.2019 p. № 2671-VIII]. (2023). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].

11. Pro spivrobitnytstvo terytorial'nykh hromad: Zakon Ukrayiny [On cooperation of territorial communities: Law of Ukraine dated 17.06.2014 p. № 1508-VII]. (2023). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> [in Ukrainian].

УДК 37.014

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-4>

Олена Вікторівна КОВШАР,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри дошкільної і спеціальної освіти,
Криворізький державний педагогічний університет
E-mail: elenadivakovshart@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3407-8570

Катерина Михайлівна КУЦ,
консультант,
Комунальний заклад
«Центр професійного розвитку педагогічних працівників»
Криворізької міської ради
E-mail: katerina2018kyc@gmail.com
ORCID: 0009-0008-3069-7626

ОРГАНІЗАЦІЯ ТЬЮТОРСЬКОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У ФОРМУВАННІ ГОТОВНОСТІ ДО ШКОЛИ

У статті акцентовано увагу на використанні технології тьюторського супроводу дітей з ООП, створення індивідуального маршруту та підтримки старших дошкільників у формуванні готовності їх до навчання у школі. У сучасній педагогічній освіті дослідження таких актуальних питань сьогодення, як підтримка індивідуального розвитку дитини з особливими потребами у формуванні готовності до школи, а саме організація тьюторського супроводу дітей з ООП, не були предметом спеціального дослідження. Але завжди в гуманістичному суспільстві особливої уваги потребують діти з особливими освітніми потребами. Акцентовано увагу, що тьюторський супровід дітей з особливими освітніми потребами, співучасть педагога-вихователя в індивідуальному розвитку дитини старшого дошкільного віку спрямовані на індивідуальну підтримку та підготовку дітей старшого дошкільного віку до переходу в нову соціальну роль учня. Доведено, що процес формування готовності дітей до навчання в школі передбачає підготовку програм тьюторського супроводу дітей з особливими потребами. Основними методологічними підходами технології тьюторського супроводу дітей передшкільного віку з ООП у формуванні готовності до навчання в школі вибраний діяльнісно-особистісний та дитиноцентричний, які зумовлені сучасними інноваційними процесами в дошкільній та інклюзивній освіті. Підкреслено, що особлива роль у тьюторському супроводі відводиться інклюзивному дизайну середовища для успішної самореалізації дитини в різних видах пізнавальної або творчої діяльності на всіх освітньо-вікових етапах здобуття дошкільної освіти. Зроблено висновок, який містить основні завдання роботи вихователя-тьютора в організації супроводу дитини з ООП у формуванні готовності до навчання в школі.

Ключові слова: індивідуальний освітній маршрут дитини з ООП, тьютор, тьюторський супровід, технології тьюторського розвитку у формуванні готовності до школи.

Olena Viktorivna KOVSHAR,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Preschool and Special Education,
Kryvyi Rih State Pedagogical University
E-mail: elenadivakovshart@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3407-8570

Kateryna Mykhailivna KUTS,
Consultant,
Communal Institution
“Center for Professional Development of Pedagogical Workers”
of Kryvyi Rih City Council
E-mail: katerina2018kyc@gmail.com
ORCID: 0009-0008-3069-7626

ORGANIZATION OF TUTORING SUPPORT FOR CHILDREN WITH SEN IN THE FORMATION OF READINESS FOR SCHOOL

The article focuses on the use of tutoring technology for children with special educational needs, creating an individual route and supporting older preschoolers in forming their readiness for school. In modern pedagogical education, the study of such topical issues as supporting the individual development of a child with special needs in the formation of readiness for school, namely, the organization of tutor support for children with SEN, were not the subject of special research. But children with special educational needs always need special attention in a humanistic society. It is emphasized that the tutor support of children with special educational needs, the participation of a teacher-educator in the individual development of a child of older preschool age are aimed at individual support and preparation of children of older preschool age for the transition to a new social role of a student. It has been proven that the process of forming the readiness of children to study at school involves the preparation of tutoring programs for children with special needs. Activity-personal and child-centered are chosen as the main methodological approaches of the technology of tutoring of preschool children with special needs in the formation of readiness for schooling, which are determined by modern innovative processes in preschool and inclusive education. It is emphasized that a special role in tutor support is assigned to the inclusive design of the environment for the successful self-realization of the child in various types of cognitive or creative activity at all educational and age stages of preschool education. A conclusion was made, which contains the main tasks of the educator-tutor in the organization of accompanying a child with SEN in the formation of readiness for schooling.

Key words: individual educational route of a child with SEN, tutor, tutor support, tutor development technologies in the formation of readiness for school.

Актуальність проблеми. Фундамент майбутньої особистості закладається в дошкільному віці. Освіта повинна підготувати дитину до нових умов життя і діяльності. Великої уваги суспільства потребують діти з особливими освітніми потребами.

Готовність дитини до систематичного навчання в школі є підґрунтям, від якого залежать її подальші успіхи в навчальній діяльності, здатність до довільної діяльності, самодостатність і самопочуття, яке значною мірою впливає на її психічне та соматичне здоров'я, адже це для дитини – важливий крок у доросле життя. Те, яким він буде, наскільки успішним, залежить від здатності дитини швидко адаптуватися до нових умов, реалізовувати власні потенційні можливості. Організація тьюторського супроводу дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами (ООП) зумовлюється вимогою сучасного суспільства, забезпеченням цілісності, індивідуалізації освітнього процесу, підтримки та супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Отже, актуальними питаннями освіти сьогодення є підтримка індивідуального розвитку дитини, організація тьюторського супроводу дітей з особливими потребами, підготовка педагогів-вихователів до тьюторського супроводу дітей у закладі дошкільної освіти. Зазначені поняття лише дотично згадуються окремими вченими (А. Богуш, Л. Божович, Н. Гавриш, Т. Піроженко, О. Проскура, І. Цюпак).

Так, за твердженням І. Цюпак, технологія тьюторського супроводу включає сукупність спільних цілеспрямованих педагогічних дій учителів-логопедів, педагогів-вихователів, учителів початкової школи, керівників закладів освіти, батьків вихованців щодо індивідуалізації освітнього процесу [10].

Науковець Г. Скибас акцентує, що тьюторський супровід дітей з особливими освітніми потребами, співучасть педагога-вихователя в індивідуальному розвитку дитини старшого дошкільного віку спрямовані на індивідуальну підтримку та підготовку дітей передшкільного віку до переходу в нову соціальну роль учня [8].

Дослідження проблеми організації тьюторського супроводу здійснено зарубіжними та вітчизняними вченими в різних напрямках, як-от: розробка і створення компенсуючого механізму, який би дозволив вирівняти соціально-психічний розвиток дітей (Д. Аітов); організаційно-методичні умови успішної підготовки педагогів до вирівнювання стартових можливостей дошкільників (Т. Анісімова); розвиток базових якостей особистості дошкільника; Л. Божович підкреслює, що в дитини-дошкільника повинен бути розвинений відповідний рівень пізнавального ставлення до дійсності, рівень розвитку пізнавальних інтересів, пізнавальних потреб – потреба в набутті нових знань і вмінь, яка реалізується в навчанні як суспільній значущій діяльності, утворює нову соціальну позицію.

Мета дослідження. Мета представленої роботи – проаналізувати організацію педагогічного тьюторського супроводу у підготовці дітей з особливими потребами старшого дошкільного віку до навчання в школі.

Завдання дослідження: описати особливості тьюторського супроводу старших дошкільників з ООП, створення індивідуальної освітньої траєкторії у підготовці до школи, визначити методологічні підходи до організації технології тьюторського супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «тьютор» (англ. «tutor» – наставник) в історико-педагогічному контексті набуває значення помічника, наставника та означає людину, яка супроводжує здобувача освіти під час його навчання [5].

За твердженням Д. Тараджук, тьюторський супровід – це педагогічна діяльність з індивідуалізації освіти, що спрямована на виявлення та розвиток освітніх мотивів та інтересів учня, пошук освітніх ресурсів для створення індивідуальної освітньої програми, на роботу з освітнім замовленням родини, на формування навчальної та освітньої рефлексії учня [9].

Сутність тьюторської діяльності, функції педагога, що здійснює тьюторський супровід, розглядалися в роботах Л. Гедгафарової, С. Дудчик, Ю. Кокамбо, Л. Колодкиної, А. Николаєвої, М. Тюминої, О. Скоробогатової та ін. На жаль, проблема тьюторського супроводу саме дітей з особливими освітніми потребами старшого дошкільного віку, підготовка педагогів-вихователів до тьюторського супроводу дітей не була висвітлена у сучасних дослідженнях.

Для розв'язання поставлених завдань використаний комплекс методів дослідження: методи порівняльного та системного аналізу для зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему, обґрунтування теоретико-методологічних засад тьюторського супроводу дітей з особливими потребами у формуванні готовності до школи. Основними методологічними підходами вибрані діяльнісно-особистісний та дитиноцентричний.

Тьюторський супровід дітей передшкільного віку, співучасть педагога-вихователя в індивідуальному розвитку дитини старшого дошкільного віку спрямовані на індивідуальну підтримку.

Процес формування готовності дітей до навчання в школі передбачає індивідуальну підтримку розвитку кожної особистості; підготовку програм тьюторського супроводу дітей з особливими потребами.

Готовність дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі, стверджує Т. Піроженко, виявляється у сформованості базових якостей цілісної особистості, розвитку всіх психічних процесів відповідно до вікової категорії; пізнавально-мовленнєвої активності; становленні якісних психічних новоутворень у дітей шести років, як-от: внутрішніх морально-етичних інстанцій, довільності поведінки, самостійності і відповідальності, креативності, ініціативності, свободи і безпечності поведінки, самооцінки, самоствавлення, самосвідомості [6].

Отже, важливим завданням дошкільної освіти є педагогічний, тьюторський супровід формування готовності дітей з ООП до школи.

Мета тьюторського супроводу – індивідуальна підтримка, супровід у вирівнюванні стартових можливостей дітей з ООП старшого дошкільного віку у різних типах освітніх закладів у переході їх до навчання в першому класі школи [4].

На практичне значення дослідження технології тьюторського супроводу дітей старшого дошкільного віку з ООП у формуванні готовності до школи акцентує увагу І. Іващенко. Науковець описує відповідну розробку та впровадження моделі:

- нових форм, методів тьюторського супроводу дітей старшого дошкільного віку з ООП;
- розробку програм індивідуального розвитку та підтримки особистості дитини з ООП;
- систему корекційно-розвивальних занять з дітьми з ООП з формування готовності до переходу на новий соціальний рівень;
- спеціальні вправи, ігрові та педагогічні ситуації з формування готовності дітей до навчання в школі;
- методичний супровід підготовки педагогів-вихователів до впровадження тьюторської технології індивідуальної підтримки дітей з ООП;
- розробку соціально-педагогічної системи залучення батьків майбутніх першокласників до тьюторського супроводу [3].

Основними методологічними підходами технології тьюторського супроводу дітей передшкільного віку з ООП у формуванні готовності до навчання в школі вибрані діяльнісно-особистісний та дитиноцентричний, які зумовлені сучасними інноваційними процесами в дошкільній та інклюзивній освіті.

Діяльнісно-особистісний підхід, акцентує С. Подплюта, дозволяє максимально врахувати індивідуально-психологічні особливості, досвід кожного із суб'єктів педагогічного тьюторського супроводу дітей передшкільного віку [7]. Реалізація діяльнісно-особистісного підходу передбачає особистісний розвиток кожного суб'єкта та забезпечує повноцінний розвиток дитини старшого дошкільного віку з ООП, самореалізацію в процесі активної організаційно-педагогічної діяльності, розкриття потенційних можливостей свого «Я» у процесі тьюторського супроводу та педагогічної взаємодії [6].

У межах цього підходу передбачається, що педагоги-вихователі ставляться до кожної дитини як до самостійної цінності, індивідуальності; це вимагає персоналізації педагогічної взаємодії та адекватного включення в діяльнісний процес усіх учасників.

Тьюторський супровід на засадах дитиноцентризму спрямований на формування особистісної зрілості дитини з ООП, її базових якостей, готовності дитини до взаємодії в нових умовах соціального довкілля, що забезпечує літичний перехід її до навчання в школі. Особливості дитиноцентричного підходу в розвитку особистості дошкільника описані І. Бехом. Основними пріоритетами реалізації принципу дитиноцентризму у тьюторському супроводі дітей передшкільного віку з ООП виступили: визнання самоцінності дошкільного дитинства, розвиток індивідуальних здібностей дитини з ООП й урахування її наявного індивідуального досвіду, збереження дитячої субкультури, організація освітнього простору дітей, використання форм, методів, експериментальної методики відповідно до індивідуальних особливостей кожної дитини [1].

Основою педагогічного супроводу дітей старшого дошкільного віку з ООП є вибір педагогом індивідуальної освітньої траєкторії, особливих та різноманітних форм, засобів, методів та прийомів активізації навчально-пізнавальної діяльності кожної дитини. Оволодіння навчальним змістом в індивідуальному темпі забезпечується шляхом урахування комплексу індивідуальних відмінностей дітей з ООП, створенням спеціального інклюзивного розвивального освітнього середовища.

За А. Бойко, виключна роль у тьюторському супроводі відводиться інклюзивному дизайну середовища для успішної самореалізації дитини в різних видах пізнавальної або творчої діяльності на всіх освітньо-вікових етапах здобуття дошкільної освіти [2].

Необхідними складниками такого інклюзивного середовища є можливість вибору та орієнтація на успіх, інтеграцію, можливість опанування різних видів діяльності (ігрової, продуктивної, пізнавальної).

Організація тьюторського супроводу індивідуального освітнього маршруту дитини з ООП передбачає від педагога-тьютора;

- володіти інформацією про спектр послуг та можливості закладів-партнерів та інформованість батьків;
- використовувати сукупність педагогічних технологій, характерних для моделі відкритої дошкільної освіти.

В індивідуальних освітніх маршрутах відображається відповідь на головне питання дошкільника: «Що я хочу?».

Орієнтовні складники індивідуального маршруту розвитку дитини з ООП:

- особистісний портрет дитини, її індивідуальні особливості;
- результати моніторингу, проблемні галузі розвитку;
- завдання та рекомендації батькам;
- програмна карта діяльності;
- ресурсна карта середовища та освітнього простору.

Актуальними залишаються вимоги ранньої діагностики з метою її цілеспрямованої підтримки, створення умов розвитку та корекції.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, завдання роботи вихователя-тьютора в організації супроводу дитини з ООП у формуванні готовності до навчання в школі такі:

- популяризувати роботу закладів дошкільної освіти щодо впровадження практик тьюторського супроводу дітей з ООП;
- сприяти створенню емоційно насиченого різноманітного інклюзивного середовища з урахуванням принципів тьюторства;

- враховувати особистісні риси дитини з ООП у процесі соціалізації;
- здійснювати психолого-педагогічний, тьюторський супровід батьків дитини з ООП;
- розробити індивідуальні маршрути розвитку дітей з ООП у формуванні готовності до навчання із використанням сучасних технологій тьюторського супроводу;
- налагодити ефективну взаємодію з різними соціальними партнерами щодо ефективного тьюторського супроводу дітей з ООП: педагогами-вихователями, батьками, психологами, фахівцями ІРЦ, учителями початкової школи.

Усі завдання супроводу тісно пов'язані між собою, взаємозумовлені та становлять єдиний комплекс, системоутворюючим чинником якого є діяльність вихователя-тьютора. Подальше дослідження організації тьюторського супроводу дітей розглядаємо в організації наступності дошкільної і початкової ланок освіти, їх спадкоємності в індивідуальному розвитку дитини з ООП.

Література:

1. Бех І. Зростити моральну особистість – головна турбота. *Дошкільне виховання*. 2015. № 4. С. 6–8.
2. Бойко А.М. Тьюторство як засіб задоволення освітніх потреб особистості, країни і суспільства. *Педагогічні науки*. 2010. Вип. 1. С. 4–11.
3. Іващенко М.В. Особливості реалізації технології тьюторської діяльності. *Педагогіка, психологія і медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2009. Том 6. С. 69–72.
4. Литвиненко Т.А. Індивідуалізація в освітньому процесі: шляхи тьюторської допомоги в приватних навчальних закладах. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2012. Вип. 50. С. 165–172.
5. Національний освітньо-науковий глосарій / В.Г. Кремень (голов. ред.). Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 272 с
6. Піроженко Т.О. Готовність дитини старшого дошкільного віку до навчання в умовах реформування української школи: препринт. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2023. 32 с.
7. Подпльота С. Тьюторський супровід як важливий компонент процесу навчання та виховання в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. 2017. Vol. 5. No. 3. С. 135–138.
8. Скибас Г. Тьюторський супровід в інклюзивній освіті як актуальна педагогічна проблема. *Серія : Педагогіка*, 2019. № 22. С. 201–205.
9. Тарадюк Д.О. Тьюторство як нова педагогічна професія в закладах дошкільної освіти. *«Молодий вечір»*. 2018. № 12.1 (64.1). С. 69–72.
10. Цюпак І.М. Тьюторський підхід в сучасній дошкільній освіті. *Дошкільна освіта: проблеми, пошуки, інновації* : матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 17–18 жовт. 2019 р.). Кривий Ріг : КДПУ, 2019. С. 302–306.

References:

1. Beh, I. (2015). Zrostyty moral'nu osobystist' – holovna turbota [Growing a moral personality is the main concern]. *Doshkil'ne vykhovannya – Preschool education*, 4, 6–8 [in Ukrainian].
2. Boyko, A.M. (2010). T'yutorstvo yak zasib zadovolennya osvitnikh potreb osobystosti, krayiny i suspil'stva [Tutoring as a means of meeting the educational needs of the individual, country and society]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical sciences*, 1, 4–11 [in Ukrainian].
3. Ivashchenko, M.V. (2009). Osoblyvosti realizatsiyi tekhnolohiyi tyutors'koyi diyalnosti [Features of the technology of tutoring]. *Pedahohika, psykholohiya i medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*, 6, 69–72 [in Ukrainian].
4. Litvinenko, T.A. (2012). Indyvidualizatsiya v osvith'omu protsesi: shlyakhy tyutorskoyi dopomohy v pryvatnykh navchalnykh zakladakh [Individualization in the educational process: ways of tutoring in private schools]. *Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi – Humanitarian Bulletin of the Zaporizhia State Engineering Academy*, 50, 165–172 [in Ukrainian].
5. Natsionalnyi osvitno-naukovyi hlosarii (2018) [National educational and scientific glossary]. (Kremen, V.H., Eds.). Kyiv: TOV «KONVI PRINT». 272 s. [in Ukrainian].
6. Pirozhenko, T.O. (2023). *Hotovnist' dytyny starshoho doshkil'noho viku do navchannya v umovakh reformuvannya ukrayins'koyi shkoly: preprint* [Readiness of an older preschool child to study in the context of Ukrainian school reform: preprint]. Kyiv: Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine, 32 [in Ukrainian].
7. Podplyota, S. (2017). T'yutors'kyu suprovid yak vazhlyvyy komponent protsesu navchannya ta vykhovannya v umovakh rozvytku informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy [Tutor support as an important component of the process of education and upbringing in the conditions of the development of

information and communication technologies]. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*, Vol. 5, 3, 135–138 [in Ukrainian].

8. Skibas, G. (2019). T'yutors'kyu suprovid v inklyuzyvnoyi osvity yak aktual'na pedahohichna problema [Tutor support in inclusive education as an urgent pedagogical problem]. *Seriia: Pedahohika – Series: pedagogy*, 22, 201–205 [in Ukrainian].

9. Taradyuk, D.O. (2018). T'yutorstvo yak nova pedahohichna profesiya v zakladakh doshkil'noyi osvity [Tutoring as a new pedagogical profession in preschool education]. *Molodiy vcheniy – “Young Scientist”*, 12.1 (64.1), 69–72 [in Ukrainian].

10. Tsiupak, I.M. (2019). T'yutors'kyu pidkhid v suchasniy doshkil'niy osviti [Tutoring approach in modern preschool education]. *Doshkilna osvita: problemy, poshuky, innovatsii: materialy II Vseukr. nauk.-prakt. konf. – Preschool education: problems, searches, innovations: Proceedings of the second All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Kryvyi Rih, pp. 302–306 [in Ukrainian].

Людмила Юрїївна КРИМЧАК,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи,
Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара
E-mail: l.krymchak308@ukr.net
ORCID: 0009-0006-9624-2953

ПРОФІЛАКТИКА ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ФАХІВЦІВ У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОРАНЕНИМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

У сучасних умовах військового конфлікту соціальна робота з військовослужбовцями, в якій фахівці стикаються з унікальними емоціями та психологічними викликами, набуває дедалі більшої актуальності. В поданих матеріалах запропоновано та обґрунтовано інноваційний навчальний курс «Профілактика професійного вигорання фахівців соціальної роботи, які працюють з пораненими військовослужбовцями» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 231 «Соціальна робота». Зокрема, детально описано зміст і тематику занять, які розкривають актуальні та практико-орієнтовані аспекти профілактики синдрому професійного вигорання: зниження продуктивності через втрату мотивації до роботи та втрату інтересів до своїх обов'язків; погіршення якості роботи у зв'язку з неухважним ставленням до власного психічного здоров'я; конфліктність та неетичне ставлення до клієнтів.

Мета – акцентувати увагу на необхідності формування у майбутніх фахівців із соціальної роботи – здобувачів закладів вищої освіти комплексу спеціальних компетентностей для запобігання синдрому професійного вигорання шляхом: розвитку свідомого ставлення до специфіки психологічного стану поранених військовослужбовців; здатності реально оцінювати соціально-психологічні проблеми, потреби, особливості та ресурси як власні, так і клієнтів; застосування індивідуальних методів профілактики професійного вигорання (самопіклування, саморегуляції, релаксації) й відповідального ставлення до допомоги й підтримки з боку колег та експертів.

Розробка інноваційного практико-орієнтованого навчального курсу, який в умовах закладу вищої освіти сприятиме формуванню знань щодо симптомів (психіфізичних, емоційних, поведінкових, інтелектуальних, соціально-психологічних) професійного вигорання, які стосуються практики соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями, допоможе розібратися в наслідках професійного вигорання (плинність кадрів, низька мотивація до праці, зниження ефективності праці, конфліктність відносин, негативний психологічний клімат), сформує вміння керувати власними емоціями, встановлювати та захищати особисті й професійні межі. Навчальний курс стимулюватиме розробку більш ефективних стратегій профілактики у соціальній сфері.

Встановлено, що синдром професійного вигорання фахівців у практиці соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями носить складний та багатограний характер. Тому запропонований інноваційний навчальний курс «Профілактика професійного вигорання фахівців соціальної роботи, які працюють з пораненими військовослужбовцями» може стати гарантом на шляху забезпечення якісної соціальної роботи із зазначеною категорією клієнтів, зокрема, розкриє роль власного здоров'я фахівців у цьому процесі та допоможе здобувачам протистояти хронічній втомі, деперсоналізації й редукації професійних досягнень.

Ключові слова: профілактика, професійне вигорання, фахівець із соціальної роботи, поранений військовослужбовець.

Liudmyla Yuriivna KRYMCHAK,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Social Work,
Dnipro National University named after Oles Honchar
E-mail: l.krymchak308@ukr.net
ORCID: 0009-0006-9624-2953

PREVENTION OF PROFESSIONAL BURNOUT OF SPECIALISTS IN THE PRACTICE OF SOCIAL WORK WITH WOUNDED MILITARY SERVANTS

In the modern conditions of military conflict social work with military personnel, in which specialists face unique emotions and psychological challenges, is becoming more and more relevant. In the submitted materials, the innovative educational course "Prevention of professional burnout of social work specialists who work with wounded servicemen" is proposed and substantiated for applicants of the first (bachelor's) level of higher education studying in the specialty 231

"Social work". In particular, the content and topics of classes are described in detail, which reveal actual and practice-oriented aspects of the prevention of professional burnout syndrome: decreased productivity due to loss of motivation to work and loss of interest in one's duties; deterioration of the quality of work due to inattentiveness to one's own psychophysical health; conflict and unethical attitude towards customers.

The goal is to emphasize the need to develop a set of special competencies in future social work graduates of institutions of higher education to prevent the syndrome of professional burnout by: developing a conscious attitude to the specifics of the psychological state of wounded servicemen; ability to realistically assess socio-psychological problems, needs, features and resources of both own and clients; application of individual methods of prevention of professional burnout (self-care, self-regulation, relaxation) and a responsible attitude to help and support from colleagues and experts.

The development of an innovative practice-oriented training course, which in the conditions of a higher education institution will contribute to the formation of knowledge about the symptoms (psychophysical, emotional, behavioral, intellectual, social-psychological) of professional burnout, which relate to the practice of social work with wounded servicemen, will help to understand the consequences of professional burnout (staff turnover; low motivation to work, reduced work efficiency, conflictual relationships, negative psychological climate), will form the ability to manage one's own emotions, establish and protect personal and professional boundaries. The training course will stimulate the development of more effective prevention strategies in the social sphere.

It has been established that the syndrome of professional burnout of specialists in the practice of social work with wounded servicemen has a complex and multifaceted nature. Therefore, the proposed innovative training course "Prevention of professional burnout of social work specialists who work with wounded servicemen" can become a guarantor on the way to ensuring high-quality social work with the specified category of clients, in particular, it will reveal the role of the specialists' own health in this process and help applicants to resist chronic fatigue, depersonalization and reduction of professional achievements.

Key words: prevention, professional burnout, social work specialist, wounded serviceman.

Вступ. Внаслідок військових дій в Україні значно зросла кількість поранених військовослужбовців, які потребують уваги соціальних служб. Це не тільки збільшило рівень навантаження на фахівців із соціальної роботи, а сприяло виникненню такої проблеми, як професійне вигорання. Емоційна нестійкість, швидка втомлюваність, нерозуміння психофізичного стану поранених військовослужбовців призводить до проблем зі здоров'ям самих фахівців, зниження якості соціальної роботи, збільшення плинності кадрів у соціальних службах та установах.

Зрозуміло, що запобігти зазначеному може профілактика професійного вигорання – комплекс заходів, який дозволить створити умови для ефективного виконання професійних обов'язків, вчасно отримувати фахову підтримку, застосовувати необхідні ресурси для саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з питань профілактики професійного вигорання фахівців із соціальної роботи виявив, що це питання викликає зацікавленість з боку науковців.

Так, попередження та подолання професійного вигорання соціальних працівників було предметом уваги О. Главацької [3], Г. Рідкодубської [9] та ін. Л. Яценко та Н. Перхайло [11] досліджували гендерні особливості професійного вигорання фахівців із соціальної роботи, що пов'язані з різними стратегіями професійної поведінки у складних умовах стресу. Професійне вигорання фахівців із соціальної роботи в умовах воєнного стану розглядала О. Бутиліна [2], яка у своєму дослідженні акцентувала увагу на синдромі професійного вигорання та методах і програмах його профілактики. Питанням соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями у військовому госпіталі приділяли свою увагу О. Блінов, І. Тімкін [1], які розглядали стан соціальної роботи у військовому госпіталі та її особливості з вирішення особистих питань військовослужбовців. Крім того, наукові розвідки деяких дослідників свідчать про необхідність підготовки майбутніх фахівців до здійснення соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями.

Незважаючи на те, що низка наукових досліджень різнобічно характеризують професійне вигорання в практиці соціальної роботи, проблема його профілактики стосовно фахівців, які проводять соціальну роботу з пораненими військовослужбовцями, не була предметом окремого дослідження, що підтверджується низкою невирішених питань та суперечностей. Так:

– від фахівців із соціальної роботи очікується здатність до довготривалої роботи у стресових умовах, емоційна стійкість та вміння протистояти в конфліктних ситуаціях. Проте наявна система підтримки та профілактики професійного вигорання для тих, хто забезпечує якісну соціальну роботу пораненим військовослужбовцям, не відповідає сучасним вимогам;

– є велика потреба в розвитку та вдосконаленні системи профілактики професійного вигорання фахівців із соціальної роботи, але ресурси, які виділяються державою на формування цієї системи, є недостатніми;

– завчасне запобігання професійному вигоранню майбутніх фахівців із соціальної роботи має починатися із закладів вищої освіти, але в процесі їх підготовки простежується недолік навчальних курсів та методичного забезпечення.

Зазначені вище суперечності зумовили формулювання проблеми дослідження, а саме: як запобігти професійному вигоранню фахівців, які ведуть соціальну роботу з пораненими військовослужбовцями.

Мета статті – акцентувати увагу на необхідності формування у майбутніх фахівців із соціальної роботи – здобувачів ЗВО комплексу компетентностей для запобігання професійному вигоранню і запропонувати навчальний курс «Профілактика професійного вигорання фахівців соціальної роботи, які працюють з пораненими військовослужбовцями». Досягнення зазначеної мети зумовлює постановку таких завдань: конкретизувати сутність профілактики професійного вигорання; визначити особливості цього процесу в практиці фахівців, що ведуть соціальну роботу з пораненими військовослужбовцями; для формування необхідних компетентностей запропонувати навчальний курс «Профілактика професійного вигорання фахівців у практиці соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями».

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи сутність поняття профілактики професійного вигорання, зупинимося на його визначенні в контексті нашого дослідження.

Слід зазначити, що у науковому світі не існує універсального визначення поняття «професійне вигорання». Дослідники, які вивчають цей феномен, по-різному його тлумачать:

- синдром хронічної втоми (А. Пінес та Е. Аронсон);
- емоційне виснаження та деперсоналізація (погіршення ставлення до себе чи інших) [4];
- емоційне виснаження, деперсоналізація (цинізм) та редукція професійних досягнень (Х. Маслач та С. Джексон);
- динамічний процес, який розвивається у часі, має певні фази свого розвитку та складається з низки симптомів (психофізичних, емоційних, поведінкових, інтелектуальних, соціально-психологічних) [2];
- симптомокомплекс стосовно сталих і взаємопов'язаних когнітивних, емоційних та поведінкових проявів особистості [8, с. 4];
- стан психологічного та фізичного виснаження фахівців зумовлений змістом професійної діяльності та її напруженістю, нерегламентованим робочим часом, чисельністю і складністю категорій клієнтів [11, с. 28] тощо.

Виходячи з вищевикладеного, доцільно припустити, що професійне вигорання фахівців у процесі соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями можна розглядати як синдром, який виникає внаслідок хронічного стресу, пов'язаного з професійною діяльністю, що може спричинити професійну кризу. Відповідно, під профілактикою цього синдрому маємо розуміти систему заходів, які спрямовані на попередження психофізичного виснаження фахівця, збереження у нього позитивних когнітивно-емоційних та поведінкових проявів.

З огляду на те, що в основі соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями лежить індивідуальний підхід, зорієнтованість на результат та міждисциплінарна співпраця, сутність профілактики професійного вигорання фахівців полягає в збереженні їх психофізичного здоров'я та працездатності для забезпечення високої якості виконання професійних обов'язків.

У контексті нашого дослідження важливо розуміти, що особливості синдрому професійного вигорання фахівців у практиці соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями пов'язані з:

- високим рівнем емоційного навантаження, адже робота із зазначеною категорією клієнтів передбачає постійний контакт з людьми, які пережили травматичний досвід, відчувають біль, фізичні та психологічні страждання [10];
- ризиком вторинної травматизації, тому що фахівці із соціальної роботи, які контактують з травмованими людьми, самі ризикують отримати емоційну травму, що може спровокувати розвиток посттравматичного стресового розладу, тривоги, депресії [4];
- сформованістю спеціальних знань та навичок (про психологічні травми, методи їх лікування та реабілітації), особистісних якостей (емпатія, альтруїзм, емоційна врівноваженість, комунікабельність) [3];

– співпрацею з членами мультидисциплінарної команди (психологами, психіатрами, медичними працівниками, юристами) [11];

– свідомим ставленням до власного здоров'я та високим рівнем самопіклування (здорове харчування, фізична активність, відпочинок, отримання психологічної допомоги тощо).

З огляду на ці особливості процес профілактики синдрому професійного вигорання фахівців із соціальної роботи, які працюють з пораненими військовослужбовцями, повинен складатися з комплексу заходів, що мають впроваджуватися на індивідуальному, організаційному та державному рівнях (див. табл. 1).

Таблиця 1

Комплексна профілактика професійного вигорання фахівців із соціальної роботи, які працюють з пораненими військовослужбовцями

№ з/п	Рівні	Заходи
1	Індивідуальний	– навчання методів саморегуляції, самоконтролю та управління стресом; – розвиток навичок роботи з емоційно складними клієнтами; – надання можливостей для відпочинку та відновлення сил; – психологічна підтримка та допомога фахівцям, які відчують вигорання
2	Організаційний	– створення сприятливого психологічного клімату в колективі; – забезпечення можливостей для професійного розвитку та самовдосконалення; – надання необхідних ресурсів для роботи; – проведення регулярних супервізій та психологічних тренінгів; – розробка та реалізація програм психологічної допомоги та підтримки фахівців із соціальної роботи
3	Державний	– розроблення та реалізація державних програм профілактики професійного вигорання; – забезпечення фінансування заходів з профілактики професійного вигорання; – підготовка фахівців з профілактики професійного вигорання; – проведення інформаційно-просвітницької роботи з питань професійного вигорання.

З вищевикладеного випливає, що профілактика професійного вигорання в практиці соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями потребує системного підходу та спільних зусиль з боку самих фахівців, роботодавців, держави та суспільства.

Зрозуміло, що питання підготовки фахівців із соціальної роботи, здатних успішно працювати з пораненими військовослужбовцями, стає актуальним і для закладів вищої освіти.

Аналіз наукової літератури, професійного стандарту «Фахівець із соціальної роботи» [7] та нормативно-правових актів [5; 6], які регулюють професійну діяльність таких фахівців у напрямі роботи з пораненими військовослужбовцями, дає нам підстави для розробки змісту навчального курсу «Профілактика професійного вигорання фахівців у практиці соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота». Метою курсу є сформованість у здобувачів вищої освіти здатності попереджувати синдром професійного вигорання у соціальній роботі з пораненими військовослужбовцями.

У табл. 2 визначено зміст тем запропонованого навчального курсу.

Таблиця 2

Тематика занять з курсу «Профілактика професійного вигорання фахівців у практиці соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями»

№ з/п	Номер і назва теми	Кількість годин	
		лекції	практичні заняття
Розділ 1. Теоретичні основи професійного вигорання			
1.	Тема 1.1. Поняття та сутність професійного вигорання.	2	4
2.	Тема 1.2. Фактори ризику та захисні механізми професійного вигорання.	4	4
3.	Тема 1.3. Ознаки та наслідки професійного вигорання.	4	4

Розділ 2. Особливості професійного вигорання фахівців із соціальної роботи			
4.	Тема 2.1. Специфіка діяльності фахівців із соціальної роботи, які працюють з пораненими військовослужбовцями.	4	4
5.	Тема 2.2. Соціально-психологічні особливості поранених військовослужбовців.	4	4
6.	Тема 2.3. Вплив соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями на емоційний стан фахівців.	4	4
7.	Тема 2.4. Ризики вторинної травматизації фахівців із соціальної роботи.	4	4
Розділ 3. Методи та заходи профілактики професійного вигорання			
8.	Тема 3.1. Сутність та значення індивідуальних методів у профілактиці професійного вигорання.	4	4
9.	Тема 3.2. Роль та місце організаційних методів у профілактиці професійного вигорання.	4	4
10.	Тема 3.3. Державні програми профілактики професійного вигорання в практиці соціальної роботи.	4	4
Розділ 4. Допомога та підтримка фахівців із соціальної роботи, які відчувають вигорання			
11.	Тема 4.1. Ознаки та самоідентифікація вигорання.	2	2
12.	Тема 4.2. Допомога психолога в контексті попередження професійного вигорання фахівців із соціальної роботи.	2	2
13.	Тема 4.3. Групи підтримки як інструмент попередження професійного вигорання серед фахівців із соціальної роботи.	2	2
Всього:		44	46

Зміст першого розділу «Теоретичні основи професійного вигорання» дасть можливість здобувачам не тільки усвідомити сутність професійного вигорання, його складники (емоційне виснаження, деперсоналізація та редукція професійних досягнень), а і зрозуміти значення його моделей (однофакторна модель А. Пінес та Е. Аронсон; двофакторна модель Д. Дирендонка, Х. Сиксма, В. Шауфелі; трифакторна модель Х. Маслач, С. Джексон; чотирифакторна модель; процесуальна модель) [8, с. 42–44]; створить умови для формування знань щодо симптомів (психофізичних, емоційних, поведінкових, інтелектуальних, соціально-психологічних) професійного вигорання, які стосуються практики соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями; допоможе розібратися в наслідках професійного вигорання (плинність кадрів, низька мотивація до праці, зниження ефективності праці, конфліктність відносин та негативний психологічний клімат тощо) та в психофізіологічних і соціально-психологічних ознаках цього процесу для фахівців із соціальної роботи.

Другий розділ «Особливості професійного вигорання фахівців із соціальної роботи» спрямовано на формування у майбутніх фахівців свідомого ставлення до специфіки психологічного стану поранених військовослужбовців, тобто до переживання ними травматичного досвіду бойових дій, прояву посттравматичного стресового розладу тощо. Зміст модулю допоможе усвідомити соціально-психологічні особливості поранених військовослужбовців, серед яких: життя з відчуттям фізичного болю, почуття провини, сорому, гніву, втрата працездатності та зміни у соціальному статусі, які впливають на емоційний стан та поведінку пораненого, сприяють виникненню дискомфорту та стають для особистості перепорою на шляху до адаптації та інтеграції в мирне життя. Крім того, здобувачі вищої освіти зрозуміють, що професійне вигорання не має юридичного захисту. Парадокс полягає в тому, що, незважаючи на великий ризик виникнення цього синдрому, фахівці із соціальної роботи несуть повну відповідальність за свої вчинки як перед клієнтом, так і організацією, в якій працюють.

Зміст третього розділу «Методи профілактики професійного вигорання» сприятиме розумінню сутності та змісту індивідуальних методів профілактики професійного вигорання, серед яких:

– самопіклування (здоровий сон, збалансоване харчування, регулярні фізичні вправи, відпочинок та хобі тощо);

– саморегуляції (техніки тайм-менеджменту, навички планування та розподілу часу, постановки цілі та делегування повноважень);

– релаксації (глибоке дихання, м'язова релаксація, візуалізація, арт-терапія, музикотерапія).

Важливо, що пояснення ролі та місця сприятливого психологічного клімату в професійному колективі, необхідності оптимізації робочого навантаження та заохочення до саморозвитку особистості допоможе здобувачам сформуванню знання стосовно профілактики професійного вигорання фахівців у практиці соціальної роботи на організаційному рівні. Позитивним з цих позицій стане їх ознайомлення з державними програмами професійного вигорання та законодавством про працю, що дасть можливість усвідомити, як відбувається процес фінансування зазначених програм, яку роль у цьому процесі відіграє впровадження стандартів роботи з персоналом та інформаційно-просвітницька робота.

Четвертий розділ допоможе сформуванню відповідальне ставлення до допомоги та підтримки у випадку професійного вигорання, розкриє специфіку та особливості цієї роботи, сприятиме розвитку вміння у майбутніх фахівців із соціальної роботи розпізнавати ознаки та симптоми цього синдрому як у себе, так і у колег. Під час оволодіння темою «Групи підтримки для фахівців із соціальної роботи» здобувачі матимуть можливість сформувати вміння організувати зустрічі груп допомоги та підтримки, враховуючи їх структуру (вступ, обмін досвідом, вправи та методи, обговорення, завершення), методи роботи (розповіді, обговорення, рольові ігри, вправи на побудову команди та ін.) та результати (знизити рівень стресу та тривоги, покращити комунікативні навички, зміцнити почуття підтримки з боку колег, збільшити свою стійкість до вигорання).

Важливо зазначити, що навчальний курс «Профілактика професійного вигорання фахівців у практиці соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями» є лише частиною підготовки фахівця із соціальної роботи. Для ефективної роботи з пораненими військовослужбовцями майбутні фахівці мають володіти не тільки знаннями інших спеціальних дисциплін, а і мати досвід практичної роботи.

Висновки і пропозиції. Таким чином, профілактика професійного вигорання фахівців відіграє ключову роль у практиці соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями, надаючи системну та комплексну підтримку й допомогу в попередженні емоційного виснаження, зниженні здатності до ідентифікації альтернативи під час вирішення складних життєвих ситуацій та втраті енергетичного запасу. Запропонований навчальний курс «Профілактика професійного вигорання фахівців у практиці соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями» може бути одним з елементів комплексної системи підтримки та допомоги у професійному вигоранні для формування висококваліфікованого фахівця із соціальної роботи, здатного перетворювати набуті теоретичні знання в практичну площину соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями. Наведена нами інформація свідчить про необхідність подальшого вивчення процесу профілактики професійного вигорання фахівців із соціальної роботи з використанням онлайн-платформ та соціальних мереж для надання доступної та зручної підтримки та допомоги тим з них, хто працює у віддалених населених пунктах.

Література:

1. Блінов О.А. Соціальна робота з пораненими військовослужбовцями в військовому госпіталі / О.А. Блінов, І.Ф. Тімкін. Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність, перспективи розвитку : монографія / за наук. ред. С.П. Миронової, Л.Б. Платаш. Чернівецький національний університет. Чернівці : Технодрук, 2021. Ч. 1. С. 266–279.

2. Бутиліна О.В. Професійне вигорання фахівців із соціальної роботи в умовах воєнного стану / О.В. Батуліна, К.Є. Бугай. *SOCIOPROSTIR* : міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи. 2022. № 12. С. 24–32. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2022-12-03/>

3. Главацька О.Л. Попередження та подолання професійного вигорання соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2019. Вип. 2 (45). С. 41–45.

4. Євдокимова І.А. Професійні та кадрові ризики в соціальній роботі / І.А. Євдокимов, О.В. Бутиліна. *Науково-теоретичний альманах «Грані».* 2019. Т. 22, № 2. С. 23–31. <https://doi.org/10.15421/171918>.

5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України, прийнятий 20 січня 1991 року № 2012-XII / Верховна Рада України. 1992. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

6. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України, прийнятий 22 жовтня 1993 року № 3552-XII / Верховна Рада України. 1993. № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

7. Про затвердження професійного стандарту «Фахівець із соціальної роботи»: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 20 червня 2020 року № 1179. *LIGA 360*. URL: <https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/88-1179.pdf>.

8. Пахомов І.В. Профілактика професійного та емоційного вигорання педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти: навчальний посібник. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2024. 114 с.

9. Рідкодубська Г.А. Професійне вигорання соціальних працівників. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2020. № 1 (34). С. 266–271.

10. Сайт журналу «АрміяІnfom». URL: <https://www.armyfm.com.ua/UA/U-ZBROJNIIH-SILAH-STVORENO-SISTEMU-SOCIALNOGO-SUPROVODU-VIJSKOVIIH-TA-IH-SIMEJ/>.

11. Яценко Л.В. Гендерні особливості професійного вигорання фахівців із соціальної роботи / Л.В. Яценко, Н.А. Перхайло. *Габітус*. 2021. Вип. 25. С. 27–31.

References:

1. Blinov, O.A., & Timkin, I.F. (2021). Sotsialna robota z poranenyymi viiskovosluzhbovtsiamy v viiskovomu hospitali [Social work with wounded servicemen in a military hospital]. *Sotsialna ta osvitiia inkluziia: istoriia, suchasnist, perspektyvy rozvytku – Social and educational inclusion: history, modernity, development prospects*. Vols. 1, pp. 266–279. Chernivtsi: Tekhnodruk [in Ukrainian].

2. Butylina, O., & Buhai, K. (2022). Profesiine vyhorannia fakhivtsiv iz sotsialnoi roboty v umovakh voiennoho stanu [Professional burnout of social work experts under the conditions of the marital law]. *SOCIOPROSTIR: mizhdystsyplinarnyi elektronnyi zbirnyk naukovykh prats z sotsiologii ta sotsialnoi roboty – SOCIOPROSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work*, 12, 24–32. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2022-12-03> [in Ukrainian].

3. Hlavatska, O. (2019). Poperedzhennia ta podolannia profesiinoho vyhorannia sotsialnykh pratsivnykiv [Prevention and overcoming of professional burnout of social workers]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pedagogika. Sotsialna robota – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social work*, 2 (45), 41–45 [in Ukrainian].

4. Yevdokymova, I.A., & Butylina, O.W. (2019). Profesiini ta kadrovi ryzyky v sotsialnii roboti [Professional and personnel risks in social work]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh «Hrani» – Scientific-theoretical almanac «Edges»*, 22 (2), 23–31. <https://doi.org/10.15421/171918> [in Ukrainian].

5. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy vid 20 sichnia 1991 roku № 2012-XII [Law of Ukraine “On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families”: adopted on January 20, 1991, 2012-XII] (1992, Sichen 20). Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> [in Ukrainian].

6. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu: Zakon Ukrainy vad 22 zhovtnia 1993 roku № 3552-XII [Law of Ukraine “On the status of war veterans, guarantees of their social protection”: adopted on October 22, 1993, № 3552-XII] (1993, October 22). Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

7. Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy “Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Fakhivets iz sotsialnoi roboty»”: pryiniaty 20 cherv. 2020 roku № 1179 [Order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine “On the approval of the professional standard «Specialist in social work»”: adopted on June 20 2020 № 1179] (2020, June 20). *LIGA 360 – LIGA 360*. Retrieved from: <https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/88-1179.pdf> [in Ukrainian].

8. Pakhomov, I.V. (2024). Profilaktyka profesiinoho ta emotsiinoho vyhorannia pedagogichnykh pratsivnykiv zakladiv profesiinoyi (profesiino-tekhnicnoyi) osvity: navchalniyy posibnyk [Prevention of professional and emotional burnout of teaching staff of professional (vocational and technical) education institutions: training manual]. Bila Tserkva: BINPO DZVO «УМО» National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

9. Ridkodubska, H.A. (2020). Profesiine vyhorannia sotsialnykh pratsivnykiv [Professional burning of social works]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Pedagogichni nauky – Bulletin of Zaporizhzhya National University. Pedagogical sciences*, 1 (34), 266–271 [in Ukrainian].

10. Sait zhurnalu «ArmyInfom» [Site of journal «ArmyInfom»]. <http://www.armyfm.com.ua/UA/U-ZBROJNIIH-SILAH-STVORENO-SISTEMU-SOCIALNOGO-SUPROVODU-VIJSKOVIIH-TA-IH-SIMEJ/> [in Ukrainian].

11. Yatsenko, L.V., & Perkhailo, N.A. (2021). Henderni osoblyvosti profesiinoho vyhoriannia fakhivtsiv iz sotsialnoi roboty [Gender specifics of professional burnout of social work specialists]. *Habitus – Habitus*, 25, 27–31. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.25.4> [in Ukrainian].

УДК 159.922

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-6>

Наталія Борисівна ПАВЛИШИНА,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

E-mail: pavlyshyna@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1385-0800

Ірина Борисівна КУЗАВА,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

E-mail: kutopir@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8087-7897

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

У статті проаналізовано проблему стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів в умовах воєнного часу. Визнано, що стресостійкість є важливим компонентом професійної компетентності педагогів, здатних ефективно здійснювати педагогічну діяльність в умовах стресогенних обставин, спричинених війною. Уточнено сутність поняття «стресостійкість майбутніх спеціальних педагогів», під яким розуміють цілісну властивість особистості, що характеризується високою адаптивністю до негативних наслідків воєнного стану, а також професійно орієнтованими компетенціями й особистісними якостями, спрямованими на подолання наслідків стресових ситуацій у процесі здійснення педагогічної діяльності. Схарактеризовано адаптивність та адаптаційний потенціал особистості як важливі чинники, що ефективно впливають на процес формування стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів. Під адаптивністю майбутніх спеціальних педагогів розуміють здатність особистості відповідати вимогам освітнього та професійного середовища: оволодіння відповідними професійними компетенціями, неперервний саморозвиток, систематичний самоаналіз, самооцінка власної педагогічної діяльності. Адаптаційний потенціал майбутніх спеціальних педагогів трактується як цілісна властивість особистості, основою якої є особистісні якості та переконання, ціннісні установки, мотиви щодо здійснення педагогічної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі. Зазначено, що високий рівень адаптаційного потенціалу майбутніх спеціальних педагогів свідчить про сформованість їх професійної компетентності. Охарактеризовано педагогічну супервізію як ефективний метод профілактики професійного вигорання, що спрямований на професійний та особистісний розвиток педагога щодо формування його стресостійкості в умовах воєнного часу.

Ключові слова: стресостійкість, професійний компонент, спеціальний педагог, адаптивність, адаптаційний потенціал, педагогічна супервізія.

Nataliia Borysivna PAVLYSHYNA,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University

E-mail: pavlyshyna@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1385-0800

Iryna Borysivna KUZAVA,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Special and Inclusive Education,
Lesya Ukrainka Volyn National University

E-mail: kutopir@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8087-7897

STRESS RESISTANCE IN THE CONDITIONS OF WAR AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIAL TEACHERS

The article analyzes the problem of stress resistance of future special teachers in wartime conditions. It is recognized that stress resistance is an important component of the professional competence of teachers who are able to effectively carry

out pedagogical activities under stressful circumstances caused by war. The essence of the concept of “stress resistance of future special educators” is clarified, which is understood as a holistic property of the personality, characterized by high adaptability to the negative consequences of martial law, as well as professionally oriented competencies and personal qualities aimed at overcoming the consequences of stressful situations in the process of carrying out pedagogical activities. The adaptability and adaptive potential of the individual are characterized as important factors that effectively influence the process of forming the stress resistance of future special teachers. The adaptability of future special educators is understood as the individual’s ability to meet the requirements of the educational and professional environment: mastery of relevant professional competencies, continuous self-development, systematic self-analysis, self-evaluation of one’s own pedagogical activity. The adaptive potential of future special educators is interpreted as a holistic property of the individual, the basis of which are personal qualities and beliefs, value attitudes and motives regarding the implementation of pedagogical activities in an inclusive educational environment. It is noted that the high level of adaptation potential of future special teachers indicates the formation of their professional competence. Pedagogical supervision is characterized as an effective method of preventing professional burnout, which is aimed at the professional and personal development of the teacher in terms of the formation of his stress resistance in wartime conditions.

Key words: *stress resistance, professional component, special teacher, adaptability, adaptation potential, pedagogical supervision.*

Вступ. Професійна діяльність спеціального педагога характеризується особистою відповідальністю у закладах освіти за життя, здоров’я та безпеку учнів, що мають особливі освітні потреби. Високі соціальні вимоги, очікування дітей, батьків та адміністрації освітніх закладів призводять до постійної внутрішньої напруги та активізації особистісних ресурсів педагога, що зумовлює стресогенність вибраної професії.

Російсько-українська війна накладає негативний відбиток на процес навчання у закладах освіти. Дослідження Організації GoGlobal щодо настроїв та потреб освітян засвідчили, що 54% учителів помітили у себе ознаки професійного вигорання та зниження стресостійкості. Тривалі загрози власному життю та рідних, систематичні тривоги та ракетні обстріли додають постійних стресів не лише педагогам, але і учням, що негативно впливає на навчальний процес загалом. Реалії сьогодення диктують нові умови та підходи до організації безпечного освітнього простору та потребують професійної підготовки стресостійких учителів, здатних працювати в умовах війни. На сьогодні стресостійкість спеціального педагога є важливою умовою його успішної професійної діяльності у відповідних освітніх закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування стресостійкості майбутніх педагогів охарактеризували у своїх наукових працях С. Кузікова, А. Пасічніченко, Т. Щербак. Теоретичні підходи до розуміння поняття «стресостійкість» як психологічного феномену розглядали О. Кравцова та М. Кудінова. Окремі аспекти питання стресостійкості студентів у закладах вищої освіти досліджували О. Василенко, О. Калитич, Л. Потапюк. Проблеми професійної стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів присвячені праці С. Добровольської, Н. Пахомової, Х. Сайко, Н. Цибуляк.

Незважаючи на посилену увагу науковців до досліджуваної проблеми, залишається поза увагою низка питань щодо особливостей стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів з урахуванням реалій сьогодення, власне в умовах російсько-української війни.

Мета і завдання статті – теоретичний аналіз особливостей формування стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів в умовах воєнного стану; характеристика чинників та методів формування стресостійкості в умовах стресогенних обставин, спричинених війною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професія спеціального педагога є стресогенною, адже передбачає здійснення педагогічної діяльності з учнями, що мають порушення інтелектуального розвитку. Тісна взаємодія та емпатія вчителя у роботі з такими дітьми часто призводить до емоційного вигорання, морального виснаження та хронічного стресу. Тож стресостійкість спеціального педагога є важливим компонентом його професійної компетентності.

Розкриваючи зміст поняття «стресостійкість», варто зазначити, що у науковій літературі його трактують в основному у трьох аспектах, як:

- сукупність особистих якостей, що дають можливість майбутнім педагогам долати труднощі, пов’язані з навчальним процесом [6; 7];
- професійну якість, що характеризується комплексом вроджених та набутих властивостей, які дозволяють протистояти та долати труднощі, що виникають у процесі педагогічної діяльності [10];
- інтегральну властивість педагога як особистості та суб’єкта педагогічної діяльності [1].

Теоретичний аналіз наукових досліджень дає можливість трактувати стресостійкість майбутніх спеціальних педагогів як цілісну властивість особистості, що характеризується високою адаптивністю до негативних наслідків воєнного стану, а також професійно орієнтованими компетенціями й особистісними якостями, спрямованими на подолання наслідків стресових ситуацій у процесі здійснення педагогічної діяльності.

Серед різноманіття чинників, що ефективно впливають на процес формування стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів в умовах воєнного стану, вирізняються адаптивність та адаптаційний потенціал студентів.

Здатність до адаптивності та високий рівень адаптаційного потенціалу спеціальних педагогів у закладах вищої освіти свідчить про готовність здійснювати професійну діяльність в умовах сьогодення, коли потрібно володіти не лише системою фахових знань, умінь та навичок, а методами самозаспокоєння, надання емоційної та психологічної підтримки учням, механізмами конструктивної поведінки у стресових ситуаціях.

Найчастіше під адаптивністю майбутніх педагогів розуміють важливий елемент соціальної адаптації особистості, який являє собою багаторівневий, багатокomпонентний, неперервний процес включення у навчальну діяльність освітнього закладу, що передбачає становлення, формування ціннісних смислів пізнання, засвоєння вимог нового освітнього середовища, оволодіння комплексом наукових знань, умінь і навичок, підготовку до самостійного вирішення освітніх і професійних завдань, а також розвиток здатності до самоаналізу і самооцінки власної діяльності [9].

Адаптивність майбутніх спеціальних педагогів – це здатність особистості відповідати вимогам освітнього та професійного середовища, таким як: оволодіння відповідними професійними компетенціями, неперервний саморозвиток, систематичний самоаналіз, самооцінка власної педагогічної діяльності.

Адаптаційний потенціал науковці трактують як інтегральну характеристику особистості, що включає стійку сукупність індивідуально-психологічних і особистісних властивостей та виражає можливості особистості до психічної адаптації. Адаптація супроводжується системою виховання і самовиховання з метою власної самореалізації та самоактуалізації в результаті соціальної цілеспрямовано організованої профільно-професійної підготовки. Успішна адаптація до умов навчання залежить від вибору студентом поведінки і напрацювання операційних механізмів [8].

Адаптаційний потенціал майбутніх спеціальних педагогів – це цілісна властивість особистості, основою якої є особистісні якості та переконання, ціннісні установки, мотиви щодо здійснення педагогічної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі.

Високий рівень адаптаційного потенціалу майбутніх спеціальних педагогів свідчить про сформованість професійної компетентності та готовність здійснювати педагогічну діяльність в умовах воєнного часу.

Стресогенний характер педагогічної професії призводить до професійного вигорання спеціальних педагогів, що характеризується емоційним виснаженням фахівця, втратою професійної мотивації, психологічним дистанціюванням від роботи тощо.

Сучасним методом запобігання та подолання негативних наслідків професійного вигорання фахівців освітньої сфери є педагогічна супервізія, метою якої є професійний та особистісний розвиток педагога щодо формування його стресостійкості в умовах воєнного часу.

Педагогічна супервізія – це професійна підтримка педагогічних працівників через систему наставництва. Метод запозичений із психології, є досить ефективним у вирішенні труднощів, що виникають у процесі професійної діяльності, які педагог не в змозі подолати самостійно через брак необхідних теоретико-методологічних знань, педагогічного досвіду тощо.

Педагогічна супервізія як складова частина організації освітнього середовища – це система професійної комплексної допомоги, якої потребують усі учасники освітнього процесу, у створенні умов для повноцінного гармонійного розвитку особистості з урахуванням сучасних підходів до розвитку, навчання та виховання [2].

Найчастіше педагогічна супервізія характеризується:

- орієнтацією на неперервний професійний розвиток;
- діалогічною взаємодією на рівні суб'єкт-суб'єктного типу;
- розумінням і включенням усіх сторін у поле рефлексії;
- побудовою міжособистісних взаємин, які ґрунтуються на гуманних цінностях і предметному відношенні до справи [4].

Педагогічна супервізія виконує консультативну, наставницьку та фасилітаторну функції. Консультативна функція передбачає надання консультацій супервізорами щодо актуальних питань освітнього процесу. Наставницька функція спрямована на професійний саморозвиток спеціальних педагогів під супроводом ментора (наставника). Фасилітаторна функція включає здійснення навчально-методичного супроводу щодо механізму налагодження партнерської взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Висновки і пропозиції. Теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволив уточнити сутність поняття «стресостійкість майбутніх спеціальних педагогів» як цілісну властивість особистості, що характеризується високою адаптивністю до негативних наслідків воєнного стану, а також професійно орієнтованими компетенціями й особистісними якостями, спрямованими на подолання наслідків стресових ситуацій у процесі здійснення педагогічної діяльності.

Важливим чинником формування стресостійкості майбутніх спеціальних педагогів в умовах воєнного стану є адаптаційний потенціал, який характеризується сукупністю особистісних якостей, ціннісних установок та мотивацією щодо здійснення педагогічної діяльності в умовах воєнного часу.

Дієвим методом формування стресостійкості є педагогічна супервізія, яка передбачає консультування, наставництво та модерацію педагогічної діяльності майбутніх спеціальних педагогів у закладах вищої освіти.

Література:

1. Банах С.В., Добровольська С.Я. Стресостійкість як професійно значуща риса особистості педагога. *The 1st International scientific and practical conference "Topical issues of modern science, society and education"* (August 8–10, 2021) SPC – Sci. conf.com.ua, Kharkiv, Ukraine. 2021. Pp. 394–398.
2. Запорожцева Ю.С. Стратегія супервізії (наставництва) як підтримка професійного розвитку сучасного педагога. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 69. Т. 1. С. 70–73.
3. Кудінова М.С. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «стресостійкість». *Молодий вчений*. 2019. № 3 (67). С. 137–143.
4. Любченко Н.В., Білик Н.І. Супервізія як технологія післядипломної освіти педагогічних працівників у контексті Концепції «Нова українська школа». *Імідж сучасного педагога*. 2021. № 5(200). С. 5–13.
5. Освіта України в умовах воєнного стану : інформійно-аналітичний збірник / ред. С. Шкарлет. Київ. 2022. 358 с.
6. Палько Т.В. Професійний стрес: причини та наслідки. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Ужгород. 2020. Вип. 13. С. 278–284.
7. Потапюк Л.М. Особливості формування стресостійкості студентів в умовах російсько-української війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Психологія*. 2023. (2). С. 34–38.
8. Сошенко С.М. Психологічні особливості адаптаційного потенціалу студентів у процесі професійної підготовки. *Вісімдесят четверті економіко-правові дискусії. Серія : Соціальні та гуманітарні науки* : матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Львів, Україна, м. Опіле, Польща, 26–27 березня 2024 р.) / редкол.: О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Львів : ФОП Шпак В.Б. С. 99–103.
9. Староста В.І., Попадич О.О. Деякі аспекти соціальної адаптації студентів-першокурсників у класичному університеті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2018. Вип. 1. С. 230–233.
10. Цибуляк Н.Ю., Боднарчук А.Є. Структура професійної стресостійкості спеціального педагога. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 6. Т. 2. С. 154–158.

References:

1. Banakh, S.V., & Dobrovolska, S.Ia. (2021). Stresostiikist yak profesiino znachushcha rysa osobystosti pedahoha [Stress resistance as a professionally significant trait of a teacher's personality]. *Proceedings of the 1st International scientific and practical conference "Topical issues of modern science, society and education"*. Pp. 394–398). Kharkiv [in Ukrainian].

2. Zaporozhtseva, Yu.S. (2020). Stratehiia supervizii (nastavnytstva) yak pidtrymka profesiinoho rozvytku suchasnoho pedahoha [The strategy of supervision (mentoring) as support for the professional development of a modern teacher]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 69, 70–73 [in Ukrainian].
3. Kudinova, M.S. (2019). Teoretychni pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia «stresostiikist» [Theoretical approaches to defining the essence of the concept of “stress resistance”]. *Molodyi vchenyi – The young scientist*, 3 (67), 137–143 [in Ukrainian].
4. Liubchenko, N.V., & Bilyk, N.I. (2021). Superviziia yak tekhnolohiia pisliadyplomnoi osvity pedahohichnykh pratsivnykiv u konteksti Kontseptsii «Nova ukrainska shkola» [Supervision as a technology of postgraduate education of pedagogical workers in the context of the Concept “New Ukrainian school”]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher*, 5(200), 5–13 [in Ukrainian].
5. Shkarlet, S.M. (Eds.). (2022). Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Education of Ukraine under martial law]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Palko, T.V. (2020). Profesiinyi stres: prychny ta naslidky [Occupational stress: causes and consequences]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual problems of psychology*, 13, 278–284 [in Ukrainian].
7. Potapiuk, L.M. (2023). Osoblyvosti formuvannia stresostiikosti studentiv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Peculiarities of the formation of students’ stress resistance in the conditions of the russian-ukrainian war]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 2, 34–38 [in Ukrainian].
8. Soshenko, S.M. (2024). Psykholohichni osoblyvosti adaptatsinoho potentsialu studentiv u protsesi profesiinoy pidhotovky [Psychological features of the adaptive potential of students in the process of professional training]. / O. Patriak (Eds.). *Visimdesiat chetverti ekonomiko-pravovi dyskusii. Serii: Sotsialni ta humanitarni nauky – Eighty-fourth economic and legal discussions. Series: Social sciences and humanities: Proceedings of the International Multidisciplinary Scientific Internet Conference*, pp. 99–103. Lviv: FOP Shpak V.B. [in Ukrainian].
9. Starosta, V.I., & Popadych, O.O. (2018). Deiaki aspekty sotsialnoi adaptatsii studentiv-pershokursnykiv u klasychnomu universyteti [Some aspects of social adaptation of first-year students at a classical university]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work*, 1, 230–233 [in Ukrainian].
10. Tsybuliak, N.Iu., & Bodnarchuk, A.Ie. (2019). Struktura profesiinoy stresostiikosti spetsialnoho pedahoha [The structure of professional stress resistance of a special teacher]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology*, 6, 154–158 [in Ukrainian].

УДК 336.748:37.091.33

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-7>

Оксана Михайлівна ПАЛИЛЮЛКО,
кандидат історичних наук, викладач кафедри соціальної роботи,
психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: Palelulko1980@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9314-0461

Інна Миколаївна ГУМЕНЮК,
викладач правознавчих та суспільних дисциплін
Відокремлений структурний підрозділ
Кам'янець-Подільський фаховий коледж,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: gumenyuk.inna2017@gmail.com

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У СФЕРІ ОСВІТИ: ВІД ФІЛАНТРОПІЇ ДО ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Соціальна робота у сфері освіти відіграє ключову роль у підтримці учнів та студентів, сприяючи їхньому психологічному благополуччю, академічному успіху та соціальній адаптації. Історія розвитку соціальної роботи у цій сфері є важливою для розуміння сучасних підходів та практик, що сприяють ефективній інтеграції соціальної роботи в освітні системи. Від витоків філантропії до сучасної професіоналізації соціальна робота зазнала значних змін, адаптуючись до потреб суспільства та вдосконалюючи свої методи та підходи. Дослідження історичного розвитку соціальної роботи у сфері освіти дозволяє краще зрозуміти її еволюцію, досягнення та виклики, з якими стикається ця професія нині.

Метою цього дослідження є всебічний аналіз історичного розвитку соціальної роботи у сфері освіти, починаючи від її філантропічних коренів до сучасного етапу професіоналізації. Дослідження спрямоване на виявлення ключових етапів та факторів, що вплинули на трансформацію соціальної роботи у цій сфері, а також на аналіз внеску соціальних працівників у розвиток освітніх систем. Специфічними завданнями є вивчення історичних джерел, аналіз змін у підходах та методах соціальної роботи, а також оцінка сучасного стану та перспектив розвитку професії у контексті освіти.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході до вивчення історії соціальної роботи у сфері освіти, що включає аналіз філантропічних витоків, поступовий розвиток професійних стандартів та сучасні тенденції професіоналізації.

Результати дослідження підтверджують, що соціальна робота у сфері освіти пройшла складний шлях від філантропічних ініціатив до повноцінної професійної діяльності. Виявлено, що ключовими факторами, що сприяли професіоналізації соціальної роботи у цій сфері, були соціально-економічні зміни, розвиток освітніх систем та міжнародний обмін досвідом. Сучасна соціальна робота у сфері освіти характеризується високим рівнем професіоналізації, широким спектром методів та підходів, спрямованих на підтримку учнів та студентів. Дослідження також підкреслює важливість подальшого вдосконалення професійних стандартів та підготовки соціальних працівників для ефективного виконання їхніх функцій у освітньому середовищі.

Ключові слова: соціальна робота, освіта, соціальні проблеми, психологічне благополуччя, соціальна адаптація.

Oksana Mykhailivna PALILYULKO,
Candidate of Historical Sciences, Lecturer at the Department of Social Work,
Psychology, and Sociocultural Activities named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: Palelulko1980@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9314-0461

Inna Mykolaivna HUMENIUK,
Lecturer in Law and Social Sciences Separate Structural
Subdivision Kamianets-Podilskyi Professional College,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: gumenyuk.inna2017@gmail.com

HISTORICAL DEVELOPMENT OF SOCIAL WORK IN THE FIELD OF EDUCATION: FROM PHILANTHROPY TO PROFESSIONALIZATION

Social work in the field of education plays a key role in supporting pupils and students, promoting their psychological well-being, academic success, and social adaptation. The history of social work development in this field is crucial for understanding contemporary approaches and practices that contribute to the effective integration of social work into educational systems. From the origins of philanthropy to modern professionalization, social work has undergone significant changes, adapting to societal needs and improving its methods and approaches. Researching the historical development of social work in education allows for a better understanding of its evolution, achievements, and challenges faced by the profession today.

The aim of this study is a comprehensive analysis of the historical development of social work in education, from its philanthropic roots to its current stage of professionalization. The study aims to identify key stages and factors that influenced the transformation of social work in this field and to analyze the contribution of social workers to the development of educational systems. Specific tasks include examining historical sources, analyzing changes in approaches and methods of social work, and assessing the current state and prospects for the profession's development in the context of education.

The scientific novelty of the work lies in a comprehensive approach to studying the history of social work in education, which includes analyzing its philanthropic origins, gradual development of professional standards, and modern trends in professionalization. The research systematically identifies the key stages of social work development in education, reveals the relationship between socio-economic conditions and changes in social work approaches, and considers the impact of international trends on the development of social work in education in Ukraine and other countries.

The results of the study confirm that social work in the field of education has undergone a complex journey from philanthropic initiatives to full-fledged professional activity. It has been found that the key factors contributing to the professionalization of social work in this field were socio-economic changes, the development of educational systems, and international experience exchange. Modern social work in education is characterized by a high level of professionalization, a wide range of methods and approaches aimed at supporting pupils and students. The study also emphasizes the importance of further improving professional standards and training social workers for effective performance of their functions in the educational environment.

Key words: social work, education, social problems, psychological well-being, social adaptation.

Актуальність проблеми. Дослідження історичного розвитку соціальної роботи у сфері освіти, яке охоплює період від філантропії до професіоналізації, є вкрай актуальним з кількох причин. Це дослідження дозволяє зрозуміти, як історичні умови та соціальні зміни вплинули на формування сучасної системи соціальної роботи та як вони продовжують впливати на неї нині. З розвитком індустріалізації та урбанізації у XIX столітті з'явилися численні соціальні проблеми, такі як бідність, безробіття та погані умови життя. Це призвело до виникнення благодійних організацій, що прагнули вирішувати ці проблеми. Вивчення цих початкових етапів розвитку соціальної роботи допомагає зрозуміти коріння сучасних соціальних проблем і підходи до їх вирішення.

Роль релігійних та філантропічних організацій у розвитку соціальної роботи є ключовою. Ідеї Томаса Чалмерса про парафіяльну допомогу, яка передбачала участь місцевих громад у допомозі нужденним, підкреслюють важливість моральних та етичних засад у соціальній роботі. Цей підхід продовжує бути актуальним у сучасних програмах соціальної роботи, де враховуються культурні та контекстуальні особливості громад.

Професіоналізація соціальної роботи, яка розпочалася наприкінці XIX – на початку XX століття, мала значний вплив на розвиток цієї сфери. Перші освітні програми із соціальної роботи, започатковані у таких університетах, як Колумбійський та Чиказький, створили основу для сучасних стандартів освіти та практики у цій сфері. Це дослідження дозволяє зрозуміти, як освіта та професійні стандарти сприяли розвитку соціальної роботи як наукової дисципліни та професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує значні внески вчених та дослідників, які доклали зусиль до вивчення та розуміння еволюції соціальної роботи.

Мері Річмонд та її праця «Соціальна діагностика» (1917) стала основоположною у формуванні методів соціальної роботи. Вона розробила систематизований підхід до оцінки потреб клієнтів і планування індивідуальної допомоги, що стало ключовим елементом професіоналізації соціальної роботи.

Елізабет Пибоді також зробила значний внесок, заснувавши перший дитячий садок у США та пропагуючи ідеї ранньої освіти та соціального виховання дітей. Її робота підкреслила важливість раннього втручання у розвиток дитини, що стало основою для багатьох сучасних програм соціальної підтримки у сфері освіти.

Джейн Аддамс, відома своєю роботою у Халл-Хаусі, зіграла важливу роль у розвитку соціальної роботи як професії. Вона заснувала один із перших соціальних центрів, який надавав послуги іммігрантам, включаючи освіту та медичну допомогу. Її діяльність продемонструвала важливість комплексного підходу до вирішення соціальних проблем, поєднуючи освітні, медичні та соціальні аспекти.

Едді Ліндман у своїй праці «Смислова освіта для дорослих» (1926) акцентував увагу на освіті дорослих як інструменті соціальної роботи. Він підкреслив важливість навчання протягом усього життя та розвиток критичного мислення, що сприяє соціальній адаптації та інтеграції дорослих у суспільство.

Флоренс Келлі також внесла свій вклад, працюючи над реформами у сфері дитячої праці та умов праці жінок. Її зусилля сприяли створенню законодавчих ініціатив, які покращили умови праці та захист дітей, що стало важливою частиною соціальної роботи.

Франциска Дейнс у своїх дослідженнях розглядала взаємозв'язок між соціальною роботою та освітою у контексті соціальної справедливості. Вона підкреслювала важливість освіти як засобу подолання соціальної нерівності та забезпечення рівного доступу до можливостей для всіх верств населення.

Ці дослідники зробили значний внесок у розвиток соціальної роботи від її філантропічних витоків до сучасної професіоналізованої дисципліни, підкреслюючи важливість освіти, системного підходу та інтеграції різних аспектів соціального захисту. Їхні роботи продовжують впливати на теоретичні та практичні аспекти соціальної роботи нині.

Мета дослідження – комплексне вивчення еволюції соціальної роботи як професії з акцентом на її становлення у сфері освіти. Це дослідження спрямоване на аналіз початкових форм соціальної допомоги та благодійності, які заклали основи сучасної соціальної роботи, а також внесок релігійних та громадських організацій у підтримку нужденних та бідних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичний розвиток соціальної роботи у сфері освіти пройшов значний шлях від витоків філантропії до сучасної професіоналізації. На ранніх етапах філантропічні організації, такі як Асоціація поліпшення умов життя бідних та Дитячі допоміжні товариства, засновані у 1843 та 1853 роках, намагалися вирішувати соціальні проблеми, пов'язані з урбанізацією, бідністю та міграцією [9].

Перші структуровані форми соціальної роботи виникли наприкінці XIX століття з появою суспільств благодійної організації (COS), які прагнули реформувати розподіл публічної допомоги за допомогою наукових підходів [10]. У цей же час почали з'являтися перші навчальні програми із соціальної роботи, як, наприклад, у Колумбійському університеті в 1898 році, що поклало початок професіоналізації цієї галузі [8].

Значну роль у розвитку соціальної роботи відіграли так звані «поселення» (settlement houses), такі як відомий Халл-Хаус, заснований Джейн Аддамс у 1889 році. Ці установи надавали широкий спектр соціальних послуг і сприяли реформам у галузі охорони здоров'я, дитячої праці та соціального страхування [7; 10].

У XX столітті соціальна робота продовжувала розвиватися, набуваючи все більш професійного характеру. Наприклад, під час Великої депресії багато соціальних працівників брали участь у розробці та впровадженні програм соціальної допомоги, таких як Новий курс (New Deal) у США [8].

Історія соціальної роботи у сфері освіти є багатогранною та складною, зокрема, тому що вона розвивалася під впливом соціально-економічних змін та потреб суспільства. Від своїх філантропічних витоків до сучасної професіоналізації соціальна робота пройшла значний шлях, що включає численні досягнення та виклики [1–3].

Початкові форми соціальної роботи виникли в XIX столітті як відповідь на соціальні проблеми, спричинені індустріалізацією та урбанізацією. Благодійні організації, такі як Charity Organization Society (COS), прагнули вирішувати проблеми бідності та соціальної ізоляції через надання допомоги нужденним та розвиток «наукової благодійності» [6]. Цей період був визначений добровольчою діяльністю та філантропічними ініціативами, спрямованими на поліпшення умов життя бідних.

Релігійні організації відіграли значну роль у розвитку соціальної роботи. Томас Чалмерс, шотландський міністр та соціальний реформатор, підкреслював важливість місцевих громад у наданні допомоги нужденним, наголошуючи на ролі церкви та парафій у цьому процесі [6]. Його підхід сприяв формуванню ідеї про те, що соціальна робота повинна бути не лише матеріальною, а й моральною та духовною підтримкою.

На рубежі XIX–XX століть соціальна робота почала професіоналізуватися. Перші освітні програми із соціальної роботи, започатковані у таких університетах, як Колумбійський та Чиказький, створили основу для сучасних стандартів освіти та практики [5–6]. Ці програми надавали систематизовані знання та навички, необхідні для ефективної роботи з різними соціальними групами.

У XX столітті соціальна робота продовжувала розвиватися під впливом світових подій. Після Першої та Другої світових війн соціальні працівники активно залучалися до реабілітації солдатів та допомоги постраждалим від війни. Це призвело до розширення ролі соціальної роботи та введення нових методів і підходів до роботи з різними групами населення [5; 9].

Сучасна соціальна робота у сфері освіти характеризується високим рівнем професіоналізації та широким спектром методів і підходів. Вона включає підтримку учнів та студентів у їхньому психологічному благополуччі, академічному успіху та соціальній адаптації. Однак ця сфера також стикається з численними викликами, такими як адаптація до нових соціальних проблем, забезпечення рівного доступу до освіти та інтеграція нових технологій у освітній процес [4].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати дослідження підтверджують, що соціальна робота у сфері освіти пройшла складний шлях від філантропічних ініціатив до повноцінної професійної діяльності. Ключовими факторами, які сприяли професіоналізації соціальної роботи у цій сфері, були соціально-економічні зміни, розвиток освітніх систем та міжнародний обмін досвідом. Сучасна соціальна робота у сфері освіти характеризується високим рівнем професіоналізації, широким спектром методів та підходів, спрямованих на підтримку учнів та студентів. Дослідження також підкреслює важливість подальшого вдосконалення професійних стандартів та підготовки соціальних працівників для ефективного виконання їхніх функцій у освітньому середовищі.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз міжнародного досвіду, що дозволить зрозуміти, які підходи та практики є найбільш ефективними у різних соціально-економічних умовах. Важливим напрямом є дослідження впливу сучасних технологій на соціальну роботу у сфері освіти, включаючи використання цифрових інструментів для підтримки учнів та студентів.

Також варто приділити увагу аналізу програм підготовки соціальних працівників з акцентом на розвиток компетенцій, необхідних для роботи у сучасних освітніх системах. Інтердисциплінарний підхід до підтримки учнів та студентів, інтеграція соціальної роботи з іншими дисциплінами, такими як психологія, педагогіка та медицина, є ще одним перспективним напрямом досліджень.

Важливо також досліджувати вплив політичних та правових умов на розвиток соціальної роботи у сфері освіти, включаючи аналіз законодавчих ініціатив та їх вплив на практику. Такі дослідження допоможуть не лише поглибити розуміння історичного розвитку соціальної роботи у сфері освіти, але й визначити напрями для її подальшого вдосконалення та адаптації до сучасних викликів.

Література:

1. Длугопольська Т. Історія розвитку законодавства про соціальний захист населення: міжнародний аспект. URL: [http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/18122/1/Длугопольська Т..pdf](http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/18122/1/Длугопольська_Т..pdf).
2. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність : навчальний посібник. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2015. 180 с.
3. Соціальна робота як наука і навчальна дисципліна. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12083.html>.
4. Czarnecki P. The History of Social Work. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2158761.pdf>.
5. Explore Our Online Programs. URL: <https://online.simmons.edu/>.
6. History of social work. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_social_work.
7. Lynne M. Healy. The History of the Development of Social Work. URL: <https://academic.oup.com/book/26154/chapter-abstract/194234235?redirectedFrom=fulltext>.
8. Social work history. URL: <https://www.socialworkers.org/news/facts/social-work-history>.
9. The Evolution of Social Work: Historical Milestones. URL: <https://online.simmons.edu/blog/evolution-social-work-historical-milestones/>.
10. The history of social work in the United States. URL: <https://uta.pressbooks.pub/introsocialwork/chapter/the-history-of-social-work-in-the-united-states/>.

References:

1. Dlugopol's'ka, T. Istorija rozvytku zakonodavstva pro social'nyj zahyst naselennja: mizhnarodnyj aspekt [History of the Development of Legislation on Social Protection of the Population: International Aspect]. Retrieved from: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/18122/1/Dlugopol's'kaT..pdf> [in Ukrainian].
2. Ohrimenko, O.O., & Ivanova, T.V. (2015). Social'na vidpovidal'nist': navchalnyi posibnyk [Social Responsibility: Textbook]. Natsional'nyj tehnicnyj universytet Ukrai'ny «Kyj'vs'kyj politehnicnyj instytut». 180 s. [in Ukrainian].
3. Social'na robota jak nauka i navchal'na dyscyplina [Social Work as a Science and an Academic Discipline]. Retrieved from: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12083.html> [in Ukrainian].
4. Czarnecki P. The History of Social Work. Retrieved from: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2158761.pdf> [in Polish].
5. Explore Our Online Programs. Retrieved from: <https://online.simmons.edu/> [in English].
6. History of social work. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_social_work [in English].
7. Lynne M. Healy. The History of the Development of Social Work. Retrieved from: <https://academic.oup.com/book/26154/chapter-abstract/194234235?redirectedFrom=fulltext> [in English].
8. Social work history. Retrieved from: <https://www.socialworkers.org/news/facts/social-work-history> [in English].
9. The Evolution of Social Work: Historical Milestones. Retrieved from: <https://online.simmons.edu/blog/evolution-social-work-historical-milestones/> [in English].
10. The history of social work in the United States. Retrieved from: <https://uta.pressbooks.pub/introsocialwork/chapter/the-history-of-social-work-in-the-united-states/> [in English].

УДК 364-786-053.2-056.24:353

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-8>

Жанна Василівна ПЕТРОЧКО,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
E-mail: z.petrochko@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4413-1243

Ганна Іванівна СЛОЗАНСЬКА,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
E-mail: annaslozanska@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8394-4925

Ірина Петрівна КРИНИЦЬКА,
кандидатка соціологічних наук,
в.о. завідувача кафедри педагогіки та соціальної роботи,
ЗВО «Український католицький університет»
E-mail: krynytska@ucu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1605-4279

ПОТРЕБА ТА ПРІОРИТЕТИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

У статті акцентовано на проблемі розвитку реабілітаційних послуг для дітей з інвалідністю та їхніх сімей. Визначено актуальність проблеми з урахуванням стратегічних нормативно-правових орієнтирів. Мета дослідження – проаналізувати потребу та пріоритетність надання соціально-реабілітаційних послуг дітям з інвалідністю та їхнім сім'ям на рівні територіальної громади у сучасних умовах. У статті представлено результати експертного інтерв'ю з фахівцями з Львівської, Тернопільської та Черкаської областей. Попри позитивні зрушення у процесі розвитку соціально-реабілітаційних послуг для дітей з інвалідністю, встановлено існування низки проблем. Серед викликів – низький рівень міжсекторної та міждисциплінарної взаємодії у процесі інформування населення про реабілітаційні послуги, відсутність картування таких послуг. На думку фахівців-експертів, найбільше потребують реабілітаційних послуг діти з порушенням опорно-рухового апарату, ДЦП, діти з вадами зору, слуху, із синдромом Дауна, різними розладами аутичного спектра, інтелектуальними порушеннями. Фахівці усвідомлюють сутність та значення соціально-реабілітаційних послуг. Встановлено, що на рівні територіальної громади наявна гостра потреба в таких послугах, як: послуга раннього втручання, послуга підтриманого проживання, транспортні послуги, послуга соціально-побутового орієнтування, супровід під час інклюзивного навчання, послуга денного догляду, переклад жестовою мовою, послуга персонального асистента. Пріоритетними та обов'язковими для впровадження мають бути послуги раннього втручання і денного догляду; серед інших першочергових послуг – підтримане проживання, транспортні послуги, супровід під час інклюзивного навчання і соціально-побутове орієнтування.

***Ключові слова:** соціальна реабілітація, соціальна послуга, міждисциплінарна взаємодія, соціально-реабілітаційні послуги, дитина з інвалідністю, територіальна громада.*

Zhanna Vasylivna PETROCHKO,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work,
Boris Grinchenko Kyiv Metropolitan University
E-mail: z.petrochko@kubg.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4413-1243

Hanna Ivanivna SLOZANSKA,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Special and Inclusive Education,
Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University
E-mail: annaslozanska@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8394-4925

Iryna Petrivna KRYNYTSKA,
Candidate of Sociological Sciences,
Head of the Department of Pedagogy and Social Work,
HEI "Ukrainian Catholic University"
E-mail: krynytska@ucu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-1605-4279

THE NEED AND PRIORITIES OF THE PROVISION OF SOCIAL REHABILITATION SERVICES FOR CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE TERRITORIAL COMMUNITY

The article focuses on the problem of development of rehabilitation services for children with disabilities and their families. The relevance of the problem is determined, taking into account strategic regulatory and legal guidelines. The purpose of the study: to analyze the need and priority of providing social rehabilitation services to children with disabilities and their families at the level of the territorial community in modern conditions. The article presents the results of an expert interview with specialists from the Lviv, Ternopil, and Cherkasy regions. Despite positive developments in the development of rehabilitation services for children with disabilities, a number of problems have been identified. Among the challenges: a low level of intersectoral and interdisciplinary interaction in the process of informing the population about rehabilitation services, lack of mapping of such services. According to experts, children with musculoskeletal disorders, cerebral palsy, children with vision and hearing impairments, Down syndrome, various disorders of the autistic spectrum, and intellectual disabilities are most in need of rehabilitation services. Specialists are aware of the essence and importance of social rehabilitation services. It has been established that at the level of the territorial community there is an acute need for such services as: early intervention service, supported accommodation service, transport services, social and household orientation service, support during inclusive education, day care service, sign language translation, personal assistant service. Early intervention and day care services should be prioritized for implementation; among other priority services are supported accommodation, transport services, support during inclusive education and social and household guidance.

Key words: social rehabilitation, social service, interdisciplinary interaction, social rehabilitation services, child with disabilities, territorial community.

Актуальність проблеми. Не перший рік в Україні порушується питання розвитку соціальних послуг для дітей з інвалідністю та їхніх сімей. Час суспільних викликів і випробувань, період повномасштабної війни загострив цю проблему. Однак, попри нормативно-правові, політичні та соціально-економічні зусилля, ми маємо все ще недостатній рівень забезпечення дітей з інвалідністю реабілітаційними послугами відповідно до їхніх потреб, а також загалом низький рівень соціального захисту сімей, де виховуються чи проживають особи з інвалідністю.

Загальнодержавними нормативно-концептуальними маяками розвитку соціальних послуг для дітей з інвалідністю та їхніх сімей є План пріоритетних дій Уряду на 2024 рік і Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України на 2022 бюджетний рік та два бюджетні періоди, що настають за плановим (2023–2024 рр.). Зокрема, серед цілей і завдань до 2024 року виокремлено: впровадження системи раннього втручання для дітей з порушеннями розвитку; завершення розроблення соціальних стандартів; підвищення рівня охоплення реабілітаційними послугами осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю; підвищення рівня ефективності механізмів забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації тощо. Серед механізмів дій для досягнення зазначених цілей – забезпечення надання реабілітаційних послуг особам з інвалідністю та дітям з інвалідністю; посилення соціального захисту прав недієздатних та обмежено дієздатних осіб з інвалідністю; вивчення можливості впровадження в національне законодавство моделі підтриманого прийняття рішень; забезпечення дієвого механізму реалізації інституту помічника дієздатної фізичної особи; розвиток державних реабілітаційних установ для осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю; нормативно-правове врегулювання

питання запровадження інституційної підтримки громадських об'єднань осіб з інвалідністю [12].

Про надання реабілітаційних послуг, у т. ч. дітям з інвалідністю, в установах і закладах системи реабілітації осіб з інвалідністю, а також у разі потреби за місцем проживання дитини йдеться у статті 25 Закону «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». Окрім цього, стаття 37 цього Закону пояснює, що соціальна реабілітація (абілітація) передбачає навчання дитини з інвалідністю основних соціальних навичок (особиста гігієна, самообслуговування, пересування, спілкування тощо), пристосування побутових умов до потреб дитини з інвалідністю, педагогічну корекцію для дітей з інвалідністю з метою вироблення та підтримання стереотипів безпечної поведінки, опанування навичок захисту власних прав та інтересів, самоаналізу та отримання навичок позитивного сприйняття себе та оточуючих, навичок спілкування тощо [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальної реабілітації [6], захисту і соціальної підтримки дітей з інвалідністю вивчається низкою дослідників. Зокрема, різні аспекти соціальної та соціально-педагогічної роботи з дітьми з інвалідністю, їхніми сім'ями, специфіку надання інтегрованих, соціально-педагогічних послуг таким дітям у різних інституціях та соціальних середовищах досліджували: О. Виноградова, Т. Кочубей, Н. Левченко, О. Денисюк, Т. Чечко, О. Чуйко, А. Ревть, Л. Остролуцька, І. Сидорчук, С. Сапіга, Т. Спіріна та інші.

У ракурсі особливої уваги низки дослідників перебуває проблема надання соціальних послуг особам з інвалідністю. Так, питання використання інтернет-технологій для розвитку соціальних послуг у громаді порушує у своїй статті О. Байдарова [1]; модель надання інтегрованих соціальних послуг дітям з інвалідністю вибудовує О. Виноградова [3]; важливість психологічного супроводу і забезпечення доступності послуг для сімей, які виховують дітей з інвалідністю, доводить О. Столярчук [11]; особливості впровадження послуги тимчасового перепочинку для дорослих розкриває О. Балухтіна [2].

В останніх публікаціях дослідники Ж. Петрочко, Г. Слезанська, Н. Горішна, О. Столярчук визначають і характеризують виклики створення і розвитку соціальної послуги денного догляду дітей з інвалідністю [5]. Своєю чергою Р. Горчинський, Т. Лях, В. Петрович окреслюють зміст та сутність діяльності за послугою «догляд вдома». Зокрема, автори акцентують, що послуга догляд вдома – інструмент деінституціалізації соціального обслуговування вразливих категорій населення: «Надання послуги догляду саме вдома, за звичним для отримувача місцем перебування, створює умови для недопущення інституціалізації конкретного отримувача і сприяє забезпеченню його основоположних прав, а також виявленню турботи та піклування й мінімізації наслідків складних життєвих обставин» [4, с. 17].

Беручи до уваги наявні науково-практичні здобутки, на нашу думку, на часі подальше вивчення особливостей надання і розвитку соціальних послуг дітям з інвалідністю та їхнім сім'ям, а також аналіз кращого досвіду впровадження таких послуг.

Мета дослідження – проаналізувати потребу та пріоритетність надання соціально-реабілітаційних послуг дітям з інвалідністю та їхнім сім'ям на рівні територіальної громади у сучасних умовах.

У статті використано низку методів: теоретичні (аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення); аналіз нормативних документів з теми дослідження; вивчення вітчизняного досвіду практичної професійної роботи з дітьми з інвалідністю та їхніми сім'ями; метод експертного інтерв'ю; метод професійної рефлексії.

Представлено результати експертного інтерв'ю з фахівцями з трьох областей: Львівська область (Щирецька, Львівська міська, Зимноводівська територіальні громади), Тернопільська область (Тернопільська міська, Вишнівецька територіальні громади), Черкаська область (Уманська міська громада). Зокрема, інтерв'юювано працівників обласного і місцевих центрів надання соціальних послуг, працівників Центру реабілітаційних та соціальних послуг «Джерело», центрів комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю «Пролісок» і «Без обмежень», фахівців міжнародного благодійного фонду «Карітас». Результати інтерв'ю з надавачами соціальних послуг подано у вигляді цитат для аргументування висновків автора статті.

Дослідницькі питання, які висвітлені у статті: В який спосіб фахівці отримують інформацію про дітей з інвалідністю в громаді? Чи наявні у громаді реабілітаційні послуги для дітей з інва-

лідністю та їхніх сімей? Які саме послуги? Хто надає ці послуги у громаді? Чи існує карта установ/інституцій, які надають реабілітаційні послуги? Як фахівці розуміють соціально-реабілітаційні послуги? Які категорії дітей з інвалідністю потребують соціально-реабілітаційних послуг першочергово? Які соціально-реабілітаційні послуги для дітей з інвалідністю зараз є найбільш затребувані у громаді?

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до чинного законодавства за надання реабілітаційних послуг дітям з інвалідністю на базі реабілітаційних закладів відповідають виконавчі органи сільських, селищних, міських рад. Для забезпечення дитини реабілітаційними послугами один з її батьків чи її законний представник подає до відповідних структурних підрозділів з питань соціального захисту населення, до уповноважених посадових осіб виконавчого органу сільської, селищної, міської ради відповідної територіальної громади та адміністраторів центру надання адміністративних послуг за місцем реєстрації або фактичним місцем проживання дитини заяву про направлення її до реабілітаційної установи за формою, затвердженою Мінсоцполітики. Подати заяву на отримання послуги заявник може й особисто шляхом відправлення документів поштою (рекомендованим листом). Першочергово реабілітаційними послугами забезпечуються відповідно до поданих заяв діти, які не були забезпечені ними в попередньому бюджетному році внаслідок відсутності бюджетних коштів або у зв'язку з довготривалою хворобою дитини.

У 2024 році для забезпечення швидкого доступу до соціальних послуг запрацював Електронний кабінет соціальних послуг Міністерства соціальної політики України. Так, у розділі «Громадянам» Електронного кабінету наведений перелік можливих соціальних послуг. Кожну з таких послуг можна отримати онлайн або офлайн. У кабінеті можна не лише замовити послугу, сформувавши витяг, але й оцінити якість її надання. Також наведений алгоритм дій, які потрібно виконати після подачі заяви, представлені відповіді на часті запитання, що виникають у користувачів, подано інформації з нормативно-правової бази. Зручним є те, що передбачена подача швидкого звернення про себе або іншу особу, якщо є ознаки перебування у складних життєвих обставинах, яка не потребує підписання КЕП. Наприклад, подання заяви для надання послуги «Супровід під час інклюзивного навчання» триває приблизно 15 хв. (<https://elcab.ioc.gov.ua/services/incl-nav>).

Послуги можуть надаватися як державними, так і неурядовими організаціями. Зокрема, цілий спектр реабілітаційних послуг мають центри комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю. Наприклад, у Центрі комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю «Пролісок» управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради надаються послуги дітям з інвалідністю від народження до 18 років та дітям до 3 років, які мають ризик отримати інвалідність. Зі слів опитаного фахівця-експерта: «Пролісок» надає такі послуги, як: денний догляд (у центрі функціонують різновікові групи, в яких здійснюється реабілітація дітей в умовах денного відвідування. Групи сформовані з дітей з важкими психічними вадами, дітей з ДЦП, розладами аутичного спектра, із синдромом Дауна); фізична реабілітація (працює відділення фізіотерапевтичних та водних процедур, де діти з інвалідністю отримують теплові, водні та електропроцедури, масаж, займаються лікувальною фізкультурою, в тому числі із застосуванням тренажерів); психолого-педагогічна реабілітація, що включає у себе заняття з психологом та корекційні заняття з логопедом; соціально-побутова реабілітація, яка спрямована на засвоєння дітьми навичок самообслуговування, досягнення самостійності в побуті; культурно-спортивна реабілітація; фізкультурно-спортивна реабілітація (з дітьми працює інструктор фізичної культури і спорту, який залучає осіб з інвалідністю до занять спорту – організовує спортивні змагання та спартакіади, проводить тренування з настільного тенісу та є керівником реабілітаційно-спортивного клубу «Умань»).

Потужний досвід надання послуг різного типу мають громадські організації (наприклад, «Родина», «Сонячний промінь», «Даун-синдром», «Дитина», «Відповідальні громадяни», «Майора», «Райдуга», «Коло сім'ї», «Родина 4.5.0», Київська спілка самаритян, Коаліція людей з порушенням інтелекту, Червоний хрест, «Їжачок», «Життя без обмежень», «Золотий ключик», «Бєбіко», «Карітас» та інші). Проте, на жаль, чіткої, системної взаємодії між організаціями ще немає.

На думку опитаних фахівців-експертів, першочергово потребують реабілітаційних послуг діти *від 2 до 12 років* з порушенням опорно-рухового апарату, ДЦП, діти з вадами зору, слуху, із синдромом Дауна, різними розладами аутичного спектра, інтелектуальними порушеннями.

Інформацію про дітей з інвалідністю, які потребують реабілітаційних послуг, фахівці отримують від медичних закладів, сімейних лікарів, служби у справах дітей, відділів освіти, відділів/управлінь соціального захисту. Водночас, зі слів фахівців, дуже частими є самозвернення батьків. *«Найбільш дієвий спосіб передачі інформації про соціальні послуги – це передача інформації від батьків до батьків – чи в лікарні разом лежали, чи в батьківських групах Viber чи Facebook спілкувалися»*. Окрім цього, фахівці зазначили, що інформацію про реабілітаційні послуги батьки дітей з інвалідністю можуть отримати у церкві *«Також звертаються через парафіяльних священників. Якщо у парафії є сім'ї з дітьми з інвалідністю, священники скеровують їх до нас»*). Водночас самі фахівці нарікають на відсутність у громадах: традицій між-дисциплінарної взаємодії; алгоритмів і механізмів поширення різними суб'єктами інформації, як замовити і отримати реабілітаційні послуги, про інституції/установи/громадські організації, які їх надають *«На жаль, не скажу, що хтось з батьків говорив, що інформацію їм надали, наприклад, в управлінні соціального захисту при оформленні інвалідності. Трохи частіше є скерування від лікарів. Але основний канал – передача інформації у батьківських групах»*).

На часі питання картування, візуалізації, популяризації реабілітаційних послуг на різних рівнях *«Думаю, карта послуг для дітей з інвалідністю та їхніх батьків пасувала б не тільки для однієї громади, але й для цілої України, щоб люди орієнтувалися»*). Однак, як не прикро, але традиція картування таких послуг ще не склалася в усіх територіальних громадах *«Картування соціальних послуг в громаді немає. Батьки самі шукають такі послуги»; «Картування установ, організацій, які надують реабілітаційні послуги у громаді, немає. Я сама лікар, беру участь у дуже багатьох конференціях, та не чую, щоби це оголошувалося як важливе. Є надія на те, що лікарі десь скерують, принаймні, до фахівця раннього втручання чи реабілітаційного медичного якогось центру, а там уже люди, які працюють у реабілітації, запитують, чи ви були в ІРЦ»*).

У світлі розвитку реабілітаційних послуг усе більше уваги дослідників і практиків привертає необхідність виокремлення саме *соціально-реабілітаційних послуг*. До таких послуг можна зарахувати: раннє втручання, соціально-побутове орієнтування, денний догляд, стаціонарний догляд, догляд вдома, підтримане проживання, соціальна реабілітація для дітей з інтелектуальними та ментальними порушеннями, супровід під час інклюзивного навчання, персональний асистент, переклад жестовою мовою, прокат засобів реабілітації, транспортні послуги.

У чому відмінність реабілітаційних послуг від соціально-реабілітаційних? Цікаво було проаналізувати, що про це думають фахівці, залучені до дослідження. За підсумками інтерв'ю можна констатувати, що фахівці загалом усвідомлюють зміст соціально-реабілітаційних послуг. Зокрема, було зазначено: *«Реабілітаційні послуги передбачають роботу із тими вадами, які є у дитини, а соціально-реабілітаційні передбачають надання моральної, психологічної, педагогічної, ментальної підтримки: це робота із сім'єю на повернення дитини у соціум, робота з дитиною, щоб вона вміла у побуті користуватися всіма речами з метою адаптації до суспільного життя»; «Соціально-реабілітаційні послуги – це ніби відновлення соціального статусу дитини чи особи з інвалідністю, щоб вона могла краще орієнтуватися в родинно-побутовій ситуації»; «Уся реабілітація має бути скерована на соціальний складник»; «Соціальна реабілітація – це більше адаптація, розвиток соціальних навичок, підготовка дитини до інтеграції у суспільство, а також до освітнього процесу»*.

Необхідність упровадження і розвитку соціально-реабілітаційних послуг має зумовлюватися насамперед потребами дітей з інвалідністю і їхніх батьків. Так, варто брати до уваги, що загальною і першочерговою для всіх сімей, де є дитина з інвалідністю, є проблема прийняття інвалідності дитини (батьки неодноразово проводять повторну діагностику, шукають спеціалістів, які дадуть інший прогноз стосовно дитини чи поставлять їй інший діагноз). Саме тому насамперед зусилля фахівців мають бути спрямовані на те, щоб батьки знайшли ресурси усвідомити стан дитини і належно функціонувати після прийняття її інвалідності. Надалі, після прийняття інвалідності, всі батьки прагнуть допомогти дитині у розвитку і соціалізації. Вони, як правило, відкриті до спілкування зі спеціалістами як державних, так і неурядових організацій і на цьому

етапі розраховують на партнерські стосунки з фахівцями на засадах рівності, довіри, взаємовідповідальності. Особливо затребуваною для батьків, які виховують дитину з інвалідністю, є комунікація з вузькопрофільними спеціалістами (ерготерапевтом, логопедом, неврологом, дефектологом, реабілітологом, дитячим психологом, арт-терапевтом та іншими фахівцями).

З урахуванням сучасних умов на рівні громади для дітей з інвалідністю та їхніх сімей, на нашу думку, без особливих труднощів і бар'єрів можуть бути створені: побутові послуги (прибирання подвір'я, обрізка дерев, вивезення сміття, заготівля дров, ремонт у будинку); послуги із забезпечення дитини додатковим реабілітаційним обладнанням (стілець, ходунки, крісла колісні); групи взаємопідтримки батьків, які виховують дитину з інвалідністю. Окрім цього, у громаді дитині з інвалідністю має бути створена можливість відвідувати заклади позашкільної освіти, клуби спілкування та інші дитячі об'єднання, надана послуга асистента дитини під час навчання (супровід під час інклюзивного навчання).

Результати експертного опитування, згідно із дослідницькими питаннями, поданими у статті вище, дозволили уточнити, які соціально-реабілітаційні послуги найбільше затребувані у сучасних умовах. На думку опитаних фахівців-експертів, які безпосередньо працюють з дітьми з інвалідністю та їхніми батьками, на рівні територіальної громади *насамперед мають бути створені*: послуга раннього втручання (*«Виявлення відхилень у розвитку у ранньому віці дозволяє запобігти появі обмежень як під час функціонування сім'ї, так і соціального розвитку дитини»*); послуга підтриманого проживання; транспортні послуги; послуга соціально-побутового орієнтування (*«Особливо потребують такої послуги діти з аутизмом, синдромом Дауна, із вадами зору, слуху»*); супровід під час інклюзивного навчання; послуга денного догляду (*«Найперше у батьків є потреба просто виговоритись, познайомитись з іншими, у кого схожі проблеми, поспілкуватись з психологом. Просто забрати дитину, вивільнити якийсь час, щоб батьки могли зайнятися своїми справами»*); переклад жестовою мовою. Окрім зазначеного, окремими фахівцями називалися послуги персонального асистента і стаціонарний догляд.

На запитання «Назвіть три соціально-реабілітаційні послуги, які мають обов'язково бути в громаді» опитані найчастіше відповідали: раннє втручання і денний догляд. Трохи менше виборів мали такі послуги, як: супровід під час інклюзивного навчання, транспортні послуги та підтримане проживання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз стану та потреби надання соціально-реабілітаційних послуг дітям з інвалідністю та їхнім сім'ям на рівні територіальної громади у сучасних умовах дозволяє зробити висновок, що досліджувана проблема є надзвичайно актуальною. Її затребуваність зумовлена нормативно-правовими вимогами, завданнями й викликами часу. Незважаючи на покращення умов замовлення необхідної соціальної послуги, наявні гострі проблеми з міждисциплінарною взаємодією у процесі інформування населення про реабілітаційні послуги, картування таких послуг. На думку фахівців-експертів, найбільше потребують реабілітаційних послуг діти з порушенням опорно-рухового апарату, ДЦП, діти з вадами зору, слуху, із синдромом Дауна, різними розладами аутичного спектра, інтелектуальними порушеннями. Фахівці усвідомлюють сутність та значення соціально-реабілітаційних послуг. Відповідно до переконань фахівців-практиків на рівні територіальної громади наявна потреба в таких послугах, як: послуга раннього втручання, послуга підтриманого проживання, транспортні послуги, послуга соціально-побутового орієнтування, супровід під час інклюзивного навчання, послуга денного догляду, переклад жестовою мовою, персонального асистента тощо. Опитані одностайні у думці, що обов'язково у громаді мають бути впроваджені послуги раннього втручання і денного догляду; серед інших пріоритетних послуг – підтримане проживання, транспортні послуги, супровід під час інклюзивного навчання і соціально-побутове орієнтування.

Перспективами подальших досліджень є вивчення викликів і перешкод упровадження соціально-реабілітаційних послуг, аби мінімізувати об'єктивні і суб'єктивні труднощі на перших етапах розвитку таких послуг у викликах часу.

У статті представлено напрацювання виконавців проекту, що фінансується Національним фондом досліджень України на тему «Дослідження розвитку соціально-реабілітаційних послуг для дітей з інвалідністю та їх сімей на рівні територіальних громад у воєнний та повоєнний періоди» (реєстраційний номер № 2022.01/0166).

Література:

1. Байдарова О., Лаврент'єв Д. Використання інтернет-технологій для розвитку соціальних послуг у громаді для дітей з інвалідністю та їх сімей. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2018. № 2(4). С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/4-1/1>.
2. Балухтіна О.М. Теоретичні та практичні аспекти впровадження соціальної послуги «тимчасовий відпочинок» для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. Вип. 90. С. 14–19.
3. Виноградова О.В. Інтегровані соціальні послуги як напрям соціалізації дітей з інвалідністю в громаді. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 79. Т. 1. С. 73–76. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.79.1.14>.
4. Горчинський Р., Лях Т., Петрович В. Соціальна послуга догляду вдома як інструмент деінституціалізації соціального обслуговування. *Ввічливість. Humanitas*, 2022. № 5. С. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.5.2>.
5. Петрочко Ж., Слозанська Г., Горішна Н., Столярчук О. Виклики створення і розвитку соціальної послуги денного догляду дітей з інвалідністю. *Ввічливість. Humanitas*, 2023. № 5. С. 67–77. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.5.10>.
6. Петрочко Ж., Спіріна Т. Соціальна реабілітація. *Енциклопедія освіти : енциклопедія / ред. В. Кремень. 2-ге вид. Київ, 2021. С. 942–943.*
7. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України (зі змінами № 2980-IX від 20.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення: 01.07.2024).
8. Сапіга С., Остролуцька Л. Особливості надання соціальних послуг людям з інвалідністю. *Ввічливість. Humanitas*, 2023. № 3. С. 115–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.14>.
9. Спіріна Т.П., Лунь К.О. Надання інтегрованих соціальних послуг в Україні: міждисциплінарний підхід. *Інноваційна педагогіка*, 2021. Вип. 40. С. 215–218. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/40.45>.
10. Спіріна Т., Дорофіна М. Соціальна робота з сім'ями, які виховують дитину з інвалідністю у територіальній громаді. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 2. С. 151–156. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.22>.
11. Столярчук О. Доступність послуг для сімей, які виховують дітей з аутизмом, як мета соціальної роботи. *Social Work and Education*. 2020. Вип. 7, № 3. С. 289–303. DOI: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.20.3.4>.
12. Стратегічний план діяльності Міністерства соціальної політики України на 2022 бюджетний рік та два бюджетні періоди, що настають за плановим (2023–2024) : Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.02.2022 № 90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0090739-22#Text> (дата звернення: 28.06.2024).

References:

1. Baidarova O., & Lavrentiev D. (2018). Vykorystannia internet-tekhnologii dlia rozvytku sotsialnykh posluh u hromadi dlia ditei z invalidnistiu ta yikh simei [The use of Internet technologies for the development of social services in the community for children with disabilities and their families]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsialna robota*, 2(4), pp. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/4-1/1> [in Ukrainian].
2. Balukhtina, O.M. (2022). Teoretychni ta praktychni aspekty vprovadzhennia sotsialnoi posluhy «tymchasovyi vidpochynok» dlia batkiv abo osib, yaki yikh zaminiuiut, shcho zdiisniuiut dohliad za ditmy z invalidnistiu [Theoretical and practical aspects of the introduction of the social service “temporary rest” for parents or persons who replace them, who take care of children with disabilities]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii: Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy*, 90, pp. 14–19 [in Ukrainian].
3. Vynogradova, O.V. (2021). Intehrovani sotsialni posluhy yak napriam sotsializatsii ditei z invalidnistiu v hromadi [Integrated social services as a direction of socialization of children with disabilities in the community]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 5: Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy*, 79(1), pp. 73–76. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.79.1.14> [in Ukrainian].
4. Horchynskiy, R., Liakh, T., & Petrovych, V. (2022). Sotsial'na posluha dohlyadu vdoma yak instrument deinstyutualizatsiyi sotsial'noho obsluhovuvannya hromadyan [Social service for home care as a tool for the deinstitutionalization of social service]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, pp. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.5.2> [in Ukrainian].
5. Petrochko, Zh., Slozanska, H., Horishna, N., & Stolyaryk, O. (2023). Vykyky stvorennia i rozvytku sotsialnoi posluhy dennoho dohlyadu ditei z invalidnistiu [Challenges of creating and developing a social service of day care for children with disabilities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, pp. 67–77. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.5.10> [in Ukrainian].

6. Petrochko, Zh., & Spirina, T. (2021). Sotsialna rehabilitatsiia [Social rehabilitation]. *Entsyklopediia osvity*. 2-he vyd. Kyiv, pp. 942–943 [in Ukrainian].
7. Pro rehabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini [About the rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine]: Zakon Ukrainy (zi zminamy № 2980-IX vid 20.03.2023). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> [in Ukrainian].
8. Sapiha, S., & Ostrolutska, L. (2023). Osoblyvosti nadannia sotsialnykh posluh liudiam z invalidnistiu [Features of providing social services to people with disabilities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, pp. 115–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.14> [in Ukrainian].
9. Spirina, T.P., & Lun', K.O. (2021). Nadannya intehrovanykh sotsial'nykh posluh v Ukrayini: mizhdyst-syplinarnyy pidkhid. *Innovatsiyna pedahohika: naukovyy zhurnal*. Vyp. 40. Pp. 215–218. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/40.45> [in Ukrainian].
10. Spirina, T., & Dorofina, M. (2023). Sotsial'na robota z sim'yamy, yaki vykhovuyut' dytynu z invalidnistyu v terytorial'niy hromadi [Social work with families raising a child with a disability in the local community]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, pp. 151–156. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.22> [in Ukrainian].
11. Stliarchuk, O. (2020). Dostupnist posluh dlia simey, yaki vykhovuiut ditey z autyzmom, yak meta sotsialnoi roboty [Availability of services for families raising children with autism as a goal of social work]. *Social Work and Education*, 7(3), pp. 289–303. DOI: 10.25128/2520-6230.20.3.4 [in Ukrainian].
12. Stratehichniy plan diialnosti Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy na 2022 biudzhetni rik ta dva biudzhetni periody, sheho nastaiut za planovym (2023–2024) [Strategic activity plan of the Ministry of Social Policy of Ukraine for the 2022 budget year and the two upcoming budget periods (2023–2024)]. Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 11.02.2022 № 90. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0090739-22#Text> [in Ukrainian].

УДК 004.9:378.147

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-9>

Олександр Володимирович ШЕВЧУК,

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри цифрових, освітніх та соціо-економічних технологій,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: evruka@i.ua
ORCID: 0000-0002-0557-2994

Руслана Володимирівна СЕМЕНИШЕНА,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри технічного сервісу і загальнотехнічних дисциплін,
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
E-mail: alexrusl@ukr.net
ORCID: 0000-0002-2969-3635

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ІНКЛЮЗИВНУ ОСВІТУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Цифрові технології стали невід'ємною частиною сучасного освітнього процесу, даючи нові можливості для підтримки інклюзивної освіти. Вони здатні забезпечити доступ до навчальних матеріалів для всіх студентів, включаючи тих, хто має фізичні, когнітивні або сенсорні обмеження. Проте їх впровадження супроводжується низкою викликів, які потребують детального аналізу.

Мета роботи – аналіз впливу цифрових технологій на інклюзивну освіту, визначення ключових викликів та перспектив їх використання для створення більш доступного та ефективного навчального середовища для студентів з особливими освітніми потребами.

Наукова новизна роботи полягає у всебічному аналізі сучасних цифрових технологій у контексті інклюзивної освіти, зокрема, у виявленні переваг та недоліків їх використання. Вперше систематизовано виклики, з якими стикаються освітні заклади у разі впровадження цифрових інструментів, та запропоновано шляхи їх подолання. Особливу увагу приділено вивченню перспектив використання штучного інтелекту, доповненої реальності та інших інноваційних технологій у навчанні студентів з особливими потребами.

Впровадження цифрових технологій в інклюзивну освіту відкриває нові можливості для покращення доступу до знань і підвищення якості освіти для студентів з особливими потребами. Основними викликами є технічні обмеження, необхідність у відповідному навчанні педагогів, а також потреба у створенні інклюзивного контенту. Для подолання цих перешкод важливо забезпечити систематичну підтримку та співпрацю між розробниками технологій, педагогами та студентами. Перспективи включають розвиток індивідуалізованих навчальних програм, адаптивних платформ та інтерактивних інструментів, які можуть значно підвищити ефективність інклюзивного навчання.

***Ключові слова:** цифрові технології, інклюзивна освіта, штучний інтелект, доповнена реальність, навчальні платформи, адаптивний контент, соціальна інтеграція.*

Oleksandr Volodymyrovych SHEVCHUK,

Candidate of Pedagogical Sciences,
Lecturer at the Department of Digital,
Educational, and Socio-Economic Technologies,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: evruka@i.ua
ORCID: 0000-0002-0557-2994

Ruslana Volodymyrivna SEMENYSHENA,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Technical Service and General Technical Disciplines,
Higher Education Institution “Podillia State University”
E-mail: alexrusl@ukr.net
ORCID: 0000-0002-2969-3635

THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON INCLUSIVE EDUCATION: CHALLENGES AND PROSPECTS

Digital technologies have become an integral part of the modern educational process, providing new opportunities to support inclusive education. They can provide access to educational materials for all students, including those with physical, cognitive, or sensory disabilities. However, their implementation is accompanied by a number of challenges that require detailed analysis.

The purpose of this research is to analyze the impact of digital technologies on inclusive education, identify key challenges, and explore prospects for their use in creating a more accessible and effective learning environment for students with special educational needs.

The scientific novelty of this work lies in a comprehensive analysis of modern digital technologies in the context of inclusive education, particularly in identifying the advantages and disadvantages of their use. For the first time, the challenges faced by educational institutions in implementing digital tools are systematized, and ways to overcome them are proposed. Special attention is paid to studying the prospects for using artificial intelligence, augmented reality, and other innovative technologies in the education of students with special needs.

The implementation of digital technologies in inclusive education opens up new opportunities for improving access to knowledge and enhancing the quality of education for students with special needs. The main challenges include technical limitations, the need for appropriate teacher training, and the necessity to create inclusive content. To overcome these obstacles, it is important to ensure systematic support and collaboration between technology developers, educators, and students. Prospects include the development of individualized learning programs, adaptive platforms, and interactive tools that can significantly enhance the effectiveness of inclusive learning.

Key words: *digital technologies, inclusive education, artificial intelligence, augmented reality, learning platforms, adaptive content, social integration.*

Актуальність проблеми. Сучасний світ зазнає швидкого розвитку цифрових технологій, які все більше впливають на всі сфери суспільного життя, включаючи освіту. У цьому контексті інклюзивна освіта, яка спрямована на забезпечення рівних можливостей для всіх студентів незалежно від їхніх фізичних, когнітивних або сенсорних обмежень, стає ще більш актуальною. Цифрові технології можуть суттєво покращити доступність освітніх ресурсів, адаптуючи навчальні матеріали під індивідуальні потреби кожного студента та створюючи інклюзивне навчальне середовище.

Однак впровадження цифрових технологій у систему інклюзивної освіти супроводжується низкою викликів, серед яких – технічні обмеження, недостатня підготовка педагогів до використання новітніх технологій, відсутність адаптивного контенту та ресурсів. Ці проблеми потребують комплексного підходу та координації зусиль між освітніми установами, розробниками технологій, педагогами та громадськими організаціями.

Вивчення впливу цифрових технологій на інклюзивну освіту є важливим для визначення найбільш ефективних методів та інструментів, які можуть сприяти забезпеченню рівних можливостей для всіх студентів. Це питання набуває особливого значення в умовах глобалізації та розвитку інформаційного суспільства, де освіта повинна відповідати викликам часу та бути доступною для всіх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки характеризуються стрімким розвитком досліджень у сфері цифрових технологій та їх впливу на інклюзивну освіту. Відомі науковці та освітні організації активно вивчають можливості інтеграції цифрових інструментів для підтримки студентів з особливими освітніми потребами.

Одне з ключових досліджень, проведене Вільямсом та його колегами (2021), зосереджується на впливі адаптивного навчального програмного забезпечення на академічні досягнення студентів з обмеженими можливостями. Дослідження показало, що використання таких технологій сприяє покращенню засвоєння матеріалу та підвищенню мотивації до навчання. Зокрема, автори відзначають важливість персоналізації навчального процесу за допомогою цифрових технологій [8–9].

Інше дослідження, виконане Лі та співавторами, аналізує роль доповненої реальності (AR) у навчанні студентів із сенсорними обмеженнями. Результати показали, що використання AR значно покращує сприйняття навчального матеріалу та сприяє більш активному залученню студентів до навчального процесу. Лі та колеги підкреслюють необхідність подальшого розвитку та інтеграції AR-технологій у освітні програми [10].

Дослідження, проведене Джонсоном, зосереджується на впровадженні штучного інтелекту (AI) у систему інклюзивної освіти. Автори відзначають, що AI-технології можуть значно

полегшити процес адаптації навчальних матеріалів та забезпечити індивідуальний підхід до кожного студента. Однак вони також наголошують на важливості етичних аспектів використання AI в освіті та необхідності забезпечення конфіденційності даних студентів [8].

Крім того, дослідження Сміта та його команди (2022) розглядає виклики, з якими стикаються освітні установи у разі впровадження цифрових технологій для підтримки інклюзивної освіти. Вони виділяють технічні обмеження, недостатню підготовку педагогів та брак адаптивного контенту як основні перешкоди. Автори пропонують комплексний підхід до вирішення цих проблем, включаючи підвищення кваліфікації педагогів та розробку спеціалізованих навчальних ресурсів [2].

Загалом, сучасні дослідження підтверджують значний потенціал цифрових технологій у розвитку інклюзивної освіти. Однак для досягнення максимальної ефективності їх використання необхідно враховувати наявні виклики та активно працювати над їх подоланням [5–7].

Мета дослідження – всебічний аналіз впливу цифрових технологій на інклюзивну освіту з метою виявлення ключових викликів та перспектив їх використання. Дослідження спрямоване на визначення ефективності цифрових інструментів у створенні доступного та підтримуючого навчального середовища для студентів з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифрові технології виникли у середині ХХ століття з розвитком електронних комп'ютерів. Перший електронний комп'ютер ENIAC (Electronic Numerical Integrator and Computer) був розроблений у США в 1945 році. Цей комп'ютер, створений Джоном Преспером Екертом і Джоном Моклі, став важливим кроком у розвитку цифрових технологій [3].

Протягом 1960-х і 1970-х років цифрові технології швидко розвивалися завдяки винайденню транзисторів та інтегральних схем. Це дозволило створювати більш компактні та потужні комп'ютери. Важливим етапом стало впровадження мікропроцесорів, що призвело до появи персональних комп'ютерів у 1970-х роках [4].

У 1980-х роках цифрові технології почали активно використовуватися в освіті. Однією з перших освітніх програм, яка використовувала комп'ютери, була програма PLATO (Programmed Logic for Automated Teaching Operations), розроблена в університеті Іллінойс. Ця програма стала основою для багатьох сучасних освітніх технологій [1–3].

Інтернет, як основний цифровий ресурс, почав активно розвиватися у 1990-х роках. Впровадження всесвітньої мережі Інтернет революціонізувало доступ до інформації та освітніх ресурсів. Це дозволило створювати онлайн-курси та дистанційні програми навчання, що сприяло розвитку інклюзивної освіти [4].

Сучасні цифрові технології, такі як штучний інтелект, доповнена та віртуальна реальність, активно впроваджуються в освіту з початку ХХІ століття. Вони відкривають нові можливості для персоналізації навчання та підтримки студентів з особливими освітніми потребами [9].

Цифрові технології стали невід'ємною частиною сучасного світу, проникаючи у всі сфери людського життя, включаючи освіту. З розвитком технологій змінюються не лише способи доступу до інформації, але й методи навчання та взаємодії між викладачами та студентами. Впровадження цифрових технологій в освіту відкриває нові горизонти для розвитку інклюзивного навчання, забезпечуючи доступ до знань для студентів з різними типами обмежень. Інклюзивна освіта спрямована на створення навчального середовища, де всі студенти, незалежно від їхніх фізичних, когнітивних або сенсорних можливостей, можуть отримувати якісну освіту на рівних умовах.

З одного боку, цифрові технології пропонують величезний потенціал для підтримки інклюзивної освіти. Вони дозволяють створювати персоналізовані навчальні програми, адаптувати навчальні матеріали до індивідуальних потреб студентів, використовувати інтерактивні інструменти та ресурси, які роблять навчання більш доступним і цікавим. Наприклад, технології доповненої та віртуальної реальності занурюють студентів у навчальне середовище, де вони можуть практикувати навички у безпечному та контрольованому просторі, що особливо важливо для студентів із сенсорними або когнітивними обмеженнями. Штучний інтелект дозволяє аналізувати навчальний прогрес студентів, надаючи зворотний зв'язок у реальному часі, що допомагає вчасно коригувати навчальний план та підвищувати ефективність навчання.

З іншого боку, впровадження цифрових технологій у систему інклюзивної освіти супроводжується низкою викликів. Серед них можна виділити технічні обмеження, пов'язані з доступністю та якістю технологічної інфраструктури у навчальних закладах, недостатню підготовку педагогів до використання новітніх технологій, а також потребу у створенні адаптивного контенту, який відповідав би потребам студентів з різними типами обмежень. Окрім цього, наявні етичні питання, пов'язані з конфіденційністю даних студентів та безпекою використання цифрових інструментів.

Важливо не лише виявити переваги та недоліки сучасних технологій (рис. 1), але й знайти ефективні шляхи подолання наявних бар'єрів. Тільки таким чином можна забезпечити створення доступного та підтримуючого навчального середовища, яке буде сприяти всебічному розвитку та самореалізації студентів з особливими освітніми потребами.

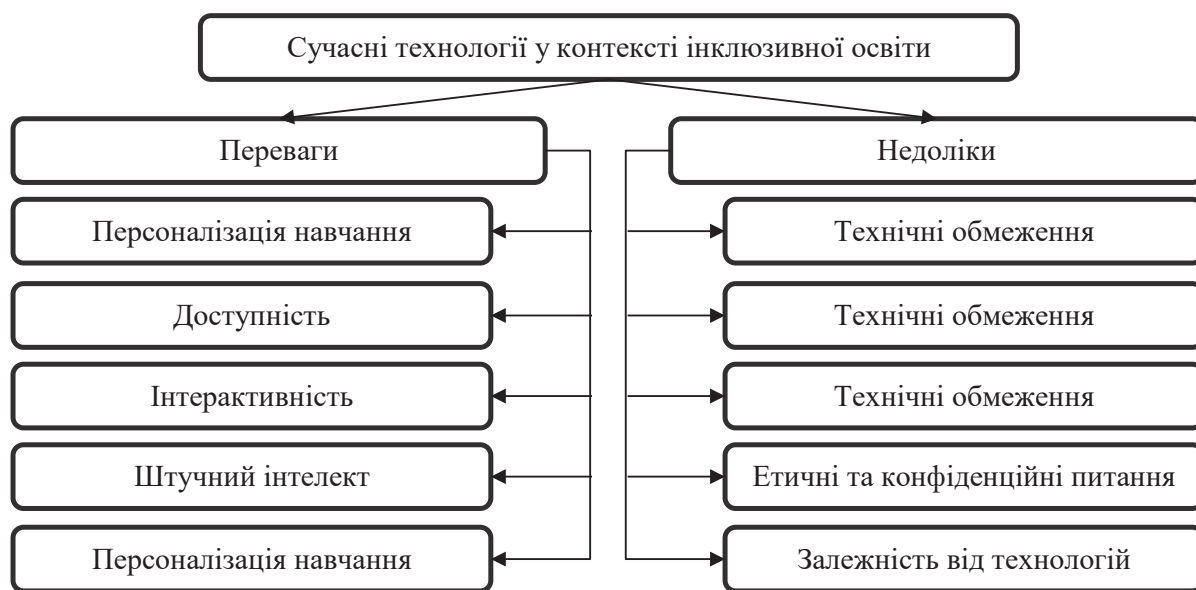

Рис. 1. Переваги та недоліки сучасних технологій у контексті інклюзивної освіти

Важливим аспектом цього дослідження є розгляд інноваційних технологій, таких як штучний інтелект, доповнена реальність та адаптивні навчальні платформи, які мають потенціал значно підвищити ефективність інклюзивного навчання. Окрім того, необхідно дослідити роль співпраці між розробниками технологій, педагогами та студентами у процесі впровадження цифрових інструментів в освітній процес. Така співпраця є ключовою для створення інноваційних рішень, які будуть відповідати реальним потребам студентів та сприяти їхньому успішному навчанню.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Впровадження цифрових технологій в інклюзивну освіту має потенціал значно підвищити якість навчання та забезпечити рівні можливості для всіх студентів, включаючи тих, хто має фізичні, когнітивні або сенсорні обмеження. Основні виклики включають технічні обмеження, необхідність підготовки педагогів та створення адаптивного контенту. Для подолання цих перешкод важливо забезпечити систематичну підтримку та співпрацю між розробниками технологій, педагогами та студентами. Перспективи подальших досліджень включають розвиток індивідуалізованих навчальних програм, адаптивних платформ та інтерактивних інструментів, які можуть значно підвищити ефективність інклюзивного навчання. Дослідження також повинні зосереджуватися на етичних питаннях та захисті даних студентів, щоб забезпечити безпечне та ефективне використання цифрових технологій у навчальному процесі. Систематичний підхід до вирішення наявних проблем та активна співпраця між усіма учасниками освітнього процесу є ключовими факторами успішної інтеграції цифрових технологій в інклюзивну освіту.

Література:

1. Гачак-Величко Л.А. Виклики та потенціал застосування штучного інтелекту в освітньому середовищі. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/435/11654/24393-1?inline=1>.
2. Міжнародні етичні рекомендації щодо досліджень, пов'язаних із здоров'ям, за участю людей. URL: <https://www.dec.gov.ua/?ZG93bmxvYWQ=d3AtY29u dGVudC91cGxvYWRzL3NpdGUvZmlsZXMva2xpbnlrYS9jaW9tcy5wZGY=>.
3. Паламарчук Є.А., Коваленко О.О., Черешнюк О.І. Напрями розвитку засобів інклюзивної освіти в електронних навчальних системах. URL: <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/download/2894/2697/3273>.
4. Семенишена Р.В., Шевчук О.В. Формування фахової компетентності студентів в умовах дистанційного навчання віртуальним лабораторним практикумом. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/download/950/949/952>.
5. Шевчук О.В., Семенишена Р.В. Формування наукового світогляду студентів в процесі виконання лабораторних робіт. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова* : збірник наукових праць. М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. *Серія 3 : Фізика і математика у вищій і середній школі*. Вип. 15. С. 106–113.
6. Jones Beth A., Peterson-Ahmad M., Williams N. Training Preservice Teachers to Match Assistive Technology to Student Needs. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0162643420918337>.
7. Liang J.C., Chiou G.L., Cheng K.H., Lee S.W.Y. Ten years of augmented reality in education: A meta-analysis of (quasi-) experimental studies to investigate the impact. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360131522002123>
8. Mary F.R., Emily S. Special Education Teachers' Entangled Agencies, Intersectional Identities, and Commitments to Equity and Inclusion. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/01626434221134260>.
9. Phaedra S.M., Eleanor N.W. Towards Inclusive Education in the Age of Artificial Intelligence: Perspectives, Challenges, and Opportunities. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-13-8161-4_2.
10. Sayed F.A., Mohd K.R., Muhammad S.M., Muhammad M.A., Syed I.H. Artificial Intelligence and Its Role in Education. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/22/12902>.

References:

1. Gachak-Velychko, L.A. Vyklyky ta potencial zastosuвання shtuchnogo intelektu v osviti'omu seredovyshhi [Challenges and Potential of Artificial Intelligence Application in Educational Environment]. Retrieved from: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/435/11654/24393-1?inline=1> [in Ukrainian].
2. Mizhnarodni etychni rekomendatsiyi shhodo doslidzhen', pov'jazanyh iz zdorov'jam, za uchastju ljudej [International Ethical Guidelines for Health-Related Research Involving Humans]. Retrieved from: <https://www.dec.gov.ua/?ZG93bmxvYWQ=d3AtY29udGVudC91cGxvYWRzL3NpdGUvZmlsZXMva2xpbnlrYS9jaW9tcy5wZGY=> [in Ukrainian].
3. Palamarchuk, Je.A., Kovalenko, O.O. Cheresnjuk, O.I. Naprjamy rozvytku zasobiv inkljuzyvnoyi osvity v elektronnyh navchal'nyh systemah [Directions of Development of Inclusive Education Tools in Electronic Learning Systems.] Retrieved from: <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/download/2894/2697/3273> [in Ukrainian].
4. Semenyshena, R.V., Shevchuk, O.V. Formuvannja fahovoyi kompetentnosti studentiv v umovah dystancijnogo nachannja virtual'nyh laboratornym praktykumom [Formation of Professional Competence of Students in the Conditions of Distance Learning with Virtual Laboratory Practicum]. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/download/950/949/952> [in Ukrainian].
5. Shevchuk, O.V., & Semenyshena, R.V. (2015). Formuvannja naukovogo svitogljadu studentiv v procesi vykonannja laboratornyh robot [Formation of Scientific Worldview of Students in the Process of Performing Laboratory Work]. *Naukovyj chasopys Nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni M.P. Dragomanova: zbirnyk naukovykh prats. M-vo osvity i nauky Ukraїny, Nac. ped. un-t im. M.P. Dragomanova. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Dragomanova. Serija 3: Fyzyka i matematyka u vyshhij i serednij shkoli*. Vyp. 15. S. 106–113 [in Ukrainian].
6. Jones Beth, A., Peterson-Ahmad, M., & Williams, N. Training Preservice Teachers to Match Assistive Technology to Student Needs. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0162643420918337> [in English].
7. Liang, J.C., Chiou, G.L., Cheng, K.H., & Lee, S.W.Y. Ten years of augmented reality in education: A meta-analysis of (quasi-) experimental studies to investigate the impact. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360131522002123> [in English].
8. Mary, F.R., & Emily, S. Special Education Teachers' Entangled Agencies, Intersectional Identities, and Commitments to Equity and Inclusion. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/01626434221134260> [in English].

9. Phaedra, S.M., & Eleanor, N.W. Towards Inclusive Education in the Age of Artificial Intelligence: Perspectives, Challenges, and Opportunities. Retrieved from: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-13-8161-4_2 [in English].

10. Sayed, F.A., Mohd, KR, Muhammad, S.M., Muhammad, M.A., & Syed, I.H. Artificial Intelligence and Its Role in Education. Retrieved from: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/22/12902> [in English].

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.93

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-10>

Олексій Віталійович ЖУК,
керівник відділу інформаційно-комунікаційних технологій,
науково-педагогічний проєкт «Інтелект України»
E-mail: alexy.zhuk@gmail.com
ORCID: 0009-0009-0252-2236

ДИЗАЙН ДЛЯ ЛЮДСТВА: ВПЛИВ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ НА САМОСПРИЙНЯТТЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ У СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглядається нова стадія розвитку людиноцентричного дизайну (human-centered design) з акцентом на концепцію дизайну для людства (design for humanity) в контексті доступності й інклюзії. Основну увагу акцентовано на вивченні й аналізі впливу технологічного розвитку на ключові чинники негативного самосприйняття в людей з інвалідністю. Доведено, що групові дослідження, включаючи фокус-групи, є надзвичайно ефективними в тестуванні продуктів за участю людей з різними типами інвалідності. Залучення таких користувачів на всіх етапах розробки продукту значно підвищує доступність та зручність кінцевих рішень, дозволяючи виявити й виправити більшість потенційних проблем ще на ранніх стадіях розробки. Доступність розглядається як можливість рівного доступу до інформації, послуг та фізичних пристроїв, незалежно від фізичних або когнітивних обмежень. З'ясовано, що дослідження в галузі доступності часто мають комерційний фокус, що створює потребу у більш систематизованих і глобальних підходах. Консолідація даних з різних регіонів світу та обмін досвідом між дослідниками, розробниками та користувачами є важливими кроками у напрямі глобалізації розуміння й вирішення проблем доступності. Розвиток засобів соціалізації та адаптивних технологій має потенціал до суттєвого покращення інтеграції людей з інвалідністю та інших маргіналізованих груп у суспільстві. Це включає у себе не тільки розробку технологічних рішень, але і створення нормативних та етичних стандартів, що сприятимуть більш інклюзивному середовищу. Виснувано, що розвиток і впровадження практик доступності та інклюзії є критично важливими для забезпечення глобального добробуту всіх учасників процесу, як об'єктів, так і суб'єктів досліджень. Необхідно продовжувати дослідження та розробку інноваційних рішень, які сприяють рівності та повазі до всіх людей, незалежно від їхніх фізичних можливостей.

Ключові слова: самосприйняття, дизайн для людства, стигматизація, соціалізація, середовище.

Oleksii Vitaliyovych ZHUK,
Head of Information and Communication Technologies Department,
Research and Educational Project «Intellect of Ukraine»
E-mail: alexy.zhuk@gmail.com
ORCID: 0009-0009-0252-2236

HUMANITY-CENTERED DESIGN: THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT ON THE SELF-PERCEPTION OF PEOPLE WITH DISABILITIES IN SOCIETY

The article explores a new iteration in the development of human-centered design, the concept of humanity-centered design in the context of accessibility and inclusion. The primary emphasis is placed on studying and analyzing the impact of technological development on key factors contributing to negative self-perception among people with disabilities. It has been proven that group studies, including focus groups, are extremely effective in testing products involving people with various types of disabilities. Engaging such users at all stages of product development significantly enhances the accessibility and usability of final solutions, allowing most potential issues to be identified and addressed at early stages. Accessibility is considered as the opportunity for equal access to information, services, and physical devices, regardless of physical or cognitive limitations. It has been found that research in the field of accessibility often has a commercial focus, highlighting the need for more systematic and global approaches. Consolidation of data from different regions of the world and the exchange of experiences among researchers, developers, and users are crucial steps towards global un-

derstanding and addressing accessibility issues. The development of socialization tools and adaptive technologies has the potential to significantly improve the integration of people with disabilities and other marginalized groups into society. This involves not only the development of technological solutions but also the creation of regulatory and ethical standards that promote a more inclusive environment. It is concluded that the development and implementation of accessibility and inclusion practices are critically important for ensuring the global well-being of all participants of the development process, both the subjects and objects of research. Continued research and development of innovative solutions that promote equality and respect for all people, regardless of their physical abilities, are necessary.

Key words: *self-perception, humanity-centered design, stigmatization, socialization, environment.*

Актуальність проблеми. Соціальна рефлексія людей з інвалідністю є визначним маркером того, в якому напрямі розвивається сучасне суспільство. Останніми роками загальна динаміка усвідомлення важливості питань доступності й інклюзивності є вкрай позитивною і стрімко зростаючою зокрема через низку факторів: демографічний (приблизно 15% населення мають певну форму інвалідності у зв'язку зі зростанням середнього віку населення й підвищенням хронічної захворюваності [1]), економічний (компанії, що ігнорують проблеми доступності у своїх продуктах можуть піддаватися правовому санкціонуванню, натомість ті, що запроваджують доступність у своїх рішеннях, отримують у середньому більший дохід), соціальний (соціальні мережі суттєво розширили можливості маргіналізованих груп розповсюджувати розуміння системної нерівності [2]) та технологічний (постійний розвиток технологій сприяє швидкій розробці інклюзивних проєктів, наявність яких своєю чергою зумовлює зріст попиту на доступність у ширшому розумінні [3]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття посилається на низку наукових робіт зарубіжних дослідників, що під різними кутами висвітлюють питання самосприйняття людей з інвалідністю й інклюзивного дизайну. На основі статей Д. Нормана на онлайн-платформі «Interaction Design Foundation – IxDF» сформовано основні тези обговорення дизайну для людства. Д. Норман акцентує увагу на важливості включення користувачів з інвалідністю в процес розробки продуктів, що дозволяє глибше зрозуміти їхні потреби і забезпечити більш інклюзивні рішення [4]. Дослідження «Understanding the Influence of AI Voice Technology on Visually Impaired Elders' Psychological Well-Being: An Affordance Perspective» дозволяє зробити чіткі висновки щодо користі голосових допоміжних технологій для всіх категорій користувачів. Це дослідження показує, що голосові технології не лише полегшують доступ до інформації, але й позитивно впливають на психологічний стан користувачів, зменшуючи відчуття ізольованості і підвищуючи самостійність [12]. К. Ліндер наводить комплексне дослідження способів і ситуацій використання студентами субтитрів. Подібні роботи дозволяють оцінити перспективи використання допоміжних технологій у навчальному середовищі, підкреслюючи важливість адаптації освітніх матеріалів для студентів з різними видами інвалідності [14]. Дослідження вказують на необхідність подальших зусиль у розробці і впровадженні інноваційних технологічних рішень, які сприятимуть рівності та інклюзії у суспільстві.

Мета дослідження. Мета дослідження – проаналізувати взаємозв'язок між розвитком технологій та змінами у самосприйнятті людей з інвалідністю, а також оцінити вплив цих змін на їхню участь у суспільному житті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2021 році Д. Норман ввів термін «дизайн для людства» (humanity-centered design, далі – HCD), що ставить головною своєю метою розробку продуктів і предметів життєдіяльності людства, фокусуючись передусім не на окремих потребах індивідів, а проблемах соціумів, й вирішенні корінних чинників цих проблем [4]. HCD є переосмисленням human-centered design – дизайн-принципу, в центрі якого стоїть користувач, що має історію, досвід, емоції, сильні і слабкі сторони. Незважаючи на те, що цей принцип широко використовувався протягом кількох десятиліть, на сьогодні він втрачає свою актуальність, оскільки залишає поза увагою контекст та середовище, в якому перебуває користувач. Досвід останніх років демонструє, що для ефективного дизайну користувача важливо не ізолювати його від соціуму та умов, у яких він існує.

Важливість контексту та середовища стає дедалі більш очевидною, оскільки дизайн, який враховує ці фактори, сприяє створенню більш інклюзивних та функціональних рішень, що відповідають реальним потребам користувачів. Наприклад, дослідження показують, що вклю-

чення соціального та екологічного контексту у процесі дизайну може значно покращити досвід користувачів та сприяти вирішенню ширших соціальних проблем [5].

У цьому дослідженні дизайн слід розуміти як механізм створення матеріальних об'єктів, які відповідають потребам різних категорій користувачів, з урахуванням їх фізичних, когнітивних та емоційних особливостей.

Нині дизайн і розробка продуктів значною мірою залежать від чотирьох чинників, таких як: монокультурність (західна культура має домінуючий вплив на дизайн і сприяє тому, що всі починають думати одноманітно, особливості ментальності різних культур лишаються поза увагою), світова економіка (заможні індивіди збагачуються, поки бідні стають дедалі біднішими), політика (люди при владі уникають лобіювання контрверсійних ініціатив під страхом втрати політичної сили) та інтернет (фальшиві новини, ботоферми й інші засоби викривлення інформації руйнують свободу розуміння дійсності). За словами Д. Нормана, HCD має допомогти у вирішенні багатьох глобальних проблем шляхом зміни методів дизайну, вбачаючи перехід від дизайну дрібних, простих речей до дизайну систем.

Ще у 1971 році В. Папанек наголошував на тому, що дизайн повинен бути більше орієнтований на дослідження й відповідати справжнім потребам людей [6]. У контексті доступності це питання стає ще більш чутливим. Різноманіття досвіду в групах дозволяє врахувати ширший спектр проблем, з якими стикаються люди з інвалідністю, що забезпечує більш ефективну розробку продуктів. Наприклад, С.Х. Хенні, С. Мауруд, К.С. Фуглеруд, А. Моен виявили, що залучення користувачів з різними типами інвалідності на кожному етапі розробки продукту – від збору вимог до тестування – значно підвищує інклюзивність та зручність кінцевих рішень. Це дослідження показало, що учасники групи, які мали можливість взаємодіяти з прототипами, внесли значний внесок у поліпшення дизайну, оскільки було виявлено та виправлено більшість потенційних проблем ще на ранніх етапах розробки продукту. Також автори розглядають протилежну ситуацію – відсутність залучення людей з інвалідністю на ранніх етапах розробки може внести додаткові бар'єри й навіть ексклюзію у кінцевий продукт [7]. Таким чином, підхід до розробки за участю варіативних груп дозволяє не лише врахувати технічні аспекти, але й глибше розуміти соціальні та емоційні потреби користувачів, що сприяє створенню більш доцільних рішень.

Впродовж трьох останніх десятиліть важливість емоційного складника у дизайні продуктів зростає дедалі більше, відображаючи еволюцію створення й розуміння користувацького досвіду. З кінця ХХ століття дизайнери почали приділяти більшу увагу не лише функціональним, але й емоційним аспектам взаємодії користувачів з продуктами. Д. Норман у своїй книзі «Емоційний дизайн: Чому ми любимо (чи ненавидимо) повсякденні речі» наголошує на тому, що продукти повинні приносити разом із користю ще й емоційне задоволення, формуючи позитивний емоційний зв'язок з користувачами [8].

У сучасному суспільстві люди з інвалідністю часто стикаються з бар'єрами, що обмежують їхні можливості повноцінної участі у соціальному житті. Це може призводити до ізоляції та зниження якості життя.

Одними з ключових аспектів, що впливають на самосприйняття людей з інвалідністю, є стигматизація та самостигма. У своїй роботі 2016 року Н. Дітчман, К. Косилук, Ю.Ж. Лі, Н. Джоунс описують, як соціальна стигма може призводити до зниження самоповаги та самооцінки й погіршує якість життя цих людей. В Україні, як і в багатьох інших країнах, люди з інвалідністю часто стикаються із соціальною ізоляцією та обмеженими можливостями через стигматизуючі уявлення про їхні можливості. У людей з інвалідністю часто розвиваються ранні дезадаптивні схеми, які безпосередньо посилюють самостигму. Ці когнітивні патерни формуються через негативні соціальні установки та особистий досвід дискримінації з дитячого віку.

Іншим не менш значущим складником негативного самосприйняття людей з інвалідністю є суспільні стандарти краси та фізичних норм. Негативні уявлення про інвалідність можуть призводити до почуття невідповідності загальноприйнятим стандартам маскулітності чи фемінітності [9]. Це, своєю чергою, може викликати почуття сорому, низької самооцінки та незадоволення власним тілом, що негативно впливає на психічне здоров'я.

Окремо слід зазначити відмінність у самосприйнятті між людьми, які мають вроджену інвалідність, та тими, хто набув її, особливо в дорослому та літньому віці. Останні часто стика-

ються з необхідністю переосмислення своєї ідентичності та ролі у суспільстві. Криза ідентичності, що виникає через втрату фізичних можливостей та незалежності, може викликати депресію, тривожність та інші психологічні розлади.

У більшості регіонів визначальну роль в ускладненні сприйняття себе людьми з інвалідністю відіграють бар'єри в доступі до ресурсів і можливостей. Обмежений доступ до освітніх і професійних можливостей, недоступність фізичних середовищ, а також відсутність підтримки з боку суспільства сприймаються ними як підтвердження неспроможності або обмеженості, що ще більше знижує самооцінку. Відсутність доступу до адаптивних технологій чи інфраструктури, що відповідає їхнім потребам, може обмежувати можливості для самореалізації та участі у суспільному житті.

Проте сучасні технології відіграють значну роль у зміні цих динамік, впливаючи на спосіб, яким люди з інвалідністю інтегруються у суспільство та адаптуються до нових життєвих умов.

Інклюзивні платформи, такі як соціальні мережі та онлайн-спільноти, підвищують видимості людей з інвалідністю у суспільстві та розширюють їхні можливості для самовираження. Такі рішення дозволяють людям з інвалідністю ділитися своїм досвідом, досягненнями та щоденними викликами, сприяючи розумінню та підтримці з боку глобальної аудиторії. Онлайн-спільноти також можуть слугувати підтримкою, створюючи простір для взаємодії, де люди можуть знайти розуміння та підтримку, обмінюючись порадами та ресурсами.

З іншого боку, соціальні мережі можуть також мати негативні наслідки. Інколи вони сприяють посиленню стереотипів і дискримінації, якщо контент, пов'язаний з інвалідністю, представлений у негативному світлі або висміюється. Крім того, надмірне порівняння себе з іншими, що є поширеним явищем у соціальних мережах, може призводити до зниження самооцінки та почуття неповноцінності, особливо коли користувачі бачать ідеалізовані образи, які не враховують їхніх особистих викликів і обмежень [10].

Розвиток технологій дозволяє розширити межі суспільних стандартів, включаючи різноманітність людських можливостей. Наприклад, слухові апарати *Oticon* не тільки покращують слух, мають бездротове з'єднання з іншими пристроями, але й забезпечують високий рівень когнітивної підтримки, включаючи поліпшене розуміння мови навіть у шумних середовищах [11]. Це дозволяє користувачам брати активну участь у соціальних ситуаціях, що раніше могли бути недоступні.

Інтегровані допоміжні технології у повсякденних гаджетах сприяють зниженню рівня тривожності під час виконання рутинних завдань. Гарним прикладом таких технологій є голосові помічники з використанням штучного інтелекту, що дозволяють людям з вадами зору користуватися смартфонами й планшетами на рівні з іншими користувачами. Ця технологія забезпечує доступ до всіх функцій пристрою, включаючи навігацію в Інтернеті, читання електронних книг та використання різноманітних додатків. Такі рішення зменшують почуття ізоляції та покращують психологічне благополуччя людей з вадами зору. Це особливо важливо для дорослих і людей старшого віку, які часто стикаються з цифровим розривом та труднощами в освоєнні нових технологій. Використання голосового асистента допомагає зберегти активну участь у соціальному та професійному житті, що є важливим для підтримки позитивного самосприйняття та адаптації до нових життєвих умов [12].

Для людей з фізичними інвалідностями важливу роль у полегшенні повсякденного життя відіграють такі допоміжні технології, як програмне забезпечення, що полегшує доступ до цифрових ресурсів. Наприклад, компанія Microsoft розробила інструменти *Narrator*, *Magnifier*, і *On-Screen Keyboard*, які забезпечують доступність для користувачів з різними обмеженнями. Ці інструменти дозволяють користувачам з обмеженими можливостями керувати комп'ютером, читати текст та працювати з документами. Згідно з дослідженням, проведеним *Forrester Consulting*, використання *Microsoft Accessibility Tools*, включаючи *Office 365* та *Windows 10*, значно покращує навчальні результати студентів з інвалідністю, знижує витрати на спеціалізоване обладнання й підтримку інфраструктури та підвищує ефективність навчального процесу [13]. Ці технології також знижують стигматизацію, оскільки інтегруються у загальне середовище без необхідності використання спеціалізованих пристроїв, що робить їх більш прийнятними для широкого використання.

Варто враховувати, що технологічний доробок доступності й інклюзії не обов'язково має бути суто філантропічним. Більшість рішень, що були розроблено як інструменти доступності,

доволі швидко стають у нагоді глобальному користувачеві. Одним з найбільш актуальних винаходів є технологія субтитрів, яка спочатку створювалася для людей з вадами слуху, але нині широко використовуються в багатьох сферах. Згідно з дослідженням К. Ліндер у 2016 році, до 71% користувачів субтитрів не мають проблем зі слухом, 52% використовують їх для кращого розуміння відеоконтенту в шумних середовищах, а 75% – як допоміжний інструмент у навчанні [14].

Принцип природного використання доступності широким загалом прийнято називати «Ефектом пандуса» (з англ. “Curb-cut effect”). Походження самого поняття відносять до подій 1970-х років у США, коли завдяки місцевим активістам було встановлено перший пандус на одному з перехресть міста Берклі. І хоча встановлення перших пандусів у США відносять аж до 1945 року, саме подія в Берклі спровокувала якісні зміни в усвідомленні суспільством проблематики доступності й можливостей населення.

Стаття 2018 року від ВООЗ підкреслює, що впровадження доступності у вебдизайн є не лише соціально відповідальним, але й комерційно вигідним [15]. Розвиток доступності в контексті цифрових технологій сприяє інноваціям, дозволяючи компаніям виходити на нові ринки та залучати більше користувачів, включаючи людей з інвалідністю. Доступність покращує користувацький досвід для всіх, роблячи продукти та послуги більш інклюзивними та зрозумілими, що підвищує лояльність клієнтів і сприяє позитивному іміджу бренду.

Окрім того, дотримання стандартів доступності допомагає зменшити юридичні ризики. З огляду на зростаючу суворість законодавства в багатьох країнах, компанії, які не приділяють уваги доступності, можуть стикатися з правовими санкціями. Таким чином, інвестиції в доступність не лише покращують користувацький досвід, але й захищають бізнес від потенційних судових справ і штрафів. Ця стратегія сприяє стійкому розвитку компанії та її конкурентоспроможності на ринку.

Інше дослідження 2018 року від Accenture демонструє, що компанії, які активно впроваджують практики доступності та інклюзії, мали на 28% вищий дохід, удвічі більший чистий прибуток і на 30% вищий економічний прибуток, ніж їхні колеги, які не впроваджували такі практики [16]. Також зазначено, що активне залучення людей з інвалідністю до робочої сили може додати до ВВП США до 25 мільярдів доларів.

Таким чином, доступність та інклюзія становлять значний потенціал для компаній, які інвестують у подібні практики, не лише з точки зору соціальної відповідальності, але й для покращення фінансових показників. А програми, спрямовані на підтримку працівників з інвалідністю, такі як адаптація робочого місця і технологій, навчання та підвищення обізнаності, можуть суттєво підвищити продуктивність і задоволеність працівників.

Д. Норман стверджує, що дизайн для людства дозволяє перейти від створення простих об'єктів до розробки систем, які мають потенціал політичного впливу, вирішення глобальних проблем і забезпечення якості життя [4]. Дизайн завжди був на стику науки і мистецтва, але нині його межі розширюються: від композиції до архітектури, від вивчення патернів до глибокого розуміння емоцій користувачів, від простих форм до комплексних дизайн-систем.

Незважаючи на різноманітність завдань, що стоять перед сучасними дизайнерами, значний прогрес досягається тими, хто має міждисциплінарну експертизу, включаючи вміння збирати інформацію через комунікацію з користувачами, емпатію, підбір правильного типу комунікації та формату дослідження для отримання неупереджених даних, а також доцільних методів їх інтерпретації.

Багато факторів вказують на те, що сучасна політика та економіка стикаються із серйозними викликами. Консьюмеризм має поступитися місцем більш відповідальному та усвідомленому споживанню. Інновації не лише здатні трансформувати економіку, але і сприяти кращій інтеграції людей з інвалідністю у глобальне суспільство.

Важливим елементом на шляху до повної інтеграції людей з інвалідністю у сучасне суспільство також є розробка та впровадження освітніх програм, спрямованих на підвищення обізнаності та компетентності серед розробників, дизайнерів та інших фахівців у сфері доступності. Такі програми охоплюють теми, пов'язані з інклюзивним дизайном, допоміжними технологіями та стратегіями комунікації, що дозволяє створювати продукти та послуги, доступні для всіх категорій користувачів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Розвиток технологій та інструментів розробки продуктів є, без перебільшення, одним з найголовніших рушіїв прогресу доступності як можливості рівного доступу до інформації, послуг та фізичних пристроїв. Однак оцінка впливу різних категорій технологій і пристроїв на самосприйняття людей з інвалідністю досі не може бути комплексно сформована. Наявні дослідження переважно фінансуються корпораціями, які здебільшого сфокусовані на вивченні й оцінці власних продуктів, а не глобальних показників і метрик. І хоча ці дані можуть бути трансформовані в практичні напрацювання, більша база незалежних досліджень з різних регіонів світу зможе створити необхідну варіативність для проведення ефективної експертизи. Якісний доробок подібних робіт є потенційно сприятливим для розвитку як об'єкта, так і суб'єкта дослідження, а глобальна зацікавленість такою темою може стати переломним моментом до рішучих змін у світовій моделі економіки та тому, як сучасне суспільство змінить ставлення до людей з інвалідністю. Наше майбутнє полягає у єдності, екологічності та рівності у всіх аспектах життя. Ці цінності мають бути закладені в основу дизайну, який не тільки задовольняє потреби сучасності, але й прокладає шлях до сталого та справедливого майбутнього.

Література:

1. World Health Organization. Disability and Health. 2023. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> (дата звернення: 20.07.2024).
2. National Council on Disability. The Power of Digital Inclusion: Technology's Impact on Employment and Opportunities for People with Disabilities. 2011. 286 p. URL: <https://www.ncd.gov/assets/uploads/reports/2011/ncd-digital-inclusion-2011.pdf> (дата звернення: 20.07.2024)
3. World Health Organization. Global Report on Assistive Technology. 2022. 142 с. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/354357/9789240049451-eng.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.07.2024)
4. Interaction Design Foundation – IxDF. What is Humanity-Centered Design? 2021. URL: <https://www.interaction-design.org/literature/topics/humanity-centered-design> (дата звернення: 20.07.2024)
5. Moreira da Silva F. Inclusive Design is Much More Than the Opposite of Exclusive Design. In: Martins N., Brandão D., Paiva F. (eds). Perspectives on Design and Digital Communication III. Springer Series in Design and Innovation. Vol. 24. Springer, Cham. 2023. P. 157–165. DOI: 10.1007/978-3-031-06809-6_10.
6. Papanek V. Design for the Real World: Human Ecology and Social Change. 1971. Bantam Books, p. 15.
7. The experiences, needs and barriers of people with impairments related to usability and accessibility of digital health solutions, levels of involvement in the design process and strategies for participatory and universal design: a scoping review. / S.H. Henni et al. BMC Public Health 22, 35. 2022. DOI: 10.1186/s12889-021-12393-1.
8. Norman D. Emotional Design: Why We Love (or Hate) Everyday Things: Basic Books. 2004, 257 p.
9. Body image across the adult lifespan: A longitudinal investigation of developmental and cohort effects. / A. Hockey et al. Body Image, Volume 39, 2021, pp 114–124. DOI: 10.1016/j.bodyim.2021.06.007.
10. Steptoe A., Di Gessa G. Mental health and social interactions of older people with physical disabilities in England during the COVID-19 pandemic: A longitudinal cohort study. *The Lancet Public Health*. 2021 6(6). P. 365–373. DOI: 10.1016/S2468-2667(21)00069-4.
11. Oticon. Oticon Opn S: A New Era in Hearing Aid Technology. 2019. URL: <https://www.oticon.com/inside-oticon/news/news/2019/march-19-oticon-opn-s> (дата звернення: 26.07.2024).
12. Understanding the Influence of AI Voice Technology on Visually Impaired Elders' Psychological Well-Being: An Affordance Perspective. / J. Gu, et al. Human Aspects of IT for the Aged Population. Technology and Society. *Lecture Notes in Computer Science*. 2020. Vol. 12209. Springer, Cham. DOI: 10.1007/978-3-030-50232-4_16/.
13. Parks S., Sedov V. Assessing the value of accessible technologies for organizations: A Total Economic Impact™ Study commissioned by Microsoft. Forrester Consulting. 2016. 29 p.
14. Linder K. Student uses and perceptions of closed captions and transcripts: Results from a national study. Corvallis, OR : Oregon State University Ecampus Research Unit. 2016. 52 p.
15. World Wide Web Consortium (W3C). The Business Case for Digital Accessibility. W3C Web Accessibility Initiative. 2018. URL: <https://www.w3.org/WAI/business-case/> (дата звернення: 28.07.2024).
16. Accenture. Getting to Equal: The Disability Inclusion Advantage. 2018. 17 p. URL: <https://www.accenture.com/content/dam/accenture/final/a-com-migration/pdf/pdf-89/accenture-disability-inclusion-research-report.pdf>.

References:

1. World Health Organization. (2023). Disability and Health. Retrieved from: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>.

2. National Council on Disability. (2011). *The Power of Digital Inclusion: Technology's Impact on Employment and Opportunities for People with Disabilities*. Retrieved from: <https://www.ncd.gov/assets/uploads/reports/2011/ncd-digital-inclusion-2011.pdf>.
3. World Health Organization. (2022). *Global Report on Assistive Technology*. Retrieved from: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/354357/9789240049451-eng.pdf?sequence=1>.
4. Interaction Design Foundation – IxDF. (2021, June 14). *What is Humanity-Centered Design?* Interaction Design Foundation – IxDF. Retrieved from: <https://www.interaction-design.org/literature/topics/humanity-centered-design>.
5. Moreira da Silva, F. (2023). *Inclusive Design is Much More Than the Opposite of Exclusive Design*. In: Martins, N., Brandão, D., Paiva, F. (eds). *Perspectives on Design and Digital Communication III*. Springer Series in Design and Innovation, vol 24. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-06809-6_10.
6. Papanek, V. (1971). *Design for the Real World: Human Ecology and Social Change* (p. 15). Bantam Books.
7. Henni, S.H., Maurud, S., Fuglerud, K.S. et al. (2022). *The experiences, needs and barriers of people with impairments related to usability and accessibility of digital health solutions, levels of involvement in the design process and strategies for participatory and universal design: a scoping review*. *BMC Public Health* 22, 35. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-12393-1>.
8. Norman, D. (2004). *Emotional Design: Why We Love (or Hate) Everyday Things*. Basic Books.
9. Hockey, J., Milojev, P., Sibley, C.G., Donovan, C.L., & Barlow, F.K. (2021). *Body image across the adult lifespan: A longitudinal investigation of developmental and cohort effects*. *Body Image*, 39, 114–124. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2021.06.007>.
10. Steptoe, A., & Di Gessa, G. (2021). *Mental health and social interactions of older people with physical disabilities in England during the COVID-19 pandemic: A longitudinal cohort study*. *The Lancet Public Health*, 6(6), e365–e373. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(21\)00069-4](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(21)00069-4).
11. Oticon. (2019, March 19). *Oticon Opn S: A New Era in Hearing Aid Technology*. Oticon. Retrieved from: <https://www.oticon.com/inside-oticon/news/news/2019/march-19-oticon-opn-s>.
12. Gu, J., Wang, X., Yao, X., Hu, A. (2020). *Understanding the Influence of AI Voice Technology on Visually Impaired Elders' Psychological Well-Being: An Affordance Perspective*. In: Gao, Q., Zhou, J. (eds) *Human Aspects of IT for the Aged Population. Technology and Society. HCII 2020. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 12209. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50232-4_16.
13. Parks, S., & Sedov, V. (2016, June). *Assessing the value of accessible technologies for organizations: A Total Economic Impact™ Study commissioned by Microsoft*. Forrester Consulting.
14. Linder, K. (2016, October). *Student Uses and Perceptions of Closed Captions and Transcripts: Results from a National Study*. Oregon State University Ecampus Research Unit.
15. World Wide Web Consortium (W3C). (2018). *The Business Case for Digital Accessibility*. W3C Web Accessibility Initiative. Retrieved from: <https://www.w3.org/WAI/business-case/>.
16. Accenture. (2018). *Getting to Equal: The Disability Inclusion Advantage*. Retrieved from: <https://www.accenture.com/content/dam/accenture/final/a-com-migration/pdf/pdf-89/accenture-disability-inclusion-research-report.pdf>.

Іван Сергійович КЛИМЕНКО,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук,
виконуючий обов'язки завідувача кафедри медичної психології,
Інститут медичних та фармацевтичних наук,
Міжрегіональна академія управління персоналом
E-mail: neffalimm@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3119-7494

ОСОБЛИВОСТІ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПОСТРАЖДАЛИХ ОСІБ: АНАЛІЗ ДАНИХ ТА ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Надзвичайні ситуації та війни створюють широкий спектр проблем, які відчуються на індивідуальному, сімейному, громадському та суспільному рівнях. На кожному рівні надзвичайні ситуації руйнують зазвичай захисні підтримки, збільшують ризики різноманітних проблем і схильні посилювати наявні проблеми соціальної несправедливості та нерівності. Стрес, що виникає внаслідок війни, викликає горе, страх, тривогу, почуття провини, сором і безнадійність, що перевантажують здатність людей справлятися з труднощами. Значний стрес протягом тривалих періодів шкодить розвитку дітей, збільшує ризик того, що у них виникнуть фізичні або психічні проблеми зі здоров'ям, і може сприяти виникненню освітніх труднощів у майбутньому житті.

Термін «медико-психологічний супровід» відноситься до будь-якого типу місцевої або зовнішньої підтримки, яка спрямована на захист або покращення психосоціального благополуччя або запобігання психічним розладам та лікування їх.

Метою роботи є визначення та аналіз особливостей, що впливають на медико-психологічний супровід постраждалих осіб, а також розробка практичних рекомендацій для оптимізації цих процесів.

Вперше систематизовано основні психологічні та медичні фактори, що впливають на ефективність супроводу, та розроблено практичні рекомендації для медичних і психологічних працівників. Використання сучасних методик для оцінки психологічного стану постраждалих осіб дозволяє точніше моніторити їхній стан і забезпечити своєчасне реагування на зміни, що сприяє зниженню рівня професійного вигорання серед персоналу. Ефективний медико-психологічний супровід потребує інтеграції медичних та психологічних послуг і координації між фахівцями. Особливу увагу слід приділяти групам ризику, зокрема тим, хто постраждав від фізичних та психологічних травм під час війни.

Спеціальна підготовка та підвищення кваліфікації персоналу є необхідними для забезпечення високого рівня супроводу. Використання сучасних діагностичних методик сприяє розробці індивідуальних планів лікування. Запроваджені рекомендації щодо зниження професійного вигорання забезпечують довготривалу ефективність медико-психологічного супроводу, а практичні рекомендації покращують якість допомоги постраждалим.

Ключові слова: *медико-психологічний супровід, постраждалі особи, психологічні фактори, медичні фактори, психосоціальна підтримка, стрес, тривога.*

Ivan Serhiiovich KLYMENKO,
PhD of Psychological Sciences, Associate Professor,
Department of Psychology of Educational and Scientific,
Institute of Psychology and Social Sciences,
Acting Head of the Medical Psychology Department,
Institute of Medical and Pharmaceutical Sciences,
Interregional Academy of Personnel Management
E-mail: neffalimm@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3119-7494

FEATURES AFFECTING THE MEDICAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF AFFECTED PERSONS: DATA ANALYSIS AND PRACTICAL RECOMMENDATIONS

Emergencies and wars create a wide range of problems experienced at the individual, family, community, and societal levels. At each level, emergencies erode typically protective supports, increase the risks of various issues, and tend to exacerbate existing problems of social injustice and inequality. The stress resulting from war induces grief, fear, anxiety,

guilt, shame, and hopelessness, which overwhelm individuals' ability to cope with difficulties. Prolonged significant stress harms child development, increases the risk of physical or mental health issues, and may contribute to educational difficulties later in life.

The term "medical and psychological support" refers to any type of local or external support aimed at protecting or enhancing psychosocial well-being or preventing and treating mental health disorders.

The objective of this work is to identify and analyze the factors affecting medical and psychological support for affected individuals and to develop practical recommendations for optimizing these processes.

For the first time, the key psychological and medical factors affecting the effectiveness of support have been systematized, and practical recommendations for medical and psychological professionals have been developed. The use of modern methods for assessing the psychological state of affected individuals allows for more precise monitoring of their condition and timely response to changes, which helps reduce the level of professional burnout among staff. Effective medical and psychological support requires the integration of medical and psychological services and coordination among specialists. Special attention should be given to at-risk groups, particularly those who have suffered physical and psychological trauma during the war.

Specialized training and professional development of staff are essential for ensuring a high level of support. The use of modern diagnostic methods contributes to the development of individualized treatment plans. Implemented recommendations for reducing professional burnout ensure the long-term effectiveness of medical and psychological support, while practical recommendations improve the quality of assistance provided to the affected individuals.

Key words: medical and psychological support, affected individuals, psychological factors, medical factors, psychosocial support, stress, anxiety.

Актуальність проблеми. Повномасштабне вторгнення росії до України збільшило ризик розвитку психічних розладів, включаючи депресію, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та алкогольну і наркотичну залежність, що послаблює здатність людей дбати про себе та про інших, хто залежить від них. Під час війни люди з важкими психічними розладами (психоз, біполярний розлад, важкі форми депресії, ПТСР) або інтелектуальними та розвитковими вадами мають підвищені ризики захворіти, якщо вони зазнають недбалості, покинення, безпритульності, сексуального або домашнього насильства, соціальної стигматизації чи якщо їх виключають із гуманітарної допомоги, освіти, можливостей для заробітку, охорони здоров'я чи інших послуг. Ті, хто доглядає за людьми з важкими психічними розладами, можуть зазнавати сильного стресу, ізоляції та напруження на фінансові та інші ресурси [2, с. 7–13; 9, с. 122–127].

Медико-психологічний супровід не є важливою частиною реагування на надзвичайні ситуації. На формування цього реагування суттєво впливають операційні фактори, такі як: доступні ресурси, наявність партнерів з досвідом у медико-психологічному супроводі та спроможність національних систем.

Надання послуг з охорони психічного і фізичного здоров'я та підтримки є звичайною та невід'ємною частиною первинної медико-психологічної допомоги [1]. Організувати підтримку від фахівця з психічного здоров'я (психіатра, психіатричного клінічного працівника, психіатричної медсестри) для медичних закладів первинної медико-санітарної допомоги для лікування людей зі складними станами та забезпечення клінічного нагляду за загальними медичними працівниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове вирішення проблеми медико-психологічного супроводу та надання психологічної допомоги військовослужбовцям та цивільним особам, що постраждали внаслідок війни, досліджували вчені, такі як Н. Агаєв [12], В. Алещенко [2, с. 7–13], Н. Жигайло [7, с. 64–70], Г. Ложкін [10], В. Невмержицький [11, с. 260–265], В. Стасюк [4, с. 137–140] та інші. За словами Н. Жигайло, проблема медико-психологічного супроводу військовослужбовців у зоні бойових дій та цивільних осіб, що постраждали внаслідок війни в Україні, є надзвичайно актуальною для дослідження. Це зумовлено як ситуацією збройної агресії проти України, так і специфічними вимогами до професійних якостей особистості військовослужбовців і їхньої службової діяльності. Крім того, у контексті збройної агресії проти України важливо інформувати постраждалих про вплив бойової обстановки на психіку людини та збереження її стійкості, а також забезпечувати їх медико-психологічний супровід у таких умовах [8, с. 57–77].

Різні аспекти проблеми медико-психологічного супроводу адаптації військовослужбовців до служби знайшли відображення в роботах вітчизняних військових психологів. Зокрема, заходи психологічного супроводу адаптації до діяльності військовослужбовців строкової служби були розроблені Г. Ложкіним, В. Невмержицьким та Н. Агаєвим. Ці заходи спрямовані

на підтримання оптимального стану психічного здоров'я військовослужбовців під час участі в операціях з підтримання миру та безпеки, їх стійкості до впливу специфічних стресових чинників, психологічної готовності до виконання обов'язків миротворчої діяльності та запобігання виникненню негативних психологічних станів.

На думку В. Стасюк, завдання медико-психологічного супроводу вирішуються самими військовослужбовцями. Визначаються такі форми медико-психологічного супроводу професійної діяльності особового складу під час виконання завдань за призначенням, як: психологічна профілактика; психологічна діагностика; психологічна регуляція та саморегуляція; опосередкований вплив на особистість військовослужбовців через відповідно спрямовану роботу з їхніми сім'ями; психологічне консультування; психологічна просвіта особового складу [4, с. 137–140].

Мета дослідження включає визначення та аналіз особливостей, що впливають на медико-психологічний супровід постраждалих осіб, а також розробку практичних рекомендацій для оптимізації цих процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічний супровід включається до медико-психологічного супроводу. Він має два складники: «повсякденний психологічний супровід» і «бойовий психологічний супровід» [7, с. 64–70]. Основні особливості медико-психологічного супроводу включають:

- діагностику психофізіологічного здоров'я кожного військовослужбовця та цивільних осіб, що постраждали;
- вивчення індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців та цивільних осіб;
- зміну рівня розвиненості або ступеня значущості деяких психічних властивостей чи станів особистості;
- аналіз психологічного (соціально-психологічного) клімату в родинах військовослужбовців та цивільних осіб, що постраждали;
- надання психологічної підтримки для налагодження родинно-побутових відносин;
- вивчення запитів, претензій, настрою у військових колективах з метою своєчасного реагування на них;
- вивчення морально-психологічного клімату у військових підрозділах з метою вирішення та прогнозування подальшого розвитку відносин міжособистісних конфліктних ситуацій;
- виявлення військовослужбовців та цивільних осіб, що постраждали, з психологічними відхиленнями;
- організація заходів з корекції та підтримки психофізіологічного здоров'я особового складу, підвищення його психофізіологічної адаптивності;
- проведення навчально-практичних тренінгів з військовослужбовцями з метою надання їм знань і практичних навичок методів психофізіологічної само- та взаємодопомоги;
- налагодження взаємодії з медичною службою з питань підтримки психофізіологічного здоров'я особового складу [3; 13].

Основні завдання медико-психологічного супроводу включають вивчення, оцінку і прогнозування психологічного стану військовослужбовців та цивільних осіб під час службово-бойової підготовки та після можливої окупації, полону та оцінювання психологічного стану особового складу з метою визначення його впливу на боєздатність (боєготовність), проведення психокоригуючих та психотерапевтичних заходів з військовослужбовцями, які залишаються у підрозділах.

Психологічний супровід спрямований на формування у військовослужбовців та цивільних осіб, що постраждали внаслідок війни в Україні, психологічного ресурсу, що дозволить їм розглядати екстремальні умови бойових дій як звичайні умови виконання військової служби: швидко визначати та аналізувати бойові обставини, виділяти загрозливі фактори, своєчасно реагувати на них та забезпечувати необхідний рівень боєздатності та активності [14].

Останнім етапом медико-психологічного супроводу є медико-психологічна реабілітація, якої потребують від 20 до 85% військовослужбовців та цивільних осіб, що постраждали внаслідок війни в Україні, залежно від інтенсивності бойових дій. Робота з медико-психологічної реабілітації включає:

- психодіагностику для виявлення відхилень та порушень психіки у військовослужбовців [15];
- організацію своєчасного та повноцінного відпочинку, психотерапевтичної допомоги та психологічного розвантаження [5, с. 79];
- проведення традиційних (медикаментозних) та нетрадиційних (фізіотерапевтичних, фітотерапевтичних, гомеопатичних) методів [6, с. 168–179].

Модель розробки медико-психологічної допомоги для постраждалих внаслідок війни в Україні є важливим елементом забезпечення ефективної підтримки військовослужбовців та цивільного населення. Ця модель спрямована на надання комплексної допомоги, що включає медичний та психологічний супровід, адаптований до специфічних потреб постраждалих.

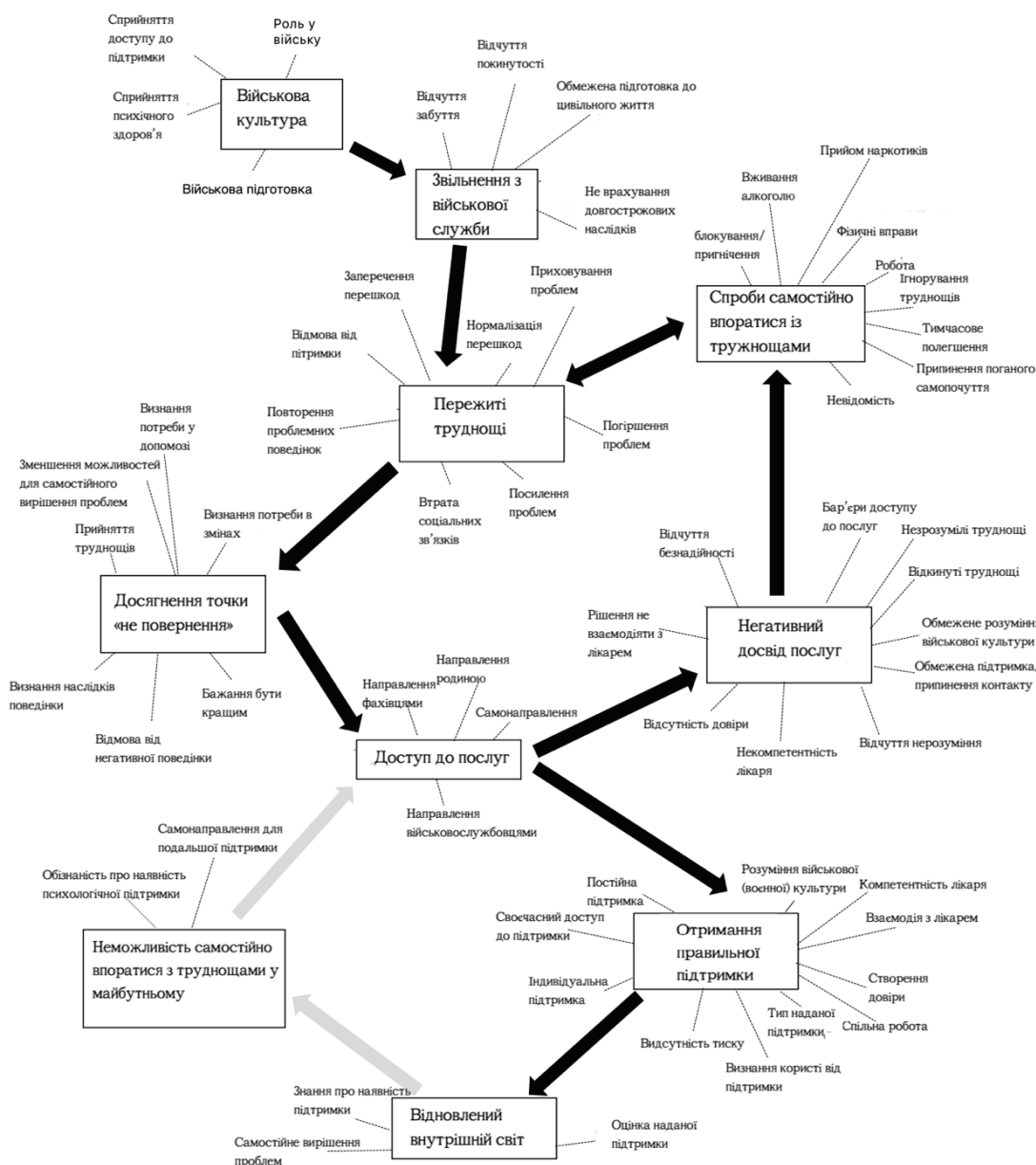

Рис. 1. Модель розробки медико-психологічної допомоги постраждалим внаслідок війни в Україні

Покращення психічного стану населення України можливе за умови залучення інституцій державного, регіонального та місцевого рівнів. Тому розробка алгоритму надання медичної

допомоги постраждалим з урахуванням їх медико-психологічного стану та факторів ризику для порушень психічного здоров'я у межах профілактичних програм вимагає детального розгляду відповідних профілактичних заходів не лише на індивідуальному, але й на груповому (у сім'ях) та популяційному (національному) рівнях.

Медико-психологічний супровід не є окремим сектором, а є інтегрованою частиною програм у різних секторах. Це зображено на рисунку 2, де показано кілька рівнів взаємодоповнюючої підтримки із системами перенаправлення між рівнями. Важливо звернути увагу на всі рівні, починаючи від інтервенцій, що приносять користь усім людям, до цілеспрямованих інтервенцій для конкретних груп.

Рис. 2. Медико-психологічний супровід постраждалих внаслідок війни в Україні

Рівень «Клінічні послуги» включає базові послуги та безпеку таким чином, щоб надати доступність до послуг. Реалізація допомоги повинна здійснюватися у спосіб, що підтримує участь, дотримується прав та використовує підходи, орієнтовані на вікові особливості, стать та різноманітність. Рівень «Спеціалізована підтримка постраждалих без вузької спеціалізації» укріплює підтримку з боку громади та родини: забезпечення можливості людям зберігати та покращувати їхнє психо-медичне благополуччя через діяльність, що сприяє соціальній згуртованості, а також через надання громадам можливості відновлювати або розвивати механізми для захисту та підтримки постраждалих. Рівень «Підтримка з боку родини, друзів, громади» включає надання спеціалізованої психо-медичної підтримки через індивідуальні, сімейні або групові інтервенції для тих, хто не може впоратися з проблемами самостійно. Таку підтримку зазвичай надають неспеціалізовані працівники після відповідного навчання та під наглядом. Рівень «Інтеграція медичних та психологічних аспектів у наданні базових послуг та забезпечення безпеки постраждалих» включає послуги для тих, хто має тяжкі симптоми або не здатні виконувати основні щоденні функції. Такі інтервенції зазвичай проводять фахівці з психічного здоров'я, але також можуть здійснюватися навченими та під наглядом загальними медичними працівниками.

Прийняття підходу медико-психологічного супроводу передбачає надання гуманітарної допомоги таким чином, щоб підтримувати психічне здоров'я та психосоціальне благополуччя постраждалих внаслідок війни, які потребують допомоги. Інтеграція медико-психологічного супроводу постраждалих передбачає зосередження на діяльності з основною метою поліпшення психічного здоров'я та психосоціального благополуччя осіб, що потребують допомоги.

Така діяльність зазвичай реалізується у сферах охорони здоров'я, захисту громади, захисту дітей та освіти.

Практичні рекомендації для проведення оцінок медико-психологічного супроводу:

- забезпечення участі, залучаючи осіб, яких це стосується, на кожному етапі оцінки з особливим акцентом на включення більш ізольованих або маргіналізованих осіб;
- оцінювання потреб та ресурсів медико-психологічного супроводу, зосереджування на проблемах, а також на механізмах подолання та формальних і неформальних джерелах підтримки;
- використання широкого визначення медико-психологічного супроводу методом оцінки, які вузько фокусуються лише на одному психічному розладі, такому як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), не надають даних, необхідних для розробки всебічної програми медико-психологічного супроводу;
- не намагатися оцінити поширеність психічних розладів під час надзвичайної ситуації, бо таке оцінювання є методологічно складним, потребує специфічних ресурсів і, що найважливіше, не є необхідним для початку впровадження послуг [16, с. 240–248].

Військовослужбовці та цивільні особи, що постраждали внаслідок війни в Україні, часто стикаються з різними психічними розладами. Одним із основних інструментів для оцінки рівня тривоги та психічного стану цих осіб є «Шкала тривоги Бека» (BAI). Цей інструмент дозволяє точно вимірювати рівень тривоги і, відповідно, допомагає у визначенні необхідного рівня медико-психологічного супроводу. В дослідженні було опитано 550 осіб, включаючи військовослужбовців та цивільних, що дозволило отримати повну картину поширеності психічних розладів у цій категорії населення. У таблиці 1 представлені оцінки поширеності психічних розладів постраждалих до та після проведення медико-психологічного супроводу.

Таблиця 1

Оцінки поширеності психічних розладів за «Шкалою тривоги Бека, BAI» військовослужбовців та цивільних осіб, що постраждали внаслідок війни в Україні

Ступінь розладу	Поширеність	
	До медико-психологічного супроводу, %	Після медико-психологічного супроводу, %
Тяжкі розлади (тяжка тривога, тяжкий посттравматичний стресовий розлад, тяжка депресія, шизофренія, біполярний розлад)	18,4	7,6
Помірні розлади (помірна тривога, помірний посттравматичний стресовий розлад, помірна депресія)	54,4	16,54
Легкі розлади (легка тривога, легкий посттравматичний стресовий розлад, легка депресія)	23,1	32
Загалом	95,9	56,14

Загалом, до медико-психологічного супроводу загальна поширеність психічних розладів серед постраждалих становила 95,9%, а після супроводу цей показник знизився до 56,14%. Ці дані підкреслюють важливість та ефективність медико-психологічного супроводу в умовах війни, який допомагає значно знизити рівень психічних розладів серед постраждалих осіб.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Медико-психологічний супровід, що охоплює медико-психологічну реабілітацію, є критично важливим для 20–85% військовослужбовців та цивільних осіб, постраждалих внаслідок війни в Україні. Результати дослідження показують, що медико-психологічний супровід ефективно знижує рівень психічних розладів, зменшуючи їх загальну поширеність з 95,9% до 56,14%. Це свідчить про позитивний вплив такої реабілітації на психічне благополуччя постраждалих.

Ефективність різних методів супроводу, включаючи традиційні та нетрадиційні підходи, підкреслює необхідність комплексного підходу, що враховує індивідуальні потреби кожного пацієнта. Інтеграція медико-психологічного супроводу в гуманітарну допомогу, зокрема через різні рівні підтримки, дозволяє забезпечити всебічну підтримку постраждалих.

Подальші дослідження повинні зосередитися на кількох ключових аспектах. По-перше, необхідно вивчити довготривалі ефекти медико-психологічного супроводу для оцінки його впливу на тривале психічне благополуччя. По-друге, важливо дослідити ефективність нетрадиційних методів лікування і їхню роль у реабілітації. Іншим важливим напрямом є вивчення потреб маргіналізованих груп населення, таких як жінки та діти, для адаптації програм допомоги.

Окрім того, слід оцінити ефективність різних рівнів медико-психологічної підтримки та провести аналіз економічної ефективності цих програм. Це допоможе забезпечити оптимальне використання ресурсів у гуманітарних програмах і покращити стратегії надання допомоги.

Література:

1. Адміністративна інструкція УВКБ ООН з програмування громадського здоров'я та глобальна стратегія громадського здоров'я УВКБ ООН на 2021–2025 роки. URL: <https://www.unhcr.org/ua/> (дата звернення: 20.07.2024).
2. Алещенко В.І. Характеристика бойового стресу й основні симптоми бойових психічних травм. *Вісник Національного університету оборони України* : збірник наукових праць. Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняховського. Київ, 2015. Вип. 2. С. 7–13.
3. Благодійний фонд психологічної підтримки у кризових ситуаціях «Анкора», Укр. асоц. організац. психологів та психологів праці. Київ; Львів : Вікторія Кундельська, 2023. 58 с.
4. Стасюк В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів : підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів. Психологія і суспільство, 2006. С. 137–140.
5. Діагностика, терапія та профілактика медико-психологічних наслідків бойових дій в сучасних умовах : методичні рекомендації (147.14/258.14). / уклад.: П.В. Волошин та ін. Харків : [б. в.], 2014. 79 с.
6. Друзь О.В., Черненко І.О. Аналіз бойової психічної травми в учасників локальних бойових дій. *Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти* : збірник наукових праць. Київ : Пріоритети, 2016. С. 168–179.
7. Жигайло Н., Матеюк О. Психологічний супровід військовослужбовців у зоні ведення бойових дій. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. Випуск 13. С. 64–70.
8. Жигайло Н.І. Психологія особистісного та духовного зростання лідера. *Психологічний часопис*. 2019. № 1. С. 57–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_1_6.
9. Лашин О.І. Функціонально-організаційна модель медичного та медико-психологічного супроводу військовослужбовців з ПТСР. *Військова медицина України*. 2019. Том 19, № 3. С. 122–127.
10. Ложкін Г.В. Психологічне супроводження діяльності військовослужбовців в екстремальних умовах : навчальний посібник. Житомир : ЖВІРЕ, 2012. 273 с.
11. Невмержицький В.М. Практичні аспекти здійснення психологічної підготовки військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. Вип. 3. С. 260–265. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2013_3_50.
12. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій : методичний посібник. / Уклад.: О.М. Кокун, Н.А. Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
13. Психологічний супровід незламних : методичні рекомендації по роботі з військовослужбовцями, які зазнали ампутації внаслідок бойових дій / Т.В. Карамушка, Л. Полівко, О. Вісіч та ін. Київ; Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2023. 60 с.
14. Соціально-стресові розлади (клініка, діагностика, профілактика) / за ред.: П.В. Волошина, Н.О. Марути. Харків : Строков Д.В., 2016. 335 с.
15. Сиропятов О. Г., Шемчук О.М. Особливості медико-психологічного супроводу військовослужбовців. *Український журнал військової медицини = Ukrainian journal of military medicine*. 2020. Vol. 1, № 3. С. 119.
16. Charlson et al. New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet*, 2019. 394: 240–248.

References:

1. UVCB. (2021). Administratyvna instrukttsiia UVKB OON z prohramuvannia hromads'koho zdorov'ia ta hlobal'na stratehiia hromads'koho zdorov'ia UVKB OON na 2021–2025 roky [Administrative Instruction of UNHCR on Public Health Programming and Global Public Health Strategy of UNHCR for 2021–2025]. Retrieved from: <https://www.unhcr.org/ua/> (Last accessed: 20.07.2024) [in Ukrainian].
2. Aleshchenko, V.I. (2015). Kharakterystyka boiovoho stresu y osnovni symptomy boiovykh psykhiatrychkykh travm [Characteristics of combat stress and the main symptoms of combat-related mental trauma]. *Nats. un-t oborony Ukrainy im. Ivana Cherniakhovs'koho*. Kyiv, Issue 2. Pp. 7–13 [in Ukrainian].
3. Blahodiinyi fond psykhologichnoi pidtrymky u kryzovykh sytuatsiakh «Ankora», Ukr. asots. orhanizats. psykhologiv ta psykhologiv pratsi. (2023) [Charitable Fund of Psychological Support in Crisis Situations

“Ankora”, Ukr. Assoc. of Organizational Psychologists and Work Psychologists]. Kyiv; L'viv: Viktoriia Kundel's'ka, 2023. 58 s.

4. Stasiuk, V. (2006). Psykholohiia lokal'nykh viin ta zbroinykh konfliktiv: pidruchnyk dlia slukhachiv ta studentiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv [Psychology of Local Wars and Armed Conflicts: a textbook for listeners and students of higher educational institutions]. Psykholohiia i suspil'stvo, 137–140 [in Ukrainian].

5. Voloshyn, P.V. (2014). Diahnostyka, terapiia ta profilaktyka medyko-psykholohichnykh naslidkiv boiovykh dii v suchasnykh umovakh: metodychni rekomendatsiyi [Diagnosis, Therapy, and Prevention of Medical and Psychological Consequences of Combat Actions in Modern Conditions: methodical recommendations]. Kharkiv: [b. v.], 79 s. [in Ukrainian].

6. Druz', O.V., Chernenko, I.O. (2016). Analiz boiovoi psykhiatrychnoyi travmu uchasnykiv lokal'nykh boiovykh dii [Analysis of Combat Psychiatric Injuries in Participants of Local Combat Actions]. Medyчне zabezpechennia antyterrorystychnoi operatsii: naukovo-orhanizatsiini ta medyko-sotsial'ni aspekty: zbirntk naukovykh prats'. Kyiv: Priorityety, S. 168–179 [in Ukrainian].

7. Zhihailo, N., Mateiuk, O. (2022). Psykholohichniy suprovid viiskovosluzhbovtziv u zoni vedennia boiovykh dii [Psychological Support for Military Personnel in the Combat Zone]. Visnyk L'viv. un-tu. Serii psykholohichni nauky. 2022. Vypusk 13. S. 64–70 [in Ukrainian].

8. Zhihailo, N.I. (2019). Psykholohiia osobystisnoho ta dukhovnoho zrostantia lidera [Psychology of Personal and Spiritual Growth of a Leader]. *Psykhologichnyi chasopys*. № 1. S. 57–77. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_1_6 [in Ukrainian].

9. Lashin, O.I. (2019). Funktsional'no-orhanizatsiina model' medychnoho ta medyko-psykholohichnoho suprovodu viiskovosluzhbovtziv z PTSD [Functional-Organizational Model of Medical and Medical-Psychological Support for Military Personnel with PTSD]. *Viiskova medytsyna Ukrainy*. 2019. Tom 19, № 3. S. 122–127 [in Ukrainian].

10. Lozhkin, H.V. (2012). Psykholohichne suprovodzhennia diial'nosti viiskovosluzhbovtziv v ekstremal'nykh umovakh: navchalniy posibnyk [Psychological Support of Military Personnel Activities in Extreme Conditions: Textbook]. Zhytomyr: ZHVIRE, 2012. 273 s. [in Ukrainian].

11. Nevmerzhyts'kyi, V.M. (2013). Praktychni aspekty zdiisnennia psykholohichnoi pidhotovky viiskovosluzhbovtziv [Practical Aspects of Psychological Training of Military Personnel]. Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrainy. Vyp. 3. S. 260–265. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2013_3_50 [in Ukrainian].

12. Kokun, O.M., Ahaiev, N.A., Pishko, I.O., Lozins'ka, N.S. (2015). Osnovy psykholohichnoi dopomohy viiskovosluzhbovtziv v umovakh boiovykh dii: metodychniy posibnyk [Fundamentals of Psychological Assistance to Military Personnel in Combat Conditions: Methodical Manual]. NDTs HP ZSU, 2015. 170 s. [in Ukrainian].

13. Karamushka, T.V., Polivko, L., Visich, O. ta in. (2023). Psykholohichniy suprovid nezlamnykh: metodychni rekomendatsii po roboti z viiskovosluzhbovtzivamy, yaki zaznaly amputatsii vnaslidok boiovykh dii [Psychological Support for the Unbreakable: Methodical Recommendations for Working with Military Personnel Who Underwent Amputation as a Result of Combat Actions]. Kyiv; L'viv: Vydavets' Viktoriia Kundel's'ka, 2023. 60 s. [in Ukrainian].

14. Voloshyna, P.V., Maruty, N.O. (2016). Sotsial'no-stresovi rozlady (klinika, diahnostyka, profilaktyka) [Social Stress Disorders (Clinic, Diagnosis, Prevention)]. Kharkiv: Stokov D.V., 2016. 335 s. [in Ukrainian].

15. Syropiatov, O.H., Shemchuk, O.M. (2020). Osoblyvosti medyko-psykholohichnoho suprovodu viiskovosluzhbovtziv [Features of Medical-Psychological Support for Military Personnel]. *Ukrains'kyi zhurnal viiskovoi medytsyny*. Vol. 1, № 3. C. 119 [in Ukrainian].

16. Charlson, et al. (2019). New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet*, 394: 240–248.

УДК 159.923:316.647.82

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-12>

Людмила Миколаївна КОМАРНІЦЬКА,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри професійної та спеціальної освіти,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: kob-1974@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314

Ірина Михайлівна ЗАВАДСЬКА,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри професійної та спеціальної освіти,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: irynazavadska80@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7680-9514

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Гендерна ідентичність є складним та багатограним психологічним феноменом, що охоплює як індивідуальні, так і соціальні аспекти життя людини. Сучасні дослідження підкреслюють важливість розуміння гендерної ідентичності для формування особистості, її соціалізації та психологічного благополуччя. У контексті швидких соціальних змін та розвитку технологій, що впливають на культурні і соціальні норми, вивчення гендерної ідентичності набуває особливої актуальності. Це дослідження спрямоване на глибше розуміння процесів формування та розвитку гендерної ідентичності, а також вивчення її впливу на різні аспекти життя особистості.

Метою дослідження є аналіз гендерної ідентичності як психологічного феномену, виявлення основних факторів, що впливають на її формування та розвиток, а також визначення впливу гендерної ідентичності на психологічний стан та соціальну поведінку особистості. Специфічними завданнями є вивчення сучасних теоретичних підходів до гендерної ідентичності, аналіз емпіричних даних щодо впливу різних соціальних та психологічних чинників на цей феномен, а також розробка рекомендацій для практичної психології.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході до вивчення гендерної ідентичності, що включає як теоретичний аналіз, так і емпіричне дослідження. Вперше у вітчизняній психології було здійснено комплексний аналіз впливу сучасних соціальних медіа та технологій на формування гендерної ідентичності молоді. Дослідження також включає нові дані щодо ролі сімейного середовища, освітніх установ та особистісних характеристик у процесі розвитку гендерної ідентичності. Окрім цього, робота пропонує інноваційні підходи до підтримки психологічного благополуччя осіб з нестандартною гендерною ідентичністю.

Результати дослідження підтверджують, що гендерна ідентичність є динамічним та багатфакторним феноменом, що формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Виявлено, що соціальні медіа та технології мають значний вплив на процеси формування гендерної ідентичності, особливо серед молоді. Сімейне середовище, освіта та особистісні риси відіграють важливу роль у підтримці або зміні гендерної ідентичності. На основі отриманих даних розроблено практичні рекомендації для психологів, педагогів та батьків щодо підтримки здорового формування гендерної ідентичності у дітей та молоді. Ці рекомендації можуть бути використані для розробки програм психологічної підтримки та освітніх курсів, спрямованих на гармонійний розвиток особистості.

Ключові слова: гендерна ідентичність, психологічний феномен, соціалізація, формування особистості, соціальні норми, технологічний розвиток.

Lyudmyla Mykolaivna KOMARNYTSKA,
PhD in Philology,
Associate Professor at the Department of Professional and Special Education,
Kamianets-Podilskyi State Institute of Higher Education and Rehabilitation
E-mail: kob-1974@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314

Iryna Mykhailivna ZAVADSKA,
PhD in History, Associate Professor, Head of the Department
of Professional and Special Education,
Kamianets-Podilskyi State Institute of Higher Education and Rehabilitation
E-mail: irynazavadska80@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7680-9514

GENDER IDENTITY AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Gender identity is a complex and multifaceted psychological phenomenon that encompasses both individual and social aspects of a person's life. Modern research emphasizes the importance of understanding gender identity for personality formation, socialization, and psychological well-being. In the context of rapid social changes and technological developments affecting cultural and social norms, the study of gender identity is becoming increasingly relevant. This research aims to gain a deeper understanding of the processes of formation and development of gender identity, as well as to study its impact on various aspects of a person's life.

The aim of the research is to analyze gender identity as a psychological phenomenon, identify the main factors influencing its formation and development, and determine the impact of gender identity on a person's psychological state and social behavior. Specific tasks include studying modern theoretical approaches to gender identity, analyzing empirical data on the influence of various social and psychological factors on this phenomenon, and developing recommendations for practical psychology.

The scientific novelty of the work lies in a comprehensive approach to the study of gender identity, which includes both theoretical analysis and empirical research. For the first time in domestic psychology, a comprehensive analysis of the impact of modern social media and technologies on the formation of gender identity among youth has been conducted. The research also includes new data on the role of the family environment, educational institutions, and personal characteristics in the development of gender identity. Additionally, the work offers innovative approaches to supporting the psychological well-being of individuals with non-standard gender identities.

The results of the study confirm that gender identity is a dynamic and multifactorial phenomenon formed under the influence of both internal and external factors. It has been found that social media and technologies significantly impact the processes of gender identity formation, especially among young people. The family environment, education, and personal traits play important roles in supporting or changing gender identity. Based on the obtained data, practical recommendations for psychologists, educators, and parents have been developed to support the healthy formation of gender identity in children and youth. These recommendations can be used to develop psychological support programs and educational courses aimed at the harmonious development of personality.

Key words: *gender identity, psychological phenomenon, socialization, personality formation, social norms, technological development.*

Актуальність дослідження є надзвичайно високою в умовах сучасного суспільства, що постійно змінюється. Сучасний світ переживає швидкі зміни в культурних та соціальних нормах, що впливають на сприйняття та вираження гендерної ідентичності. Зміни у правових системах, розширення прав і свобод для людей з різними гендерними ідентичностями, а також збільшення видимості ЛГБТК+спільноти викликають потребу в глибшому розумінні цього феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє значний прогрес у розумінні цього складного явища. Останні наукові праці охоплюють різні аспекти гендерної ідентичності, зокрема її формування, розвиток та вплив на психологічне благополуччя особистості.

Сучасні дослідження підкреслюють важливість соціокультурних факторів у процесі формування гендерної ідентичності. Зокрема, дослідники звертають увагу на роль сім'ї, освіти та медіа у створенні гендерних норм та стереотипів, що впливають на самосприйняття індивіда. Вивчення взаємодії між особистими переконаннями та соціальними очікуваннями вказує на складність процесу самоідентифікації, де особисті ідентичності часто можуть суперечити суспільним нормам.

Інший важливий напрям досліджень стосується впливу інформаційних технологій та соціальних медіа на гендерну ідентичність. Наприклад, виявлено, що платформи соціальних мереж можуть сприяти як позитивному самовираженню, так і викликати психологічні проблеми через негативні коментарі та кібербулінг. Такі дослідження показують, що соціальні медіа відіграють двояку роль: вони можуть підтримувати молодих людей у їхньому гендерному самовизначенні, але також створюють нові виклики та ризики.

Психологічні дослідження останніх років також фокусуються на вивченні гендерної дисфорії та методах її корекції. Праці в цьому напрямі аналізують ефективність різних підходів до

терапії, включаючи когнітивно-поведінкову терапію, підтримуючу терапію та групову роботу. Важливими є також дослідження, які розглядають вплив гендерної ідентичності на психічне здоров'я, вказуючи на підвищений ризик розвитку депресії, тривожних розладів та інших психологічних проблем у осіб, які переживають гендерну дисфорію.

Значну увагу приділяють питанням інклюзивної освіти та створення підтримуючого середовища для всіх студентів, незалежно від їхньої гендерної ідентичності. Дослідження в цій галузі розробляють рекомендації для освітніх закладів щодо впровадження інклюзивних програм, що сприяють толерантності та повазі до гендерного різноманіття.

Проблеми гендерно-рольової соціалізації та ідентифікації викликають дедалі більше зацікавлення у психологів, які прагнуть з'ясувати, якою мірою статеві відмінності зумовлені біологічними та соціальними чинниками, а також якими є психологічні механізми формування статевих ролей. Теоретичний аналіз цієї проблеми показує, що із середини 60–70-х років гендерна ідентичність стала об'єктом дослідження у філософії, соціології та психології. Основні ідеї щодо структури та функцій ідентичності загалом та гендерної ідентичності зокрема були розроблені в класичних зарубіжних працях і теоріях ідентичності таких науковців, як: Є. Гоффман, Е. Гідденс, У. Джеймс, Е. Дюркгейм, Ч. Кулі, Д. Марсія, Дж. Мід, Х. Таджфел, Дж. Тернер, Е. Фромм, З. Фрейд, К. Хорні, Е. Еріксон, К. Ясперс, а також у роботах вітчизняних учених Л.С. Виготського, І.С. Кона, С.Л. Рубінштейна, Д.Б. Ельконіна. Активно вивчається питання про взаємодію особистісної та соціальної ідентичності (В.С. Агеєва, Н.В. Антонова). Розуміння ідентифікації у віковій та соціальній психології висвітлено у працях Е. Еріксона, А. Бандури, О.О. Бодальова, А.Я. Варги, В.О. Ядова [6–10].

Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що гендерна ідентичність як психологічний феномен є багатогранною темою, яка вимагає міждисциплінарного підходу. Сучасні дослідження не лише розширюють наші теоретичні знання, але й мають велике практичне значення для підтримки психологічного благополуччя та соціальної інтеграції осіб з різними гендерними ідентичностями.

Метою дослідження є всебічний аналіз процесу формування та розвитку гендерної ідентичності, а також виявлення основних факторів, що впливають на цей процес.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гендерна ідентичність як психологічний феномен є однією з найскладніших і найцікавіших галузей дослідження сучасної психології. У центрі цього феномену лежить усвідомлення індивідом своєї статевої приналежності та відповідної соціальної ролі, що формується під впливом біологічних, психологічних та соціокультурних чинників. Гендерна ідентичність охоплює не лише біологічні аспекти, але й глибокі психологічні та культурні компоненти, які впливають на сприйняття себе та взаємодію з навколишнім світом.

Сучасне суспільство характеризується швидкими змінами та багатоманіттям поглядів на питання гендеру та статі. У зв'язку з цим дослідження гендерної ідентичності стає все більш актуальним. У новітніх умовах технологічного розвитку, глобалізації та зростання інформаційного потоку формування гендерної ідентичності набуває нових відтінків і викликів. Особливо це стосується молоді, яка стикається з безпрецедентним обсягом інформації та нових соціальних норм, що можуть впливати на їхнє самовизначення та особистісний розвиток [7].

У дослідженні гендерної ідентичності важливим є врахування різних аспектів цього феномену, включаючи біологічні основи, психологічні процеси та соціальні впливи. Біологічні аспекти включають генетичні та гормональні чинники, які визначають первинні та вторинні статеві ознаки. Психологічні процеси охоплюють усвідомлення себе, самосприйняття та самооцінку, а також розвиток особистісної ідентичності. Соціальні впливи включають сімейні, культурні та медійні фактори, які формують уявлення про гендерні ролі та норми поведінки.

Важливим завданням сучасної психології є розуміння того, як ці різні чинники взаємодіють між собою, впливаючи на формування гендерної ідентичності. Розуміння цих процесів дозволяє не лише глибше зрозуміти особистісний розвиток, але й розробити ефективні методи психологічної підтримки та корекції у випадках, коли індивід відчуває дискомфорт або конфлікт у своїй гендерній ідентичності [2].

Таким чином, вивчення гендерної ідентичності як психологічного феномену не лише збагачує наші знання про людську природу, але й має практичне значення для розвитку ефектив-

них психологічних інтервенцій та створення підтримуючого соціального середовища для всіх індивідів, незалежно від їх гендерної приналежності [5].

Гендерна ідентичність відіграє важливу роль у формуванні гендеру як соціального конструкта, визначаючи усвідомлення людиною себе як суб'єкта соціальних і психологічних ролей. Термін «гендерна ідентичність» був запроваджений Джоном Мані у 1955 році для позначення внутрішнього самовідчуття людини як чоловіка або жінки. Протягом тривалого часу досліджень цього феномену було розроблено різноманітні підходи до його розуміння та інтерпретації.

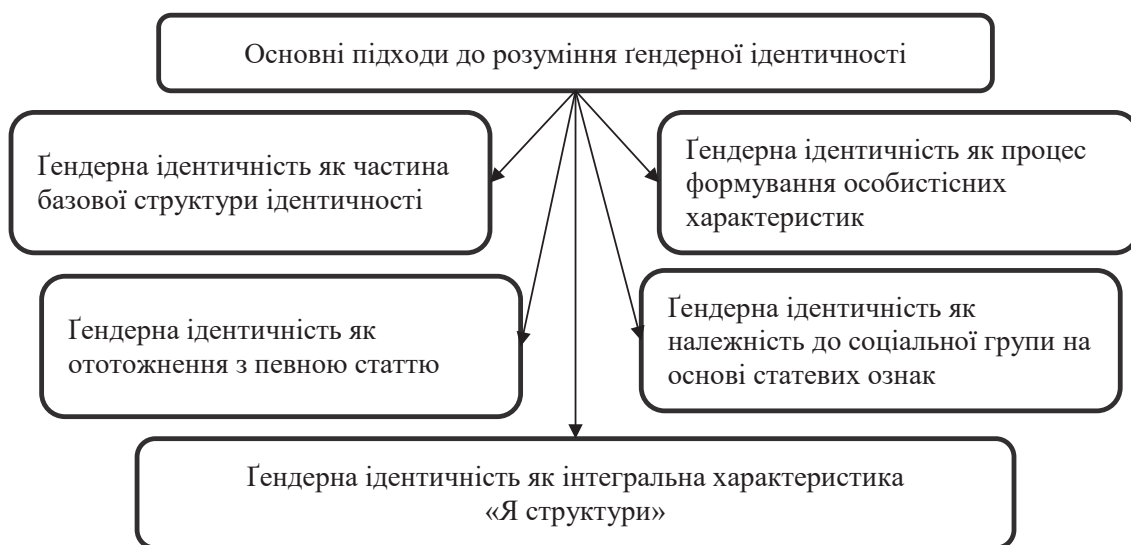

Рис. 1. Підходи до розуміння гендерної ідентичності

Гендерна ідентичність є частиною базової ідентичності людини, яка виконує важливу роль у процесах адаптації та саморегуляції, а також у самоідентифікації індивіда як представника певної статі. Цей процес формування гендерної ідентичності називають гендерною ідентифікацією. Гендерна ідентифікація характеризує процесуальний аспект гендерної ідентичності, описуючи відповідність людини певної статі до певного гендеру, її внутрішнє відчуття себе як чоловіка або жінки, усвідомлення та прийняття своєї гендерної ролі [1–3].

Таблиця 1

Основні теорії гендерної ідентичності

№ з/п	Теорія	Основні положення
1.	Теорія ідентифікації З. Фрейда	Ідентифікація розглядається як процес формування «Я», при цьому значну роль відіграють взаємини з батьками, що впливають на подальшу гендерну соціалізацію.
2.	Теорія гендерних лінз С. Бем	Становлення гендеру відбувається під впливом андроцентризму, гендерної поляризації та біологічного есенціалізму, які формують гендерні норми.
3.	Теорія соціального навічання А. Бандури	Формування гендерної ідентичності відбувається через наслідування батьківських моделей поведінки та отримання позитивного або негативного підкріплення.
4.	Теорія когнітивного розвитку Л. Колберга	Гендерна ідентифікація залежить від рівня сформованості гендерних схем, які впливають на засвоєння гендерних ролей.
5.	Теорія соціальних ролей	Гендерні відмінності є продуктами впливу соціальних моделей поведінки, які формують навички та атитюди особистості.
6.	Теорія соціального конструювання гендеру	Гендер визначається не лише біологічними ознаками, але й культурними нормами, які особистість може змінювати або відкидати.

Ця таблиця містить шість основних теорій, що пояснюють різні аспекти формування та розвитку гендерної ідентичності. Кожна теорія має свої основні положення, які відображають ключові ідеї та підходи до розуміння цього феномену. Ця таблиця дає чіткий і структурований огляд основних теорій гендерної ідентичності, підкреслюючи їхню унікальність та вклад у розуміння процесу формування гендерної ідентичності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зроблені висновки свідчать про те, що гендерна ідентичність є багатограним і динамічним феноменом, який формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Проведений аналіз показав, що гендерна ідентичність є частиною базової структури ідентичності особистості та відіграє ключову роль у процесах самосвідомості та соціальної адаптації. Різні теорії та підходи, зокрема роботи З. Фрейда, С. Бем, А. Бандури, Л. Колберга, теорії соціальних ролей та соціального конструювання гендеру підкреслюють важливість взаємодії біологічних, психологічних та соціокультурних факторів у формуванні гендерної ідентичності.

Результати дослідження також свідчать про значний вплив сучасних соціальних медіа та технологій на процеси формування гендерної ідентичності, особливо серед молоді. Сімейне середовище, освіта та особистісні риси відіграють важливу роль у підтримці або зміні гендерної ідентичності. Практичні рекомендації, розроблені на основі отриманих даних, можуть бути використані для створення програм психологічної підтримки та освітніх курсів, спрямованих на гармонійний розвиток особистості.

Перспективи подальших досліджень включають поглиблене вивчення ролі соціальних медіа та інших цифрових платформ у формуванні гендерних уявлень і стереотипів серед різних вікових груп. Важливо аналізувати як позитивні, так і негативні аспекти впливу цифрового середовища на гендерну ідентичність та розробляти методи мінімізації негативних впливів. Інтерсекційні підходи до вивчення гендерної ідентичності також є актуальними, оскільки дозволяють досліджувати взаємодію гендерної ідентичності з іншими аспектами ідентичності, такими як етнічність, соціально-економічний статус, сексуальна орієнтація. Це допоможе краще зрозуміти, як різні соціальні та культурні контексти впливають на формування та вираження гендерної ідентичності.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на розробку та впровадження інклюзивних освітніх програм, що сприяють розумінню та прийняттю гендерного різноманіття. Оцінка ефективності таких програм у підвищенні рівня толерантності та підтримки серед студентів і викладачів є важливим напрямом роботи. Крім того, слід розробляти та тестувати нові психотерапевтичні підходи для підтримки осіб, що переживають гендерну дисфорію, досліджуючи ефективність різних методів терапії у покращенні психологічного благополуччя та зниженні рівня тривожності та депресії.

Соціально-психологічні дослідження гендерних ролей мають аналізувати вплив соціальних ролей та очікувань на формування гендерної ідентичності у різних культурних та соціальних середовищах. Вивчення змін у гендерних ролях у зв'язку зі змінами у соціально-економічних умовах та правових системах також є перспективним напрямом досліджень. Ці напрями сприятимуть більш глибокому розумінню гендерної ідентичності як психологічного феномену та розробці ефективних стратегій для підтримки та інтеграції осіб з різними гендерними ідентичностями у суспільство.

Література:

1. Балл Г.О., Зливков В.Л., Копилов С.О. та ін. Становлення ідентичності фахівця : монографія / за ред. В.Л. Зливкова. Київ–Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 260 с.
2. Гендер у запитаннях та відповідях. URL: <https://credo.pro/2018/12/227288>.
3. Гендерні стереотипи. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гендерні_стереотипи.
4. Павлушенко Н. Гендерний підхід у початковій освіті як методологічний інструмент характеристики фактора соціалізації дітей обох статей. 2024. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/павлушенко.pdf>.
5. Соціальне конструювання гендеру. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальне_конструювання_гендеру.
6. Шевченко Н.Ф., Волобуєва О.С. Емпіричне дослідження особистісно-професійної ідентичності здобувачів фахової передвищої освіти. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/210/5829/12175-1?inline=1ю>.
7. Helgeson V.S. The psychology of gender. Boston : Pearson. 2012. 148 p.

8. Eagly A. Sex Differences in Social Behavior: A Social-role interpretation. Psychology Press. 2013. 192 p.
9. Kohlberg L. A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes / In: E.E. Maccoby (Ed.). The development of sex differences. Stanford University Press, 1966. P. 48–62.
10. Maccoby Eleanor E., Jacklin C.N. The Psychology of Sex Differences. Stanford University Press. 1978. 416 p.

References:

1. Ball, G.O, Zlyvkov V.L., Kopylov S.O. ta in. (2014). Stanovlennja identychnosti fahivcja: monografija [Formation of Professional Identity: Monograph] / za red. V.L. Zlyvkova. Kyiv–Kirovograd: Imeks-LTD. 260 s.
2. Gender u zapytannjah ta vidpovidjah [Gender in Questions and Answers]. Retrieved from: <https://credo.pro/2018/12/227288>.
3. Genderni stereotypy [Gender Stereotypes]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Genderni_stereotypy.
4. Pavlushhenko, N. (2024). Gendernyj pidhid u pochatkovij osviti jak metodologichnyj instrument harakterystyky faktoru socializacii ditej oboh statej [Gender Approach in Primary Education as a Methodological Tool for Characterizing the Socialization Factor of Children of Both Sexes]. Retrieved from: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/03/pavlushhenko.pdf>.
5. Social'ne konstrujuvannja genderu [Social Construction of Gender]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Social'ne_konstrujuvannja_genderu.
6. Shevchenko N.F., Volobujeva O.S. Empirychne doslidzhennja osobystisno-profesijnoyi identychnosti zdobuvachiv fahovoyi peredvyshhoyi osvity [Empirical Study of Personal and Professional Identity of Vocational Education Applicants]. Retrieved from: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/210/5829/12175-1?inline=1>.
7. Nelgeson, V.S. (2012). The psychology of gender. Boston: Pearson. 148 p.
8. Eagly, A. (2013). Sex Differences in Social Behavior: A Social-role interpretation. Psychology Press. 192 p.
9. Kohlberg, L. (1966). A cognitive-developmental analysis of children's sex-role concepts and attitudes / In: E.E. Maccoby (Ed.). The development of sex differences. Stanford University Press. P. 48–62.
10. Maccoby Eleanor, E., Jacklin, S.N. (1978). The Psychology of Sex Differences. Stanford University Press. 416 p.

Анатолій Володимирович МИХАЛЬСЬКИЙ,
кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри
інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: mavanat@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7537-7775

Юлія Анатоліївна МИХАЛЬСЬКА,
кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри
психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
E-mail: iuliiamy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8378-5928

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО РЕАГУВАННЯ ДІТЕЙ НА ХРОНІЧНІ СОМАТИЧНІ ЗАХВОРЮВАННЯ

Вивчення впливу хронічних соматичних захворювань на особистісний розвиток дітей актуальне з науково-практичного погляду. Актуальність роботи насамперед визначається завданнями психологічної практики під час роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я, адже відомо, що стан здоров'я дитини впливає на розвиток її особистості.

Дослідження проблем психологічного реагування хворих дітей на хронічне захворювання дають можливість визначити заходи щодо надання своєчасного ефективного впливу на процес адаптації до захворювання та попередження негативних особистісних новоутворень.

Метою публікації є вивчення особливостей особистісного розвитку дітей із різними хронічними соматичними захворюваннями та ролі різних чинників, які впливають на формування внутрішньої картини хвороби.

Будь-яке соматичне захворювання, особливо хронічне, суттєво впливає на психологічний статус і особистісний розвиток особистості. Основною формою впливу соматичного захворювання на психіку людини виступає психологічна реакція особистості на сам факт захворювання і його наслідки.

У статті проаналізовано психологічні особливості дітей, зумовлені хронічними соматичними захворюваннями. Тривале хронічне захворювання в дитячому віці має негативний вплив на психіку і може призводити до важких або навіть незворотних наслідків. Це може бути страх, тривога, невротичні та астеничні стани. Нерідко спостерігається затримка загального фізичного та психічного розвитку.

Особливого значення у формуванні уявлень про хворобу набуває важкість і тривалість захворювання самої дитини, перебування її у стаціонарі та відрив від батьків. Важливим при цьому є також ступінь усвідомлення дефекту і психологічний захист. Реакція дитини на свою хворобу складається з оцінки і переживання хворобливих відчуттів, загального самопочуття, уявлення про свою хворобу та її причини. Емоційне реагування на хворобу більше залежить не від нозологічної форми захворювання, а від особистісних особливостей дітей та поведінки батьків. Хронічні соматичні захворювання у дітей впливають також на адекватність самооцінки, рівень тривожності, невротизації та психопатизації, формування акцентуацій характеру.

Всі типи ставлення до хвороби, що спостерігаються у дитячому віці, формуються не тільки завдяки емоційній та інтелектуальній оцінці свого стану, на нього впливає також весь набутий досвід, особливо перенесені раніше хвороби. Велике значення мають ще преморбідні особливості особистості хворої дитини. Вирішальне значення для формування внутрішньої картини хвороби дитини має відношення до її хвороби самих батьків.

Ключові слова: соматичні захворювання, внутрішня картина хвороби, реакція дитини на хворобу.

Anatolii Volodymyrovych MYKHALSKYI,
Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of
Inclusive Education, Rehabilitation and Humanitarian Sciences,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher
Education "Kamianets-Podilskiy State Institute"
E-mail: mavanat@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7537-7775

Yuliia Anatoliivna MYKHALSKA,

Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Psychological, Medical and Pedagogical Basics of Correctional Work, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

E-mail: iuliiamy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8378-5928

PECULIARITIES OF CHILDREN'S PSYCHOLOGICAL RESPONSE TO CHRONIC SOMATIC DISEASES

The study of the influence of chronic somatic diseases on the personal development of children is relevant from a scientific and practical point of view. The relevance of investigation is primarily determined by the tasks of psychological practice during the work with children with special needs as it is obvious that the health of child affects the development of his/her personality.

Researching the problems of the psychological response of sick children to a chronic disease makes it possible to determine measures to provide a timely and effective impact on the process of adaptation to the disease and prevent the negative personal neoplasms.

The purpose of the publication is to study the peculiarities of the personal development of children with various chronic somatic diseases and the role of different factors that influence the formation of the internal picture of the disease.

Any somatic disease, especially a chronic one, significantly affects the psychological status and personal development of an individual. The main form of influence of a somatic disease on the human psyche is the psychological reaction of the individual to the very fact of the disease and its consequences.

The article analyzes the psychological characteristics of children caused by chronic somatic diseases. A long-term chronic disease in childhood has a negative effect on the psyche and can lead to severe or even irreversible consequences. It can be fear, anxiety, neurotic and asthenic states. A delay in general physical and mental development is often observed.

Particular importance, during the formation ideas about the disease, has severity and duration of the child's illness, staying in a hospital and separation from parents. At the same time, the degree of awareness of the defect and psychological protection are also important. The child's reaction to his illness consists of an assessment and experience of painful sensations, general well-being, an idea of his illness and its causes. Emotional response to the disease no longer depends on the nosological form of the disease, but on the personal characteristics of the children and the behavior of the parents. Chronic somatic diseases in children also affect the adequacy of self-esteem, the level of anxiety, neuroticism and psychopathization, and the formation of character accentuations.

All types of attitudes towards illness observed in childhood are formed not only due to emotional and intellectual assessment of one's condition, it is also influenced by all acquired experience, especially previous illnesses. Premorbid features of the sick child's personality are also important. The decisive importance for the formation of the internal picture of the child's illness is related to the illness of their parents themselves.

Key words: *somatic diseases, internal picture of the disease, reaction of the child to the disease.*

Вступ. Хронічні соматичні захворювання і фізичні порушення призводять до специфічних і неспецифічних психологічних і психопатологічних впливів на пацієнта. До неспецифічних належать страхи і депресивні фази. Більшість пацієнтів стають замкнутими і рідко розкривають свої проблеми.

У дитячому віці хронічні соматичні захворювання і фізичні порушення часто ведуть до серйозних змін сприйняття і поведінки. У кінцевому результаті ці зміни впливають на загальний розвиток особистості. Хворі діти (змушені) повинні приймати ті обмеження, які пов'язані з лікуванням такого захворювання, вони позбавлені доступних їх здоровим одноліткам каналів отримання інформації, обмежені в повсякденному житті, що не дає можливості отримати у повному об'ємі життєвий досвід. Хронічні захворювання можуть настільки впливати на повсякденне життя дітей, що з часом це призводить до розвитку психологічних розладів.

Вивчення психічного розвитку на змінених хворобою умовах актуальне з науково-практичного погляду. В умовах патології розвитку розкриваються механізми і структурні компоненти психічної діяльності, приховані у разі нормального перебігу психічних процесів.

Більшість наукових робіт присвячені дослідженню внутрішньої картини хвороби (ВКХ) дорослих хворих, які вже сформували певне ставлення до захворювання. Наша робота розглядає розвиток ВКХ у дітей на етапі становлення, усвідомлення причин та наслідків захворювання.

На сучасному етапі розвитку науки актуальність проблеми ВКХ не вичерпалася. Вона продиктована багатьма причинами, серед яких – робота психолога з хворими та особами з інвалід-

ністю, неоднозначність поняття, структури і сутності ВКХ внаслідок її недостатньої розробленості через різноманіття підходів до її осмислення.

Актуальність роботи насамперед визначається завданнями психологічної практики під час роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я. Дослідження проблем психологічного реагування хворих на хронічне захворювання дозволить визначити заходи щодо надання своєчасного ефективного впливу на процес адаптації до захворювання, щодо попередження негативних особистісних новоутворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На можливість виникнення реакцій особистості дитини на хворобу звернули увагу лише останнім часом. Що стосується вивчення питань ВКХ у дорослих, то ці питання розглядаються ще із 50-х років ХХ ст. Дослідження психологічних особливостей розвитку інтелекту та особистості під впливом соматичних захворювань представлені у наукових працях Б.В. Зейгарник, В.В. Лебединського, А.Р. Лурія, В.М. М'ясищева.

В.В. Ніколаєва, Є.Н. Соколова, В.Є. Каган, В. Александер, А. Мітчерліх та ін. вказують на те, що важке соматичне захворювання створює особливу дефіцитарну ситуацію розвитку. Навіть не усвідомлюючи суті захворювання, її наслідків, дитина потрапляє у ситуацію виражених обмежень на активність, самостійність, способи самореалізації, що затримує її пізнавальний та особистісно-соціальний розвиток.

Психологічне дослідження свідчить, що часті епізоди респіраторних захворювань у поєднанні з бронхообструктивним синдромом мають значний несприятливий вплив на психологічний статус дітей і сприяють значній психічній травматизації хворих [3, с. 50].

Встановлено, що у разі хронічних гастродуоденальних захворювань у дітей можливий розвиток змін, що супроводжуються такими невротичними та неврозоподібними розладами, як порушення сну, апетиту, швидкими змінами настрою, агравацією, симуляцією тощо [4, с. 81].

Мета та завдання статті. Метою цієї публікації є вивчення особливостей особистісного розвитку дітей із різними хронічними соматичними захворюваннями та ролі різних чинників, які впливають на формування ВКХ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хвороба – одна з тих неприємних ситуацій, в яку потрапляє протягом життя кожна людина. Вона змінює сприйняття та ставлення хворого до навколишніх подій, до самого себе. Психіка хворого від початку захворювання змінюється, оскільки у зв'язку з хворобою порушується звичний ритм життя, праці, відпочинку, сну та неспання. Відбувається перебудова відчуттів.

Будь-яке соматичне захворювання, особливо хронічне, незалежно від того, яка його біологічна природа, який орган чи функціональна система ушкоджені, створює особливу об'єктивну соціальну ситуацію розвитку психіки людини і супроводжується нервово-психічними порушеннями (В.В. Ніколаєва, Є.Ф. Бажин, А.В. Гнезділов, F. Adams, M. Meli). Хронічне захворювання серйозно впливає на психологічний статус і особистісний розвиток особистості.

На сьогодні встановлено два основних види патогенного впливу соматичної хвороби на психіку людини: соматогенний і психогенний.

Соматогенний вплив хвороби на психіку пов'язаний з безпосередньою дією на ЦНС соматичних шкідливостей та інтенсивних больових відчуттів. Особливо велику роль соматогенні впливи на психіку відіграють у разі вроджених вад серця і захворювань нирок.

Основною формою психогенного впливу соматичного захворювання на психіку людини виступає психологічна реакція особистості на сам факт захворювання і його наслідки, що розвивається у разі хвороби (порушення загального самопочуття, астенія та різні хворобливі відчуття).

Важливо враховувати, що діти формують відмінні від дорослих уявлення, що таке хвороба. Сприйняття себе у хворобі також має специфіку. Як основні складники ВКХ дитини Д.М. Ісаєв виділяє знання дитини про здоров'я, знання про внутрішні органи, знання про хворобу, знання про смерть, рівень інтелекту. А до основних факторів, що впливають на ВКХ дитини, відносять (Є.В. Свистунова): її взаємини з батьками та медичним персоналом; її особливості емоційного реагування; досвід життя та перенесених захворювань; стать; вікові особливості; супутні психотравмуючі обставини.

Проведені дослідження вказують на те, що більшість дітей мають поверхневі уявлення про хвороби та їх причини. Вони часто розглядають свої хвороби як покарання за погану пове-

дінку. Значна частина дітей бачить причини виникнення захворювань у порушенні харчування і гігієнічних правил, однак 20% молодших і 10% старших школярів зовсім не можуть відповісти на питання про причини захворювань. Частина старших дітей, на відміну від молодших, бачили причину хвороби у спадковій схильності, а також у конфліктних ситуаціях у школі і вдома. Діти погано уявляють, що треба робити для одужання і попередження повторного захворювання, часто виявляючи необгрунтований оптимізм.

Особливого значення у формуванні уявлень про хворобу набуває важкість і тривалість захворювання самої дитини, поміщення її у стаціонар і відрив від батьків.

Хворі діти по-різному переносять свою хворобу, але немає жодної дитини, у якої б на хворобу не виникла та чи інша реакція. Ця реакція навіть маленької дитини досить складна. Вона складається з оцінки і переживання безлічі місцевих, хворобливих відчуттів, загального самопочуття, уявлення про свою хворобу та її причини.

Тривале хронічне захворювання в дитячому віці має негативний вплив на психіку і може призводити до важких або навіть незворотних наслідків. Нерідко воно стає джерелом затримки загального фізичного та психічного розвитку. Крім того, у разі захворювань у дитячому віці часто відбувається не тільки затримка у розвитку, а й явища регресії (повернення до типів психічного реагування, характерного для молодших вікових періодів), що розглядається як захисний психологічний механізм.

У більшості дітей з хронічними соматичними захворюваннями відзначаються порушення адаптації, розлади когнітивної, емоційної, вольової та поведінкової сфер, що суттєво впливає на засвоєння навчальної програми, сприяє зниженню працездатності та погіршенню самопочуття [5, с. 55].

Відображення хвороби у переживаннях людини отримало назву ВКХ. Поняття «внутрішня картина хвороби» сформулював Р.А. Лурія. За його визначенням, ВКХ – це «...все те, що відчуває і переживає хворий, вся маса його відчуттів,.. його загальне самопочуття, самоспостереження, його уявлення про свою хворобу, про її причини – весь той величезний світ хворого, який складається з дуже складних поєднань сприйняття та відчуття, емоцій, афектів, конфліктів, психічних переживань та травм».

ВКХ бере участь у механізмах формування психологічної дезадаптації, формується на підставі базових механізмів психологічної адаптації в умовах розвитку захворювання та є однією зі змістовних «мішеней» психокорекції [2, с. 250].

Як складне структуроване утворення ВКХ включає принаймні чотири рівні відображення хвороби в психіці хворого (І.М. Нікольська, Р.М. Грановська).

Перший, *сенситивний* – це рівень відчуття. Сюди відносять усі болючі чи інші неприємні відчуття, які або виходять з якогось конкретного місцевого захворювання («болить нога», «крутиться голова», «коле у серці»), або спричинені загальною зміною самопочуття («погано почуваюся», «все болить»).

Другий рівень, *емоційний*, пов'язаний з різними видами реагування на хворобу, такими як депресивний, тривожний, іпохондричний або ейфоричний.

Третій рівень, *інтелектуальний*, відображає уявлення, знання та оцінку людиною своєї хвороби. Він є результатом роздумів хворого про свій стан, конкретне захворювання, про його причини та можливі наслідки («я захворіла, тому що ходила без шапки», «боюся, що помру»).

Четвертий рівень, *мотиваційний*, або вольовий, містить більш-менш усвідомлене ставлення хворого до свого захворювання, до зміни своєї поведінки та способу життя в умовах хвороби, а також різний ступінь бажання діяти, щоб повернути або зберегти своє здоров'я («мені набридло бути хворою і безпорадною»).

Таким чином, ВКХ – це ціла сукупність психічних образів, емоційних реакцій і стосунків, переживань, сумнівів, думок, прагнень та зусиль хворої людини, яка визначає зміст її внутрішнього світу.

У дітей у ВКХ переважають чуттєвий та емоційний рівні, тоді як інтелектуальний та мотиваційний ще недорозвинені. Особливого значення у формуванні уявлень про хворобу набуває тяжкість і тривалість захворювання. Велике значення у формуванні ставлення дітей до лікування відіграє необхідність їх поміщення у стаціонар і відрив від батьків. Але вирішальне значення для формування ВКХ дитини має відношення до їх хвороби самих батьків і насамперед

матері. Нерідко саме надто тривожне чи надцінне ставлення матері до хвороби дитини і навіть виховання її «у культурі хвороби» сприяє подальшому формуванню в дитини дисгармонічного ставлення до свого здоров'я, яке може зберегтися в неї протягом усього життя. Крім того, особливості сприйняття дітьми хвороби великою мірою залежать від їхнього віку.

Формування ВКХ у дітей відрізнялося залежно від віку, що зумовлювалося особливостями розвитку емоційної, пізнавальної та вольової сфери. У дітей дошкільного та молодшого шкільного віку сприйняття хвороби здійснювалося на основі афективно-чуттєвого складника, тоді як у підлітковому віці активно задіявалися інтелектуальний та мотиваційний компоненти [8, с. 91].

Формування ВКХ у дітей відрізняється від такої в дорослих тим більше, чим молодша дитина. ВКХ впливає на прояви та перебіг захворювання, на стосунки у сім'ї, на успішність, може бути причиною невротичних розладів.

Наявність хвороби для дітей є вираженою психотравмуючою ситуацією. Оцінка хвороби хворими дітьми зазвичай має різко негативний характер. Зі збільшенням тривалості захворювання діти звикають до статусу хворих і у них дедалі більшу роль у механізмах психологічного захисту відіграє витіснення зі свідомості факту хвороби, хоча вони ніколи не почуваються одужуючими. Емоційне реагування на хворобу більше залежить не від нозологічної форми захворювання, а від особистісних особливостей дітей та поведінки батьків.

Психіка хворої дитини набуває особливої специфіки. У багатьох дослідженнях відзначають вплив хронічного захворювання на адекватність самооцінки, рівень тривожності, невротизації та психопатизації, формування акцентуацій характеру.

Високий рівень загальної тривожності вчетверо частіше реєструвався у хворих дітей [1, с. 44].

У побудові ВКХ бере участь весь набутий досвід, особливо перенесені раніше хвороби. Життєвий шлях дитини невеликий, їй складніше, ніж дорослому, зіставити поточну ситуацію з раніше пережитими обставинами. Тому нещодавно пережите дитиною може накласти серйозний відбиток на ВКХ. Власні хвороби, перенесені в ранньому дитинстві, не відкладають значного відбитка переживання поточного розладу, тоді як недавні хвороби, сприйняті як загроза, мають значний вплив. На формування ВКХ дитини може вплинути атмосфера занепокоєння і тривоги, що панує у сім'ї.

Інформацію про хворобу діти можуть отримати від батьків, однолітків, вчителів, ЗМІ. Для дитини найбільш значимі відомості, які вона отримує від батьків. Для дітей з тяжким хронічним захворюванням особливе значення має лікар, у таких випадках інформація від батьків менш істотна.

За наслідками дослідження формування ВКХ виявлено, що при кожному захворюванні навколо дитини створюється своєрідна соціальна ситуація розвитку. Формування ВКХ за різних видів патології будується по-різному. Побудова ВКХ проходить низку етапів. На певному етапі у дітей відбувається криза усвідомлення хвороби, що супроводжується особливими негативними переживаннями щодо захворювання та найбільшим розвитком механізмів психологічного захисту.

Ставлення дітей до свого захворювання, як і до інших важливих складників їх життя, залежить від їхніх вікових та психологічних особливостей та співвідноситься з емоційною оцінкою значимих оточуючих. Цей процес здебільшого мало усвідомлюваний і не включає властивого дорослій людині логічного аналізу.

З точки зору суб'єктивної картини хвороби для дітей, які часто хворіють, характерно амбівалентне (біполярне) ставлення до неї. Так, більшість дітей розуміє, що хвороба їм заважає: не можна ходити в гості, на вулицю, потрібно лікуватися, приймати ліки, іноді навіть можна потрапити до лікарні. Але на підсвідомому рівні хвороба для них більш приваблива, ніж здоров'я: вона «вигідна» дитині, тому що дає можливість наблизитися до матері, отримати деяку емоційну підтримку у вигляді турботи й уваги. Основна частина дітей, які часто хворіють, вважає, що під час хвороби їх будуть жаліти, більше звертати увагу і піклуватися про них [6, с. 206].

Дескриптивний аналіз методики «Незакінчені пропозиції» показав (М.М. Пронічева, В.Г. Булигіна), що 90% усіх обстежених усвідомлюють захворювання як зміну звичного способу життя (обмеження рухової активності, медичні процедури). Діти молодшого шкільного

віку зазначають, що дорослі відповідальні за їхнє здоров'я. Підлітки ж усвідомлюють власну відповідальність у збереженні та підтримці здоров'я. 90% всіх дітей пов'язують зі своєю хворобою такі почуття та емоції, як страх, смуток, хвилювання. Більшістю дітей лікарі асоціюються з госпіталізацією, з неприємними лікувальними процедурами. Потрапляння до лікарні у всіх дітей пов'язане із негативними емоціями: страхом, сумом. Говорячи про майбутнє життя, діти не сприймають свою хворобу як перепону задля досягнення своєї мрії. Почуття тривоги у разі звістки про погіршення свого здоров'я спостерігається здебільшого у школярів різного віку. Діти молодшого шкільного віку у разі погіршення здоров'я часто відчувають страх і рідше відчувають сором. Підлітки у разі погіршення самопочуття найчастіше роздратовані. Таким чином, можна стверджувати, що в дітей будь-якого віку погіршення самопочуття супроводжується сильним почуттям тривоги, провини, страху, набагато рідше виникає відчуття сорому.

Дітям, які часто хворіють, притаманна недовірливість, надмірна вразливість, у них відсутня інтуїція в міжособистісних відносинах, у їхній поведінці часто спостерігаються негативізм, упертість, егоцентризм, вони гостро реагують на невдачі, вирізняються нестійкістю настрою, поганим контролем емоцій, комунікативною незграбністю, залежністю від дорослих, підкореністю, зниженими енергійністю та оптимізмом, боязкістю, легкою втратою внутрішньої рівноваги, готовністю слідувати правилам та пристосувальністю, апатичністю [7, с. 64].

Негативні зміни психіки у хворої дитини, що виявляються на різних стадіях перебігу хвороби та її лікування, можуть призвести до серйозних порушень психічного здоров'я в майбутньому (Є.В. Свистунова). До частих порушень відносять:

- емоційні реакції, пов'язані зі зміною фізичного стану хворої дитини: страх, тривога, страждання, гнів, почуття провини;
- невротичні та астеничні стани, що розвинулися на тлі хвороби: поганий настрій або крайня його мінливість, дратівливість, слабкість, підвищене відволікання, труднощі зосередження, млявість, апатія та загальне зниження життєвої активності;
- неприємні переживання та внутрішні конфлікти, які можуть стати причиною зміни соціального статусу хворої дитини;
- стійкі перебудови всієї особистості хворого, що виражаються у формуванні аномальних та егоцентричних установок, захисних та компенсаторних механізмів, змін самосвідомості.

Висновки і пропозиції. Формування відношення до захворювання у дітей залежить від багатьох обставин. Наявність хронічних захворювань у дітей впливає на формування їхньої самооцінки, цінностей та інтересів, розвиток комунікативної сфери, рівень тривожності, невротизації та психопатизації, формування акцентуацій характеру. У більшості дітей з хронічними соматичними захворюваннями відзначаються порушення адаптації, розлади когнітивної, емоційної, вольової та поведінкової сфер.

Перспективи подальших досліджень передбачають дослідження психологічних особливостей дітей залежно від нозології та віку дітей.

Література:

1. Волянська Л.А., Левенець С.С., Косовська Т.М., Бурбела О.І. Деякі особливості емоційної сфери у дітей із хронічною патологією. *Педіатрія, акушерство та гінекологія*. 2006. № 3. С. 42–45.
2. Дідковська Л. Особливості психологічного захисту в структурі ВКХ при різних соматичних захворюваннях. *Вісник Львівського університету. Серія : філософські науки*. 2013. Випуск 16. С. 249–260.
3. Дмитришин Б.Я., Яскевич О.І., Бовкун О.А., Єсіпова С.І., Дмитришин О.А. Особливості психоневрологічних змін у дітей з повторними епізодами бронхообструктивного синдрому. *Психологічний часопис*. № 5 (9). 2017. С. 44–57.
4. Кочерга З.Р., Павликівська Б.М., Недоступ І.С., Мотрюк В.Б., Лотовська Т.В., Глов'як В.Г., Котів І.В. Внутрішня картина хвороби і медико-психологічний супровід як складова клінічної педіатрії при психосоматичних захворюваннях у дітей. *Буковинський медичний вісник*. 2022. Т. 26, № 1 (101). С. 79–84.
5. Лембрик І.С. Особливості астеничного синдрому при хронічних соматичних захворюваннях в умовах навчальної діяльності. *Здоров'я ребенка*. № 1(16). 2009. С. 52–56.
6. Медична психологія : підручник / за заг. ред. проф. І.Д. Спіріної. Дніпро : ЛІРА, 2022. 300 с.
7. Пехарева А.С. Особливості системи ставлення та її психокорекція у дітей молодшого шкільного віку, які часто хворіють : дис. ... к-та психол. наук : 19.00.04 «Медична психологія». Харків, 2016. 257 с.
8. Піонтковська О.В. Особливості внутрішньої картини хвороби у дітей різного віку, які страждають на онкологічну патологію. *Український вісник психоневрології*. 2013. Т. 21. Вип. 2 (75). С. 88–91.

References:

1. Volianska, L.A., Levenets, S.S., Kosovska, T.M., Burbela, O.I. (2006). Deiaki osoblyvosti emotsiinoi sfery u ditei iz khronichnoiu patolohiieiu [Some features of the emotional sphere in children with chronic pathology]. *Pediatrica, akusherstvo ta hinekolohiia – Pediatrics, obstetrics and gynecology*, № 3. Pp. 42–45 [in Ukrainian].
2. Didkovska, L. (2013). Osoblyvosti psykholohichnoho zakhystu v strukturі VKKh pry riznykh somatychnykh zakhvoriuvanniakh [Peculiarities of psychological protection in the structure of IPD in various somatic diseases]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiа filosofski nauky – Bulletin of Lviv University. Series of philosophical sciences*, № 16. pp. 249–260 [in Ukrainian].
3. Dmytryshyn, B.Ya., Yaskevych, O.I., Bovkun, O.A., Yesypova, S.I., Dmytryshyn, O.A. (2017). Osoblyvosti psykhonevrolohichnykh zmin u ditei z povtornymy epizodamy bronkhoobstruktyvnoho syndromu [Peculiarities of psychoneurological changes in children with repeated episodes of broncho-obstructive syndrome]. *Psykholohichni chasopys – Psychological magazine*, № 5 (9), pp. 44–57 [in Ukrainian].
4. Kocherha, Z.R., Pavlykivska, B.M., Nedostup, I.S., Motriuk, V.B., Lotovska, T.V., Hloviak, V.H., Kotiv, I.V. (2022). Vnutrishnia kartyna khvoroby i medyko-psykholohichni suprovid yak skladova klinichnoi pediatrii pry psykosomatychnykh zakhvoriuvanniakh u ditei [The internal picture of the disease and medical and psychological support as a component of clinical pediatrics for psychosomatic diseases in children]. *Bukovynskyi medychnyi visnyk – Bukovyna Medical Herald*. T. 26, № 1 (101), pp. 79–84 [in Ukrainian].
5. Lembryk, I.S. (2009). Osoblyvosti astenichnoho syndromu pry khronichnykh somatychnykh zakhvoriuvanniakh v umovakh navchalnoi diialnosti [Peculiarities of the asthenic syndrome in chronic somatic diseases in the conditions of educational activity]. *Zdorovia dytyny – Child's health*, № 1 (16), pp. 52–56 [in Ukrainian].
6. Spirinoi, I.D. (2022). Medychna psykholohiia. Dnipro: LIRA [in Ukrainian].
7. Piekharieva, A.S. (2016). Osoblyvosti systemy stavlennia ta yii psykhotekorektsiia u ditei molodshoho shkilnoho viku, yaki chasto khvoriut. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Piontkovska, O.V. (2013). Osoblyvosti vnutrishnoi kartyny khvoroby u ditei riznoho viku, yaki strazhdaiut na onkologichnu patolohiia [Features of the internal picture of the disease in children of different ages suffering from oncological pathology]. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii – Ukrainian Herald of Psychoneurology*, № 2 (75), pp. 88–91 [in Ukrainian].

УДК 364.78:615.851

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-14>

Микола Володимирович НОВАК,
аспірант кафедри психології та педагогіки,
факультет здоров'я, психології, фізичної культури і спорту,
Хмельницький національний університет
E-mail: novakilinovak@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0221-6342

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ РОБОТИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Професійний стрес є невід'ємною частиною роботи соціальних працівників, особливо тих, хто займається реабілітаційною діяльністю. Високі робочі та емоційні навантаження, недостатність ресурсів та невизначеність ролей і обов'язків можуть значно знижувати ефективність їхньої роботи. Ця стаття розглядає вплив професійного стресу на якість реабілітаційної роботи соціальних працівників та пропонує можливі шляхи зменшення негативного впливу стресу. Метою статті є дослідження впливу професійного стресу на ефективність реабілітаційної роботи соціальних працівників, а також виявлення ключових факторів, що сприяють виникненню стресу, та розробці ефективних стратегій для його зменшення. Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході до вивчення впливу професійного стресу на реабілітаційну роботу соціальних працівників. У дослідженні використано мультидисциплінарний підхід, який включає аналіз психологічних, соціальних та організаційних аспектів професійного стресу. Такий комплексний підхід дозволяє глибше зрозуміти причини та наслідки професійного стресу, а також розробити більш ефективні стратегії для його зменшення. Професійний стрес суттєво впливає на ефективність реабілітаційної роботи соціальних працівників. Основними негативними наслідками стресу є зниження якості надання послуг, погіршення когнітивних функцій, фізичне та психічне виснаження, а також невизначеність ролей і обов'язків. Розуміння чинників, що сприяють виникненню стресу, може допомогти розробити цілеспрямовані стратегії для його зменшення. Подальші перспективи в напрямі зниження впливу професійного стресу на ефективність реабілітаційної роботи соціальних працівників включають впровадження програм управління стресом, використання сучасних технологій для зниження навантаження, підтримку з боку керівництва, створення підтримуючого робочого середовища та підвищення обізнаності про стрес та його наслідки. Впровадження цих заходів сприятиме покращенню умов праці соціальних працівників, підвищенню їхньої продуктивності та забезпеченню високої якості реабілітаційних послуг для клієнтів.

Ключові слова: професійний стрес, реабілітаційна робота, соціальні працівники, емоційне вигорання, когнітивні функції, ефективність роботи.

Mykola Volodymyrovych NOVAK,
Postgraduate student of the Department of Psychology and Pedagogy,
Faculty of Health, Psychology, Physical Culture and Sports,
Khmelnitskyi National University
E-mail: novakilinovak@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0221-6342

INFLUENCE OF PROFESSIONAL STRESS ON THE EFFICIENCY OF REHABILITATION WORK OF SOCIAL WORKERS

Professional stress is an integral part of the work of social workers, especially those engaged in rehabilitation activities. High work and emotional loads, insufficient resources and uncertainty of roles and responsibilities can significantly reduce the effectiveness of their work. This article examines the impact of professional stress on the quality of rehabilitation work of social workers and suggests possible ways to reduce the negative impact of stress. The purpose of the article is to study the impact of professional stress on the effectiveness of the rehabilitation work of social workers, as well as to identify key factors contributing to the occurrence of stress and to develop effective strategies for its reduction. The scientific novelty of the work consists in a comprehensive approach to the study of the impact of professional stress on the rehabilitation work of social workers. The research uses a multidisciplinary approach, which includes the analysis of psychological, social and organizational aspects of professional stress. Such a comprehensive approach allows for a deeper understanding of the causes and consequences of professional stress, as well as to develop more effective strategies for its reduction. Professional stress significantly affects the effectiveness of rehabilitation work of social workers. The main negative consequences of stress are a decrease in the quality-of-service provision, deterioration of cognitive functions, physical and mental exhaustion, as well as uncertainty of roles and responsibilities. Understanding the factors that contribute to stress can help develop targeted strategies to reduce it. Further prospects for reducing the

impact of occupational stress on the effectiveness of rehabilitation work of social workers include the implementation of stress management programs, the use of modern technologies to reduce workload, support from management, the creation of a supportive work environment and increased awareness of stress and its consequences. The implementation of these measures will help improve the working conditions of social workers, increase their productivity and ensure high-quality rehabilitation services for clients.

Key words: professional stress, rehabilitation work, social workers, emotional burnout, cognitive functions, work efficiency.

Вступ. Проблема впливу професійного стресу на ефективність реабілітаційної роботи соціальних працівників є надзвичайно актуальною у сучасному суспільстві. Соціальні працівники щодня стикаються з емоційно насиченими та складними ситуаціями, що може призводити до високого рівня стресу. Цей стрес не лише негативно впливає на їхнє особисте благополуччя, але й значно знижує їхню професійну ефективність, а отже, і якість надання реабілітаційних послуг.

Професійний стрес може проявлятися у вигляді емоційного вигорання, зниження мотивації, підвищеної тривожності та депресивних станів. Усе це безпосередньо впливає на здатність соціальних працівників ефективно виконувати свої обов'язки, взаємодіяти з клієнтами та приймати зважені рішення. Як наслідок, реабілітаційна робота, яка вимагає високого рівня емпатії, терпіння та професійної компетентності, може страждати, що негативно відбивається на результатах роботи з клієнтами.

Таким чином, вивчення та вирішення проблеми професійного стресу є важливим для підвищення ефективності реабілітаційної роботи соціальних працівників. Необхідно розробляти та впроваджувати стратегії управління стресом, підтримки психічного здоров'я та підвищення стійкості до стресових ситуацій, щоб забезпечити високий рівень професійної діяльності та якість наданих послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження (К. Гронь [1], Л. Коняєва, О. Гурович [2], О. Кравченко [3]) свідчать, що професійний стрес є однією з ключових проблем, з якими стикаються соціальні працівники у сфері реабілітаційної роботи. Високий рівень стресу негативно впливає на психологічний стан працівників, що, своєю чергою, знижує їхню ефективність та продуктивність.

Дослідження (О. Льошенко, В. Кондратьєва [4], Л. Мекшун [5]) показують, що професійний стрес призводить до емоційного вигорання, яке характеризується фізичним і емоційним виснаженням, зниженням мотивації та зростанням негативного ставлення до роботи. Інші дослідження (Ю. Михальська, А. Михальський [6], Ю. Тептюк [7]) також підкреслюють, що соціальні працівники, які постійно стикаються зі стресовими ситуаціями, схильні до розвитку депресії та тривожних розладів. Це не лише погіршує їхнє особисте життя, але й значно знижує якість надання реабілітаційних послуг.

Окремі публікації також акцентують увагу на необхідності впровадження програм підтримки психічного здоров'я та управління стресом для соціальних працівників. Наприклад, А. Agussani, Е. Sulasmi [8], Н.Ф. Russell, Е.Д. Richardson, С.Н. Bombardier, Т.М. Dixon, Т.А. Huston, J. Rose, Р.М. Ullrich [9] рекомендують розробки спеціалізованих тренінгів та психотерапевтичних програм, які допоможуть соціальним працівникам навчитися ефективних стратегій подолання стресу та підвищення своєї стійкості.

Таким чином, останні дослідження та публікації одноставно підкреслюють важливість розв'язання проблеми професійного стресу серед соціальних працівників для підвищення ефективності їхньої реабілітаційної роботи.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є вивчення впливу професійного стресу на ефективність реабілітаційної роботи соціальних працівників. Дослідження спрямоване на визначення основних факторів, що спричиняють стрес у професійній діяльності соціальних працівників, та оцінку того, як цей стрес впливає на їхню здатність виконувати свої обов'язки, взаємодіяти з клієнтами та досягати позитивних результатів у реабілітаційному процесі.

Завданнями статті є: 1) провести аналіз літератури та попередніх досліджень для виявлення основних теоретичних підходів до вивчення професійного стресу та його впливу на ефективність реабілітаційної роботи соціальних працівників; 2) проаналізувати чинники, які сприяють виникненню стресу у соціальних працівників.

Очікується, що результати дослідження сприятимуть глибшому розумінню проблеми професійного стресу серед соціальних працівників та допоможуть розробити ефективні стратегії для підвищення їхньої професійної ефективності та якості надання реабілітаційних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрес, пов'язаний з роботою (професійний стрес), – це можлива реакція організму на вимоги робочого середовища, які перевищують рівень знань і навичок працівника. Професійний стрес є об'єктивною закономірністю багатьох видів професійної діяльності. Він впливає на ефективність роботи, професійне становлення і особистісний розвиток людини на робочому місці, а також на її соматичне і психічне здоров'я [1, с. 93].

Реабілітаційна робота соціальних працівників – це багатогранна діяльність, яка передбачає надання допомоги людям, що опинилися у складних життєвих обставинах, з метою відновлення їхнього соціального статусу, здоров'я та психологічного благополуччя [6, с. 72]. Основні аспекти цієї роботи включають комплексний підхід, який передбачає інтеграцію медичної, соціальної, психологічної та юридичної допомоги для розробки індивідуальних програм реабілітації; індивідуальний підхід, що враховує унікальні потреби та обставини кожного клієнта; психоемоційну підтримку, яка забезпечує емоційну допомогу клієнтам у важких життєвих ситуаціях; розвиток соціальних навичок, що допомагають клієнтам відновлювати або розвивати необхідні для інтеграції у суспільство навички; правову підтримку, яка включає консультування щодо соціальних пілг та представництво інтересів клієнтів у державних установах; роботу із сім'єю та соціальним оточенням, що передбачає забезпечення підтримки членам сім'ї клієнтів та співпрацю з громадами та волонтерськими організаціями, а також дотримання високих етичних та професійних стандартів, що включає повагу до гідності та прав клієнтів і забезпечення конфіденційності [6, с. 75]. Реабілітаційна робота соціальних працівників є надзвичайно важливою і водночас складною діяльністю, яка часто супроводжується високим рівнем професійного стресу. Взаємозв'язок між цими двома аспектами можна розглядати через вплив стресу на ефективність реабілітаційної роботи та чинники, які сприяють виникненню стресу у соціальних працівників.

Професійний стрес негативно впливає на реабілітаційну роботу соціальних працівників, *знижуючи якість надання послуг, погіршуючи когнітивні функції та призводячи до фізичного та психічного виснаження.*

1. *Зниження якості надання послуг.* Професійний стрес значно погіршує якість надання послуг соціальними працівниками. Високий рівень стресу призводить до емоційного виснаження, що зменшує здатність працівників надавати ефективну психоемоційну підтримку своїм клієнтам. Індивідуальні потреби клієнтів можуть залишатися не досить задоволеними через відчуття недостатньої уваги та підтримки, що негативно впливає на результати їхньої реабілітації [5, с. 77].

2. *Вплив на когнітивні функції.* Стрес суттєво впливає на когнітивні функції працівників, зокрема на їхню здатність до концентрації, пам'яті та прийняття рішень. Цей вплив може призвести до серйозних наслідків для ефективності реабілітаційної роботи та загального благополуччя клієнтів.

Стрес викликає порушення в роботі уваги та здатності до концентрації. У соціальних працівників, які працюють під постійним тиском, може спостерігатися зниження здатності фокусуватися на завданнях і деталях. Це може призводити до неповного розуміння ситуації клієнтів, пропуску важливої інформації та неправильних дій. Втрата концентрації також може збільшувати час, необхідний для виконання завдань, що знижує загальну продуктивність і ефективність роботи [7, с. 111].

Стрес негативно впливає на короточасну і довготривалу пам'ять. Соціальні працівники можуть мати труднощі із запам'ятовуванням важливої інформації про своїх клієнтів, їхні потреби та індивідуальні плани реабілітації. Це може призводити до помилок у веденні документації, плануванні заходів та реалізації реабілітаційних програм. Погіршення пам'яті також ускладнює процес навчання нових методів та підходів, що є важливим для постійного професійного розвитку.

У стресових ситуаціях здатність приймати зважені рішення значно знижується. Стрес може викликати почуття тривоги та невпевненості, що впливає на логічне мислення та здатність

оцінювати альтернативи. Соціальні працівники можуть приймати імпульсивні або не досить обґрунтовані рішення, які не завжди відповідають найкращим інтересам клієнтів. Це може призводити до неправильного вибору методів реабілітації, невідповідних рекомендацій та інших помилок, які негативно впливають на результати реабілітаційного процесу [3, с. 227].

Всі вищезгадані когнітивні порушення внаслідок стресу можуть призвести до підвищення кількості помилок у роботі соціальних працівників. Помилки можуть включати неправильне документування, неправильну інтерпретацію потреб клієнтів або пропуск важливих кроків у реабілітаційному процесі. Ці помилки можуть мати серйозні наслідки, включаючи затримки у наданні необхідної допомоги, погіршення стану клієнтів та зниження загальної ефективності реабілітаційних програм.

Нездатність працівників приймати зважені рішення та робити правильні висновки у стресових ситуаціях може безпосередньо негативно позначитися на стані клієнтів. Клієнти можуть не отримати необхідної підтримки та допомоги, що може погіршити їхній емоційний та фізичний стан. Наприклад, невчасне надання психологічної підтримки може призвести до загострення депресивних або тривожних симптомів у клієнтів [1, с. 94].

3. Фізичне та психічне виснаження. Хронічний професійний стрес може призводити до серйозних фізичних та психічних наслідків, які значно знижують загальну працездатність соціальних працівників. Цей вид стресу, якщо його не контролювати, може викликати широкий спектр фізіологічних та психологічних симптомів, що негативно впливають на роботу та взаємодію з клієнтами.

Фізичне виснаження є однією з найпоширеніших реакцій на хронічний стрес. Постійний стрес може призводити до різноманітних фізичних симптомів, включаючи хронічну втому, головні болі, м'язову напругу, болі у спині та шиї, а також проблеми з травленням. Одним з найбільш серйозних наслідків є порушення сну, яке може включати безсоння або неповноцінний сон. Недостатній сон не лише знижує рівень енергії, але й впливає на концентрацію, настрої та загальне самопочуття [8, с. 2].

Часті захворювання, викликані ослабленням імунної системи через стрес, можуть призводити до збільшення кількості відсутніх на роботі днів. Це негативно впливає на загальну ефективність команди, оскільки відсутність одного або кількох працівників збільшує навантаження на інших, що може призвести до подальшого поширення стресу та виснаження.

Фізичне та психічне виснаження значно впливає на якість взаємодії з клієнтами. Виснажені працівники можуть бути менш терплячими, менш емпатійними та менш здатними до ефективної комунікації. Відсутність терпіння та емпатії може призводити до поверхневого підходу до проблем клієнтів, недостатнього слухання та розуміння їхніх потреб. Клієнти, які не відчувають належної підтримки, можуть втрачати довіру до реабілітаційного процесу та знижувати свою участь у ньому [4, с. 106].

Психічне виснаження також може призводити до підвищеної роздратованості та конфліктності, що може негативно впливати на робочі відносини як з клієнтами, так і з колегами. Конфлікти та напруга в команді можуть додатково підсилювати стрес і виснаження, створюючи замкнене коло негативних наслідків [3, с. 228].

Загальна ефективність команди значно знижується через фізичне та психічне виснаження її членів. Відсутність працівників через захворювання або емоційне вигорання збільшує навантаження на інших членів команди, що може призвести до їхнього подальшого виснаження. Крім того, виснажені працівники, які все ще присутні на роботі, можуть працювати повільніше та робити більше помилок, що негативно впливає на загальну продуктивність та якість послуг.

Розглянемо чинники, що сприяють виникненню професійного стресу у соціальних працівників: *високі емоційні навантаження, невизначеність ролей та обов'язків, високі робочі навантаження.*

Високі емоційні навантаження. Соціальні працівники постійно взаємодіють з клієнтами, які переживають важкі емоційні стани, такі як депресія, тривога або відчай. Ця взаємодія вимагає від працівників не лише професійних знань та навичок, але і значних емоційних ресурсів. Високі емоційні навантаження можуть призводити до емоційного вигорання, яке є однією з основних причин професійного стресу. Щоб ефективно справлятися з цими навантаженнями,

соціальні працівники повинні мати високий рівень емоційної стійкості та використовувати різні стратегії самопідтримки [2, с. 10].

Соціальні працівники часто працюють з клієнтами, які перебувають у кризових ситуаціях, таких як домашнє насильство, бездомність, важкі захворювання або втрати близьких. Ці ситуації вимагають від працівників високого рівня емоційної залученості та здатності надавати підтримку клієнтам, які перебувають у стані гострого стресу. Постійне спілкування з такими клієнтами може викликати емоційну виснаженість, особливо якщо працівники не мають достатньої підтримки або ресурсів для ефективного виконання своїх обов'язків [3, с. 236].

Емоційне вигорання є однією з основних проблем, з якими стикаються соціальні працівники під впливом високих емоційних навантажень. Це стан, у разі якого працівник відчуває хронічну втому, цинізм та зниження професійної ефективності. Вигорання може призвести до втрати мотивації, відчуття відчуженості від роботи та клієнтів, а також до серйозних проблем з фізичним та психічним здоров'ям. Причини вигорання часто включають постійний контакт з важкими емоційними ситуаціями, недостатню підтримку з боку колег та керівництва, а також відсутність можливостей для відпочинку та відновлення [2, с. 11].

Для ефективної роботи у складних емоційних умовах соціальні працівники повинні мати високий рівень емоційної стійкості. Це включає здатність зберігати спокій у стресових ситуаціях, вміння регулювати свої емоції та зберігати баланс між професійним та особистим життям. Емоційна стійкість також передбачає здатність швидко відновлюватися після стресових подій та зберігати оптимізм і мотивацію до роботи. Розвиток цієї якості вимагає часу та зусиль, а також підтримки з боку керівництва та колег [3, с. 235].

Невизначеність ролей та обов'язків. Невизначеність у розподілі ролей та обов'язків є значним чинником, що спричиняє професійний стрес серед соціальних працівників. Така невизначеність може виникати з різних причин, включаючи відсутність чітких інструкцій від керівництва, постійні зміни в організаційній структурі або недостатню комунікацію серед членів команди. Коли соціальні працівники не мають чіткого уявлення про свої завдання або відчувають, що їхні обов'язки постійно змінюються, це може викликати відчуття розгубленості та невпевненості у своїй роботі [7, с. 112].

Невизначеність ролей та обов'язків часто призводить до постійних непорозумінь та конфліктів серед колег та керівництва. Соціальні працівники можуть не знати, хто за що відповідає, що може призвести до дублювання зусиль або, навпаки, до незавершених завдань. Це створює напругу в команді та може призводити до міжособистісних конфліктів, які додатково підсилюють стрес. Відсутність чітко визначених обов'язків також може ускладнювати координацію роботи та співпрацю, що негативно впливає на загальну ефективність команди.

Соціальні працівники, які не впевнені у своїх завданнях або відчувають, що їхні обов'язки постійно змінюються, можуть відчувати розчарування. Це розчарування може бути викликане відчуттям, що їхні зусилля не призводять до очікуваних результатів, або відсутністю ясності щодо того, як їхні дії сприяють загальній меті організації. Постійні зміни в обов'язках можуть створювати відчуття нестабільності та непередбачуваності, що знижує мотивацію до роботи [8, с. 3].

Зниження ефективності роботи є ще одним наслідком невизначеності ролей та обов'язків. Коли працівники не мають чіткого розуміння своїх завдань, вони можуть витратити більше часу на з'ясування, що саме їм потрібно зробити, замість того, щоб безпосередньо виконувати свої обов'язки. Це знижує продуктивність та може призводити до пропусків у наданні послуг клієнтам. Крім того, відчуття неефективності може посилювати емоційний стрес та відчуття вигорання, що додатково ускладнює роботу соціальних працівників.

Високі робочі навантаження. Соціальні працівники часто працюють в умовах високих робочих навантажень, які можуть включати велику кількість клієнтів, обмежений час на кожного з них та недостатність ресурсів. Такі умови створюють відчуття постійного тиску та неможливості виконати всі завдання на належному рівні, що призводить до підвищеного рівня стресу. Високі робочі навантаження мають значний вплив на фізичне та психічне здоров'я працівників, їхню продуктивність та якість надання послуг [6, с. 73].

Один із основних чинників високих робочих навантажень для соціальних працівників – це велика кількість клієнтів, яким вони повинні надавати допомогу. Кожен клієнт має свої

унікальні потреби, що вимагають індивідуального підходу. Обслуговування великої кількості клієнтів одночасно вимагає значного часу та зусиль, що може призводити до перевантаження працівників. Неможливість приділити досить уваги кожному клієнту може знижувати якість наданих послуг та викликати у працівників відчуття провини та безпорадності.

Крім великої кількості клієнтів, соціальні працівники часто мають обмежений час для роботи з кожним з них. Цей час може бути недостатнім для глибокого розуміння проблем клієнта, розробки ефективного плану реабілітації та надання необхідної підтримки. Постійне почуття поспіху та необхідність виконувати завдання у стислі строки призводять до підвищеного стресу та втоми. Працівники можуть почуватися, ніби вони не виконують свою роботу належним чином, що негативно впливає на їхнє емоційне благополуччя [6, с. 74].

Недостатність ресурсів є ще одним серйозним чинником, що сприяє високим робочим навантаженням. Відсутність необхідних матеріальних та людських ресурсів може ускладнювати виконання завдань та надання якісних послуг. Соціальні працівники можуть стикатися з браком фінансування, відсутністю доступу до необхідних навчальних матеріалів або технологій, а також з недостатньою кількістю кваліфікованого персоналу для підтримки. Це створює додатковий тиск на працівників, які намагаються знайти шляхи для задоволення потреб клієнтів в умовах обмежених можливостей.

Високі робочі навантаження створюють відчуття постійного тиску, що може мати серйозні наслідки для фізичного та психічного здоров'я працівників. Постійний тиск може призводити до підвищеного рівня стресу, хронічної втоми, порушень сну та інших фізіологічних симптомів. Психічний тиск може проявлятися у вигляді тривожності, депресії, емоційного вигорання та зниження загальної мотивації до роботи. У довгостроковій перспективі такі умови можуть призводити до зниження працездатності та збільшення кількості відсутніх на роботі днів через хвороби [4, с. 107].

Одним з найболючіших аспектів високих робочих навантажень є відчуття неможливості виконати всі завдання на належному рівні. Соціальні працівники можуть відчувати, що вони не встигають завершити всі завдання, не можуть приділити досить часу кожному клієнту або не мають можливості надавати послуги на високому рівні через обмежені ресурси. Це може викликати у працівників відчуття провини, розчарування та безпорадності, що додатково підсилює стрес і знижує задоволення від роботи.

Використання сучасних технологій та ресурсів може значно полегшити роботу соціальних працівників. Наприклад, автоматизовані системи управління клієнтами, електронні документообіги та інші технологічні рішення можуть допомогти зекономити час та підвищити ефективність роботи. Забезпечення доступу до необхідних навчальних матеріалів та ресурсів також сприяє підвищенню професійної компетентності працівників [9, с. 128].

Постійне навчання та професійний розвиток допомагають працівникам краще справлятися з високими робочими навантаженнями. Участь у тренінгах, семінарах та професійних спілнотах дозволяє отримувати нові знання та навички, що підвищує впевненість у своїх силах та знижує рівень стресу. Працівники, які мають можливість постійно розвиватися, краще адаптуються до змін та нових викликів у своїй роботі.

Висновки і подальші перспективи у напрямі дослідження. Взаємозв'язок між реабілітаційною роботою соціальних працівників та професійним стресом є складним і багатограним. Високий рівень стресу може знижувати якість надання послуг, впливати на когнітивні функції та фізичне здоров'я працівників, що, зрештою, знижує ефективність реабілітаційної роботи. Водночас розуміння чинників, що сприяють виникненню професійного стресу, може допомогти розробити цілеспрямовані стратегії для його зменшення, підвищити ефективність реабілітаційної роботи соціальних працівників та забезпечити їхнє загальне благополуччя.

Подальші перспективи у напрямі зниження впливу професійного стресу на ефективність реабілітаційної роботи соціальних працівників включають розробку та впровадження програм управління стресом, інтеграцію сучасних технологій, підтримку з боку керівництва, створення підтримуючого робочого середовища, поглиблене дослідження факторів стресу та підвищення обізнаності про стрес та його наслідки. Реалізація цих заходів сприятиме покращенню умов праці соціальних працівників, підвищенню їхньої продуктивності та забезпеченню високої якості реабілітаційних послуг для клієнтів.

Література:

1. Гронь К. Професійний стрес та методи його усунення. *Проблеми охорони праці, промислової та цивільної безпеки*. 2020. С. 93–95.
2. Коняєва Л., Гурович О. Особливості синдрому емоційного вигорання у психологів-консультантів. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Психологія. 2022. № 3 (56). С. 10–18. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.3.2>.
3. Кравченко О.В. Основні стратегії регуляції професійного стресу, корекція стресових станів. *Проблеми екстремальної та кризової психології*: збірник наукових праць. 2010. Вип. 7. С. 227–238.
4. Льошенко О., Кондратьєва В. Діагностика, профілактика, корекція синдрому «емоційного вигорання». *Вісник Львівського університету. Серія : психологічні науки*. 2021. С. 105–112.
5. Мекшун Л. Вплив стрес-менеджменту на працездатність людини й управління персоналом в умовах війни. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 2 (34). С. 77–87. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-2\(34\)-77-87](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-2(34)-77-87).
6. Михальська Ю.А., Михальський А.В. Сучасний стан медико-соціальної реабілітації осіб похилого віку та шляхи її вдосконалення. *Інклюзія і суспільство*. 2023. № 2. С. 72–77. <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-2-10>.
7. Тептюк Ю. Психологічні особливості розвитку емоційно-мотиваційного компонента стресостійкості соціальних працівників різних вікових категорій. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*, 2020. Випуск 12 (57). С. 111–121. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12\(57\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12(57).10).
8. Agussani A., Sulasmi E. Professional Social Workers in the Era of Revolution 4.0 (Case Study in Medan ODH Social Rehabilitation Center). *Islam Realitas: Journal of Islamic and Social Studies*. 2021, № 7 (1). С. 1–15. https://doi.org/10.30983/islam_realitas.v7i1.3789.
9. Russell H.F., Richardson E.J., Bombardier C.H., Dixon T.M., Huston T.A., Rose J. & Ullrich, P.M. Professional standards of practice for psychologists, social workers, and counselors in SCI rehabilitation. *The Journal of Spinal Cord Medicine*. 2016. № 39 (2). С. 127–145. <https://doi.org/10.1080/10790268.2015.1119966>.

References:

1. Hron, K. (2020). Profesiyni stres ta metody yoho usunennia [Professional stress and methods of its elimination]. *Problemy okhorony pratsi, promyslovoi ta tsyvilnoi bezpeky – Problems of labor protection, industrial and civil safety*, 93–95 [in Ukrainian].
2. Konyaeva, L., & Hurovych, O. (2022). Osoblyvosti syndromu emotsiinoho vyhorannia u psykhologiv-konsultantiv [Peculiarities of emotional burnout syndrome in consulting psychologists]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia – Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology*, 3 (56), 10–18. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.3.2> [in Ukrainian].
3. Kravchenko, O.V. (2010). Osnovni stratehii rehuliatcii profesiinoho stresu, korektsiia stresovykh staniv [Basic strategies for regulating professional stress, correction of stressful conditions]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats – Problems of extreme and crisis psychology: collection of scientific works*, 7, 227–238 [in Ukrainian].
4. Lyoshenko, O., & Kondratieva, V. (2021). Diahnostyka, profilaktyka, korektsiia syndromu «emotsiinoho vyhorannia» [Diagnosis, prevention, correction of “emotional burnout” syndrome]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: psykholohichni nauky – Bulletin of Lviv University. Psychological sciences series*, 105–112 [in Ukrainian].
5. Mekshun, L. (2023). Vplyv stres-menedzhmentu na pratsezdatsnist liudyny u upravlinnia personalom v umovakh viiny [The impact of stress management on human performance and personnel management in wartime conditions]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, 2 (34), 77–87. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-2\(34\)-77-87](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-2(34)-77-87) [in Ukrainian].
6. Mykhalska, Yu.A., & Mykhalskyi, A.V. (2023). Suchasnyi stan medyko-sotsialnoi reabilitatsii osib pokhyloho viku ta shliakhy yii vdoskonalennia [The current state of medical and social rehabilitation of the elderly and ways to improve it]. *Inklyuziia i suspilstvo – Inclusion and society*, 2, 72–77. <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-2-10> [in Ukrainian].
7. Teptyuk, Yu. (2020). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku emotsiino-motyvatyynoho komponenta stresostiikosti sotsialnykh pratsivnykiv riznykh vikovykh katehorii [Psychological features of the development of the emotional and motivational component of stress resistance of social workers of different age categories]. *Naukovyi chasopys UDU imeni Mykhaila Drahomanova. Serii 12. Psykholohichni nauky – Scientific journal of Mykhailo Drahomanov State University. Series 12. Psychological Sciences*, 12 (57), 111–121. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12\(57\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12(57).10) [in Ukrainian].
8. Agussani, A., & Sulasmi, E. (2021). Professional Social Workers in the Era of Revolution 4.0 (Case Study in Medan ODH Social Rehabilitation Center). *Islam Realitas: Journal of Islamic and Social Studies*, 7 (1), 1–15. https://doi.org/10.30983/islam_realitas.v7i1.3789 [in English].
9. Russell, H.F., Richardson, E.J., Bombardier, C.H., Dixon, T.M., Huston, T.A., Rose, J., & Ullrich, P.M. (2016). Professional standards of practice for psychologists, social workers, and counselors in SCI rehabilitation. *The Journal of Spinal Cord Medicine*, 39 (2), 127–145. <https://doi.org/10.1080/10790268.2015.1119966> [in English].

УДК 364.32

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-15>

Людмила Іванівна РОМАНОВСЬКА,
доктор педагогічних наук,
кандидат психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: Lroman@online.ua
ORCID: 0000-0001-7547-4575

Катерина Сергіївна ОЛІЙНИК,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки,
Хмельницький національний університет
E-mail: katerina.oleynik@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0327-1474

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ

Визначення та аналіз різних соціально-економічних методів соціальної роботи дозволяє визначити оптимальні підходи до вирішення соціальних проблем, підвищення якості життя населення та сприяє створенню умов для інклюзивного розвитку суспільства.

Мета статті полягає у визначенні актуальних соціально-економічних методів соціальної роботи, їхньому аналізі та виокремленні факторів та перешкод, які впливають на впровадження соціально-економічних методів у контексті сучасних умов соціального та економічного розвитку.

У статті систематизовані наявні підходи до тлумачення поняття «соціально-економічні методи соціальної роботи», що дало змогу визначити соціально-економічні методи соціальної роботи як комплекс стратегій, програм та інтервенцій, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості та економічної стабільності через підтримку доступу до ресурсів, розвиток економічної самодостатності, стимулювання підприємництва та підвищення економічного благополуччя вразливих груп населення.

Крім того, у статті проведено дослідження, яке дозволило визначити актуальні соціально-економічні методи соціальної роботи, а саме: волонтерство, державну соціально-економічну допомогу, соціальну роботу у громадах, фостеринг, кейс-менеджмент у поєднанні з індивідуальним плануванням. Також у статті визначені особливості кожного із перелічених соціально-економічних методів соціальної роботи.

Доведено, що на впровадження соціально-економічних методів у роботу зі спільнотами впливають різні фактори: локальний контекст і специфіка спільноти, залучення зацікавлених сторін, співпраця з різними секторами, фінансова стабільність і ресурси, прозоре управління та моніторинг, соціальна справедливість, інноваційність і адаптивність, довгострокове планування.

Визначено, що у впровадженні соціально-економічних методів існують перешкоди та виклики: фінансові обмеження, бюрократичні процедури, недостатня інформованість, соціальні стереотипи та упередження, нестабільність політичного середовища, недостатнє відстеження результатів, економічні чи територіальні обмеження.

Ключові слова: соціально-економічні методи, соціальна робота, волонтерство, фостеринг, кейс-менеджмент.

Lyudmyla Ivanivna ROMANOVSKA,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Candidate of Psychological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Work, Psychology
and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education,
“Kamianets-Podilskyi State Institute”
E-mail: Lroman@online.ua
ORCID: 0000-0001-7547-4575

Kateryna Serhiivna OLIYNYK,
Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work and Social Pedagogy,
Khmelnitskyi National University
E-mail: katerina.oleynik@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0327-1474

SOCIO-ECONOMIC METHODS OF SOCIAL WORK UNDER MODERN CONDITIONS

The definition and analysis of various socio-economic methods of social work allows to determine optimal approaches to solving social problems, improving the quality of life of the population and contributes to the creation of conditions for the inclusive development of society.

The purpose of the article is to determine the actual socio-economic methods of social work, their analysis and the identification of factors and obstacles that affect the implementation of socio-economic methods in the context of modern conditions of social and economic development.

The article systematizes existing approaches to the interpretation of the concept of "socio-economic methods of social work", which made it possible to define socio-economic methods of social work as a set of strategies, programs and interventions aimed at ensuring social justice and economic stability through support of access to resources, development of economic self-sufficiency, stimulation of entrepreneurship and improvement of the economic well-being of vulnerable population groups.

In addition, the article carries out a study that makes it possible to determine current socio-economic methods of social work, namely: volunteering, state socio-economic assistance, social work in communities, fostering, case management in combination with individual planning. The article also defines the peculiarities of each of the listed socio-economic methods of social work.

It has been proven that various factors influence the implementation of socio-economic methods in working with communities: local context and community specificity, involvement of stakeholders, cooperation with various sectors, financial stability and resources, transparent management and monitoring, social justice, innovation and adaptability, long-term planning.

It has been determined that there are obstacles and challenges in the implementation of socio-economic methods: financial restrictions, bureaucratic procedures, insufficient awareness, social stereotypes and prejudices, instability of the political environment, insufficient tracking of results, economic or territorial restrictions.

Key words: *socio-economic methods, social work, volunteering, fostering, case management.*

Вступ. Сучасні економічні виклики, такі як безробіття, недостатній рівень заробітної плати, зростання цін на життєво важливі товари і послуги, створюють складні умови для багатьох людей. Соціальна робота використовує соціально-економічні методи, щоб допомогти в розв'язанні фінансових проблем, надати доступ до соціальних пільг і підтримки.

Отже, соціально-економічні методи соціальної роботи є невід'ємною частиною стратегій та програм, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості, зменшення вразливості і підтримку сталого розвитку суспільства. Вони дозволяють реалізувати принципи людської гідності і рівних можливостей у сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність аналізу соціально-економічних методів соціальної роботи та необхідність їх дослідження зазначені у працях багатьох науковців. Зокрема, О. Карпенко та І. Івженко [2] провели аналіз методів соціальної роботи та обґрунтували теоретичні аспекти зародження і розвитку професійної соціальної роботи.

Г. Слозанська та В. Поліщук [4] визначили особливості соціальної роботи в громаді за кордоном. Надалі у працях вітчизняних науковців можна простежити тенденцію до аналізу особливостей соціальної роботи, але основний акцент не зосереджений на соціально-економічних методах соціальної роботи. Відповідно, виникає об'єктивна необхідність в аналізі соціально-економічних методів соціальної роботи, а з огляду на особливості функціонування соціальної та економічної сфер доцільно визначити характерні ознаки вказаних методів за сучасних умов.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у визначенні актуальних соціально-економічних методів соціальної роботи. Відповідно до мети визначені завдання:

- систематизація наявних підходів до тлумачення поняття «соціально-економічні методи соціальної роботи» та визначення власного бачення цього поняття;
- визначення актуальних соціально-економічних методів соціальної роботи за сучасних умов;

- обґрунтування факторів, які впливають на впровадження соціально-економічних методів у роботу зі спільнотами;
- визначення перешкод та викликів, що наявні на шляху впровадження соціально-економічних методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури дав можливість визначити існування декілька підходів до тлумачення поняття «соціально-економічні методи соціальної роботи» залежно від контексту та академічної традиції [1–4]:

1. Економічний підхід, який акцентує увагу на економічних аспектах соціальної роботи, таких як підвищення доходів, зайнятість, економічна самодостатність і підприємництво серед вразливих груп населення. Основними методами є фінансова підтримка, мікрокредитування, розвиток соціальних підприємств тощо.

2. Соціальний підхід, який більше зосереджується на соціальних аспектах, таких як соціальна інтеграція, зменшення соціальних відмінностей, забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг, що сприяють покращенню якості життя.

3. Комплексний підхід, який поєднує елементи економічних і соціальних стратегій з метою досягнення комплексного покращення становища вразливих груп, включаючи як економічні можливості, так і соціальну підтримку.

4. Інноваційний підхід, який акцентує увагу на впровадженні новітніх методик і технологій у соціальну роботу з метою забезпечення більш ефективного вирішення проблем економічного і соціального характеру.

Кожен з цих підходів має свої особливості залежно від культурного, історичного та економічного контексту конкретного регіону.

Систематизація наявних підходів дозволила визначати соціально-економічні методи соціальної роботи як комплекс стратегій, програм та інтервенцій, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості та економічної стабільності через підтримку доступу до ресурсів, розвиток економічної самодостатності, стимулювання підприємництва та підвищення економічного благополуччя вразливих груп населення (рисунок 1).

Рис. 1. Підходи до тлумачення поняття «соціально-економічні методи соціальної роботи»

Джерело: систематизовано авторами

Соціально-економічні методи соціальної роботи включають різноманітні стратегії і підходи, спрямовані на покращення соціально-економічного становища людей, що перебувають в уразливому положенні [4–6]:

- трудова реабілітація, тобто програми та проекти, що спрямовані на навчання та підготовку людей до занять працею, які можуть включати професійну підготовку, підтримку під час пошуку роботи, підвищення кваліфікації тощо;

– фінансова допомога та підтримка, тобто надання матеріальної допомоги, стипендій, соціальних виплат, фінансових кредитів або інвестицій для покращення економічного становища та зниження фінансової нерівності;

– соціальне підприємництво, тобто розвиток і підтримка підприємницьких ініціатив серед уразливих груп населення, сприяння створенню соціальних підприємств, які мають позитивний вплив на соціальне середовище та економіку;

– розвиток місцевих громад, тобто формування програм з підтримки розвитку інфраструктури, освіти, охорони здоров'я, житлово-комунальних послуг для поліпшення життєвих умов та соціального становища людей;

– локальний економічний розвиток, тобто формування проєктів з розвитку місцевих економік, стимулювання малого та середнього бізнесу, створення нових робочих місць та підвищення доходів;

– соціальне житло, тобто підтримання ініціатив з будівництва соціального житла, підтримка доступу до житла для уразливих груп населення;

– мікрофінансування, тобто надання малих кредитів та інших фінансових послуг малозабезпеченим групам індивідів або спільнотам для підтримки їхнього бізнесу чи вирішення інших фінансових потреб;

– соціальне інвестування, тобто інвестиції в проєкти і підприємства, які мають соціальну відповідальність і спрямовані на досягнення позитивних соціальних результатів, попередження бідності або покращення якості життя;

– соціальна інновація, тобто впровадження новаторських підходів, технологій або моделей у соціальній сфері для досягнення ефективних соціальних результатів;

– соціальна партнерська діяльність, тобто співпраця між різними суб'єктами (у тому числі державними, громадськими та комерційними організаціями) для реалізації спільних соціальних проєктів або програм;

– локальний економічний розвиток, тобто програми та ініціативи, спрямовані на створення нових робочих місць, розвиток підприємництва та підтримку місцевих економічних ініціатив.

Як свідчить аналіз соціально-економічних методів соціальної роботи, існує досить великий перелік вказаних методів, однак виникає об'єктивна необхідність у визначенні саме тих методів, які є найбільш пріоритетними на сьогодні та з огляду на особливу ситуацію, пов'язану з воєнним станом у нашій країні.

З метою визначення актуальних соціально-економічних методів соціальної роботи було проведено відповідне дослідження, яке передбачало проведення анкетування. В результаті проведено опитування понад 50 працівників соціальної сфери міста Хмельницького та Хмельницької області. У респондентів запитували про актуальні та найбільш значущі соціально-економічні методи соціальної роботи. Фрагмент анкети, за яким проводилося опитування, наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Фрагмент анкети визначення найбільш значущих соціально-економічних методів соціальної роботи

№ з/п	Запитання	Ваш варіант відповіді
1	Як ви оцінюєте важливість соціально-економічних методів у сучасній соціальній роботі?	
2	Які соціально-економічні методи ви вважаєте найбільш актуальними у сучасних умовах?	
3	Які фактори, на вашу думку, визначають успішність впровадження соціально-економічних методів у роботу зі спільнотами?	
4	Чи мали ви досвід застосування соціально-економічних методів у своїй професійній діяльності або особистому житті? Якщо так, опишіть коротко.	
5	Які ви бачите перешкоди або виклики у впровадженні соціально-економічних методів у вашій спільноті чи роботі?	
6	Чи є у вас ідеї щодо поліпшення використання соціально-економічних методів у практиці соціальної роботи?	

Джерело: розроблено авторами

Для аналізу анкетних даних та обробки отриманих результатів та з метою визначення актуальних соціально-економічних методів соціальної роботи була використана програма Microsoft Office Excel.

Як свідчать отримані результати, найактуальнішими соціально-економічними методами соціальної роботи є: волонтерство, державна соціально-економічна допомога, соціальна робота у громадах, фостеринг, кейс-менеджмент у поєднанні з індивідуальним плануванням (рисунок 2).

Рис. 2. Актуальні соціально-економічні методи соціальної роботи за сучасних умов

Джерело: визначено авторами

Волонтерство є сучасним соціально-економічним методом соціальної роботи, який відіграє важливу роль у суспільстві (таблиця 2). Такий метод полягає у безоплатній допомозі та підтримці інших людей або громадських ініціатив з боку добровольців.

Таблиця 2

Характерні ознаки волонтерства як сучасного соціально-економічного методу соціальної роботи

№ з/п	Ознаки волонтерства	Характеристика ознак волонтерства
1	Соціальна підтримка	Волонтери можуть надавати психологічну або соціальну підтримку людям, які потребують допомоги через складні ситуації, такі як бездомність, насильство або ізоляція
2	Економічна ефективність	Волонтерство зменшує навантаження на державні соціальні системи, оскільки дозволяє зменшити витрати на соціальне обслуговування через безкоштовну працю волонтерів
3	Громадська активність	Добровольці активно впливають на громадське життя та розвиток громад, сприяючи розвитку громадянського суспільства та зміцненню соціального капіталу
4	Емоційне задоволення	Участь у волонтерській діяльності може приносити задоволення та самореалізацію учасникам, збагачуючи їхню особистість і розширюючи соціальні зв'язки
5	Інновації та креативність	Волонтери часто привносять нові ідеї та ініціативи, що сприяють інноваціям у сферах, де вони діють

Загалом, волонтерство у сучасному світі відіграє важливу роль у поліпшенні якості життя людей, підвищенні соціального благополуччя та стимулюванні громадської активності та розвитку.

Ефективність діяльності волонтерів залежить від їхньої мотивації. Соціальні служби сприяють збільшенню мотивації волонтерів за допомогою різних заходів, таких як підтримка професійної мотивації студентів, що навчаються на відділеннях чи факультетах соціальної роботи вищих навчальних закладів, організація навчальної і виробничої практики через волонтерську допомогу, а також надання матеріальних стимулів, таких як спеціальні стипендії чи проїзні квитки [7].

Волонтери, які приєднуються до соціальної служби добровільно, самостійно визначають обсяг своєї роботи та встановлюють час, необхідний для досягнення максимально ефективних результатів. Вони готові виконувати завдання з метою успішної реалізації місії, максимально витрачаючи зусилля на це. Мотивація таких волонтерів часто ґрунтується на досягненнях і бажанні приєднатися до спільного зусилля, щоб реалізувати свій потенціал.

Соціальна робота у спільноті базується на аналізі життєвого рівня громади з метою вирішення соціальних проблем, поліпшення якості надання послуг і залучення членів громади через проведення різноманітних акцій і заходів. Такий підхід включає інтеграцію різних методик, таких як моделі, спрямовані на створення завдань, що допомагають клієнтам розуміти взаємозв'язок і взаємозалежність особистих і суспільних проблем. Вони також активно залучаються до спільних дій для вирішення конфліктних ситуацій.

Соціальна робота в громаді фокусується на освітній діяльності та створенні структур, які сприяють розширенню можливостей громадян. Такий підхід розвиває відносини знизу вгору. Цей метод соціальної роботи включає кілька ключових компонентів, які розглядаються як партнери місцевої ініціативи і мають свої унікальні переваги порівняно з іншими напрямками соціальної допомоги [2]:

1. Активне виявлення потреб громадян, гнучке надання соціальних послуг, індивідуальний підхід до кожної особи, використання неформальних мереж для соціальної підтримки, залучення активного волонтерства, підтримка місцевих інтересів і розвиток безготівкової економіки – основні аспекти незалежної громадянської діяльності.

2. Органи влади та інші державні установи мають доступ до основних ресурсів, виконують функції відповідальності та повноважень, підтримують демократичну легітимність, інформованість і компетентність працівників, ефективно використовують фінансові ресурси.

3. Муніципалітети – близькість до місцевих органів влади, демократична легітимність, наявність необхідних ресурсів для забезпечення потреб місцевих громадян.

4. Соціальні партнери, такі як бізнес, профспілки та інші, володіють основними ресурсами і потенціалом, успішно включаються у соціальну допомогу, є незалежними від державного впливу.

5. Фахівці, які працюють у місцевій громаді, активно залучають громадян, мають глибоке розуміння політичних процесів на місцевому рівні і враховують цінності та потреби клієнтів соціальних служб.

Крім того, залежно від компетенції соціальної служби (агенції) визначається напрям соціальної роботи з громадою, який може включати таке [7]:

– роботу з дітьми, що охоплює гурткову діяльність та профілактичні заходи для запобігання дезадаптації та неправомірної поведінки;

– роботу з молоддю, яка включає просвітницьку роботу, організацію культурно-мистецьких заходів та надання гуманітарної допомоги;

– допомогу молодим інвалідам, що охоплює соціальну допомогу, нагляд і залучення до надомної праці;

– допомогу людям похилого віку, яка включає догляд, нагляд та організацію дозвілля.

Такі підходи дозволяють соціальним працівникам ефективно взаємодіяти з громадою та забезпечувати необхідну підтримку різним категоріям населення.

Таким чином, соціальна робота в громаді спрямована на активну участь громадян у вирішенні їхніх соціальних проблем, задоволенні потреб, захисті прав, розвитку системи само- та взаємодопомоги, формуванні просоціальної поведінки, сприянні соціальній адаптації та реабілітації, а також запобіганні несприятливим умовам соціалізації. Вона використовує методи невідкладної соціально-психологічної допомоги і підтримки для вирішення індивідуальних соціальних проблем.

Фостеринг є формою догляду за дітьми, які тимчасово не можуть проживати зі своїми біологічними батьками через різні обставини. Діти, що перебувають у фостерній сім'ї, отримують тимчасовий догляд, поки їхні біологічні батьки не можуть забезпечити їм безпечне та стабільне середовище [7].

Фостеринг може мати різні форми і тривалість – від кількох днів до декількох років, залежно від конкретних обставин і потреб дитини. Основною метою фостерингу є забезпечення безпеки, догляду, розвитку та благополуччя дитини в перехідний період її життя. Фостерські батьки зазвичай проходять спеціальну підготовку та отримують підтримку від організацій з дитячого піклування з метою забезпечення найкращих умов для дитини під час її перебування у їхній опіці.

Кейс-менеджмент та індивідуальне планування є ключовими компонентами соціальної роботи, спрямованими на індивідуальну підтримку та покращення життєвих умов клієнтів.

Кейс-менеджмент у соціальній роботі є процесом, в якому спеціалізований працівник (кейс-менеджер) співпрацює з клієнтом для досягнення конкретних цілей і вирішення проблем. Основні аспекти кейс-менеджменту включають [7]:

- оцінку потреб. Кейс-менеджер проводить детальний аналіз ситуації клієнта, визначає його потреби, ресурси та обмеження;

- планування дій. На основі оцінки потреб кейс-менеджер спільно з клієнтом розробляє індивідуальний план дій. Цей план включає конкретні кроки і завдання, необхідні для досягнення поставлених цілей;

- координацію послуг. Кейс-менеджер відповідає за організацію та координацію різних видів підтримки і послуг для клієнта, таких як медична допомога, юридична консультація, психосоціальна підтримка тощо;

- моніторинг та оцінку. Кейс-менеджер веде систематичний моніторинг прогресу виконання плану дій, оцінює досягнення цілей і вносить необхідні корективи в план, якщо це необхідно.

Індивідуальне планування є частиною процесу кейс-менеджменту та означає розробку персоналізованого плану дій для клієнта на основі його унікальних потреб і обставин. Воно дозволяє зробити процес соціальної підтримки більш структурованим, ефективним і спрямованим на досягнення конкретних результатів для клієнта. Всі ці аспекти разом сприяють покращенню якості життя і соціальній інтеграції людей, які потребують підтримки соціальних служб.

Державна соціально-економічна допомога – це сукупність заходів і програм, які держава реалізує для покращення матеріального становища громадян, забезпечення їх соціального захисту та розвитку економіки країни. Ця допомога може охоплювати різні сфери життя населення, такі як охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення, житлове будівництво, підтримка малозабезпечених верств населення тощо.

Державна соціально-економічна допомога реалізується двома способами [8]:

- безпосередньо через грошові виплати або матеріальну допомогу. Такий підхід передбачає виплату конкретної суми грошей або надання матеріальної підтримки (наприклад, продуктових наборів, одягу тощо) безпосередньо тим особам чи сім'ям, які потребують допомоги. Це може бути відповідь на тимчасові труднощі (наприклад, безробіття або надзвичайні ситуації) або спрямоване на покращення загального життєвого рівня;

- через програми та послуги соціальної підтримки. Такий підхід орієнтований на надання доступу до різноманітних програм та послуг, які сприяють соціальній інтеграції, освіті, підтримці у здоров'ї, працевлаштуванні тощо. Наприклад, це може включати підтримку у вигляді безкоштовної медичної допомоги, освітніх стипендій, консультаційних центрів з трудовою реабілітацією або програм підтримки сімей.

Окрім того, реалізація державної соціально-економічної допомоги відбувається через виплату соціально-економічних пільг [9–10]:

- одноразова допомога у разі народження дитини;

- підтримка у догляді за дитиною до досягнення 3-річного віку;

- матеріальна підтримка матерям (батькам), які займаються доглядом за дитиною-інвалідом;

- грошові виплати на дітей до 16 років (до 18 років для учнів);

- допомога самотнім матерям.

Як свідчить проведене дослідження, на впровадження соціально-економічних методів у роботу зі спільнотами впливають різні фактори (таблиця 3).

Таблиця 3

Характеристика факторів впливу на соціально-економічні методи у роботі зі спільнотами

№ з/п	Фактори впливу на соціально-економічні методи	Характеристика факторів впливу на соціально-економічні методи у роботі зі спільнотами
1	Локальний контекст і специфіка спільноти	Розуміння унікальних потреб, проблем і можливостей конкретної спільноти або групи людей
2	Залучення зацікавлених сторін	Включення представників спільноти у процес планування, розробки та реалізації програм
3	Співпраця з різними секторами	Взаємодія між громадським сектором, приватними компаніями, урядовими органами та академічними установами може забезпечити комплексний підхід і ресурсну підтримку для соціальних програм
4	Фінансова стабільність і ресурси	Наявність достатніх фінансових ресурсів для впровадження та підтримки програм протягом тривалого періоду
5	Прозоре управління та моніторинг	Ефективна система внутрішнього контролю, оцінки результатів і звітності, що дозволяє вчасно реагувати на зміни і вдосконалювати програми
6	Соціальна справедливість	Забезпечення рівного доступу до ресурсів і послуг для всіх членів спільноти, у тому числі і тих, що перебувають у вразливих групах
7	Інноваційність і адаптивність	Здатність адаптувати програми до потреб, які змінюються, і умов, використовуючи інноваційні підходи та технології
8	Довгострокове планування	Визначення довгострокових цілей і стратегій для забезпечення сталого розвитку спільноти

Таким чином, визначені фактори взаємодіють між собою та мають значний вплив на успішність соціально-економічних методів у роботі зі спільнотами, сприяючи досягненню позитивних соціальних і економічних результатів.

У впровадженні соціально-економічних методів наявні перешкоди та виклики (рисунок 3).

1. Фінансові обмеження – недостатність фінансування для реалізації програм і ініціатив, що може обмежувати обсяги та ефективність надання соціальної допомоги.

2. Бюрократичні процедури – складні адміністративні процеси і формальності, які ускладнюють отримання соціальних виплат або інших видів підтримки.

3. Недостатня інформованість – брак інформації серед населення або певних груп про доступні соціальні програми та їх умови отримання.

4. Соціальні стереотипи та упередження – відмова від надання допомоги або недостатня підтримка через соціальні стереотипи, упередження або дискримінацію.

5. Нестабільність політичного середовища – зміни у законодавстві, політиці або управлінській політиці, які можуть вплинути на зміну соціальних програм та їх ефективність.

6. Недостатнє відстеження результатів – відсутність системи моніторингу та оцінки результативності соціальних програм, що ускладнює оцінку їх впливу та необхідність корекції.

7. Економічні чи територіальні обмеження – нерівномірний доступ до соціальної допомоги в різних регіонах чи місцевостях, що може знижувати досяжність і ефективність програм.

Для успішного вирішення цих викликів часто потрібна комплексна стратегія, яка враховує потреби всіх зацікавлених сторін, розвиває партнерство між урядовими органами, громадськими організаціями та приватним сектором, а також забезпечує прозоре управління і використання ресурсів.

Висновки. Отже, сучасні соціально-економічні методи соціальної роботи включають різноманітні стратегії і підходи, спрямовані на покращення соціально-економічного становища та якості життя людей. Ці методи зазвичай застосовуються в комбінації з іншими підходами до соціальної роботи, такими як консультації, психологічна підтримка, правова допомога тощо, для комплексного розв'язання соціальних проблем та підтримки клієнтів у досягненні стабільності та самостійності.

Рис. 3. Актуальні соціально-економічні методи соціальної роботи за сучасних умов

Джерело: визначено авторами

Соціально-економічні методи соціальної роботи означають надання соціальних послуг та благ соціально вразливим групам населення з урахуванням їхніх потреб. Ці методи спрямовані на підтримку малозабезпечених верств населення, які мають доходи, нижчі від прожиткового мінімуму або межі бідності.

У статті було проведено дослідження, яке ідентифікувало поточні актуальні соціально-економічні методи соціальної роботи. Серед них виділені такі аспекти, як: волонтерство, державна соціально-економічна допомога, соціальна робота у громадах, фостеринг, а також кейс-менеджмент у поєднанні з індивідуальним плануванням. Додатково були проаналізовані особливості кожного з цих соціально-економічних методів соціальної роботи.

Визначено, що у процесі впровадження соціально-економічних методів наявні певні перешкоди та виклики, такі як фінансові обмеження, бюрократичні процедури, недостатня інформованість, соціальні стереотипи та упередження, нестабільність політичного середовища, недостатність моніторингу результатів, а також економічні або територіальні обмеження.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є необхідність дослідження ефективності соціально-економічних методів, тобто доцільний подальший аналіз ефективності різних соціально-економічних методів на практиці. Це може включати вивчення конкретних програм та проєктів, їх впливу на соціальні та економічні показники, оцінку результативності та здатності до масштабування.

Література:

1. Карпенко О. Методи соціальної роботи як складова успішної професійної діяльності соціального працівника. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 4, С. 18–24. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.4.3> (дата звернення: 08.07.2024).
2. Карпенко О., Івженко І. Теоретичні аспекти зародження та розвитку професійної соціальної роботи. *Педагогічний альманах : збірник наукових праць*. № 51. С. 184–190. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/43306/1/O_Karpenko_I_Ivzenko_PA_2022_51.pdf (дата звернення: 10.07.2024).
3. Мигович І.І., Жмир В.Ф. Теоретичні засади соціальної роботи : навчальний посібник. Ужгород : Говерла, 2007. 166 с.
4. Слозанська Г., Поліщук В. Соціальна робота в громаді за кордоном: історія та сучасні тенденції розвитку. *Social Work and Education*. Vol. 6. No. 4. Ternopil–Aberdeen, 2019. С. 390–407. DOI: 10.25128/2520-6230.19.4.5 (дата звернення: 11.07.2024).

5. Карпенко О.Г. Об'єкт, предмет та методи соціальної роботи: системний підхід. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2005. № 3. С. 99–107. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3921/Karpenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.07.2024).
6. Бех В.П. Цілісність соціальної роботи: методологічні, теоретичні та праксеологічні аспекти. *Соціальна робота в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики*. 2002. С. 29–47.
7. Капська А.Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. Київ : УДЦССМ, 2001. 400 с.
8. Карпенко О.Г. Формування професійної компетентності соціального працівника як однієї з умов успішної практичної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2007. № 6. С. 32–39. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3946/Karpenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.07.2024).
9. Семігіна Т., Брижовата О. Міжнародне визначення соціальної роботи. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2002. № 3, 4. С. 144–145.
10. Соціальна робота: реалії та виклики часу : навчально-методичний посібник / уклад. С.О. Омельченко та ін. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, НПУ ім. М.П. Драгоманова, ДВНЗ «Донбас. держ. пед. ун-т», 2021. 229 с.

References:

1. Karpenko, O. (2023). Metody sotsial'noyi roboty yak skladova uspishnoyi profesiynoyi diyal'nosti sotsial'noho pratsivnyka [Methods of social work as a component of the successful professional activity of a social worker]. *Vvichlyvist'. Humanitas – Politeness. Humanitas*. No. 51. S. 184–190. Retrieved from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/43306/1/O_Karpenko_I_Ivzenko_PA_2022_51.pdf [in Ukrainian].
2. Karpenko, O., & Ivzhenko, I. (2022). Teoretychni aspekty zarodzhennia ta rozvytku profesiinoi sotsialnoi roboty. Zbirnyk naukovykh prats "Pedahohichnyi almanakh". No. 51. S. 184–190. Retrieved from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/43306/1/O_Karpenko_I_Ivzenko_PA_2022_51.pdf [in Ukrainian].
3. Myhovych, I.I., Zhmyr, V.F. (2007). Teoretychni zasady sotsialnoi roboty: navchalnyi posibnyk [Theoretical principles of social work]. Uzhhorod: Hoverla [in Ukrainian].
4. Slozanska, G., Polishchuk, V. (2019). Sotsial'na robota v hromadi za kordonom: istoriya ta suchasni tendentsiyi rozvytku [Social work in the community abroad: history and modern development trends]. *Social Work and Education – Social Work and Education*. Vol. 6, No. 4. Ternopil–Aberdeen. 390–407 [in Ukrainian].
5. Karpenko, O.H. (2005). Obiekt, predmet ta metody sotsialnoi roboty: systemnyi pidkhid [Object, subject and methods of social work: a systematic approach]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. No. 3. 99–107. Retrieved from: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3921/Karpenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
6. Bekh, V.P. (2002). Tsylisnist sotsialnoi roboty: metodolohichni, teoretychni ta prakseolohichni aspekty [Cylisnist of social work: methodological, theoretical and praxeological aspects]. *Sotsialna robota v Ukraini na pochatku XXI stolittia: problemy teorii i praktyky*. DTsSSM. 29–47 [in Ukrainian].
7. Kapska, A.I. (2001). Sotsialna robota: deiaki aspekty roboty z ditmy ta moloddiu [Social work: some aspects of work with children and youth]. Kyiv: UDTSSSM [in Ukrainian].
8. Karpenko, O.H. (2007). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti sotsialnoho pratsivnyka yak odniiei iz umov uspishnoi praktychnoi diialnosti [Formation of professional competence of a social worker as one of the conditions for successful practical activity]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drhomanova. Seriiia II. Sotsiolohiia. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika. Upravlinnia*. 6. 32–39. Retrieved from: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3946/Karpenko.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
9. Semyhina, T., Bryzhovata, O. (2002). Mizhнародne vyznachennia sotsialnoi roboty [International definition of social work]. *Sotsialna polityka i sotsialna robota*. 3, 4. 144–145 [in Ukrainian].
10. Sotsialna robota: realii ta vyklyky chasu: navchalno-metodychniy posibnyk. (2021). / uklad. S.O. Omelchenko ta in. Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, NPU im. M.P. Drahomanova, DVNZ «Donbas. derzh. ped. Un-t». Sloviansk: Vyd-vo B.I. Matorina [in Ukrainian].

Наукове видання

ІНКЛЮЗІЯ І СУСПІЛЬСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 2(7), 2024

Комп'ютерне верстання *Ю.В. Ковальчук*

Підписано до друку 20.09.2024 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 13,02.
Наклад 100 прим. Замовлення № 1024/718

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.